

ל"ג בעומר במירון

סקירה היסטורית

בעזרת ה'

אריאל אפרים אהרונוב

•

גרסה מתוקנת
בני ברק, תשפ"ה

תוכן העניינים

1	פתיחה
3	פרק א: מנהג אשכנזי קדום לשמוח בל"ג בעומר
3	א. מנהג וטעמו
4	ב. כיצד שמחים?
5	ג. תמיהה ויישובה
6	ד. סיכום
7	פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון
7	א. המערה
9	ב. ר' בנימין מטודלה – ד'תתק"ל
9	ג. ר' פתחיה מרגנסבורג – ד'תתקל"ה-ד'תתקמ"ז
10	ד. ר' שמואל בן ר' שמשון – ד'תתק"ע
11	ה. ר' מנחם בן פרץ החברוני – ד'תתקע"ה
12	ו. ר' יעקב השליח – לפני י"ז
13	ז. ר' דוד הנגיד – מ"ה
13	ח. 'תוצאות ארץ ישראל' – לפני נ"א
14	ט. ר' תנחום הירושלמי – לפני נ"א
15	י. ר' אשתורי הפרחי – פ"ב
16	יא. המלומד המוסלמי אלדמשקי – י"ז-פ"ז
17	יב. המלומד המוסלמי אלע'ת'מאני – ע"ז-קל"ח
18	יג. 'ציוני קברים בארץ ישראל' – ק"ס-ר"ס
19	יד. ר' יצחק לטיף – רט"ו
19	טו. נוסע קנדיאטי – רל"ג

20	טז. רשימה – ק"ס-ר"ס ?
21	יז. רשימה – מאה ט"ו-ט"ז
21	יח. תלמיד ר' עובדיה מברטנורה – רנ"ו
22	יט. ר' משה באסולה – רפ"ב
24	כ. שתי הערות
27	כא. סיכום ביניים
27	כב. דברי ר' עובדיה מברטנורה
30	כג. דברי ר' יוסף קארו
30	כד. התייסדות קהילה אשכנזית בצפת

33	פרק ג: האר"י במירון
33	א. דברי ר' חיים ויטאל
34	ב. הקבלות למנהג אשכנז
36	ג. הדפסת ספר הזוהר
37	ד. התגבשות המנהג
38	ה. מסורת מאוחרת
39	ו. שמחת תלמידי ר' עקיבא
39	ז. מקורות מאוחרים לפטירת רשב"י
41	ח. יום פטירת רשב"י יום עצב
43	ט. האר"י לא הקפיד לעלות למירון בל"ג בעומר
44	י. אגדה בדויה
47	יא. מנהג התגלחת
50	יב. תלמידי האר"י לא עלו בל"ג בעומר למירון
54	יג. ר' אלעזר אזכרי לא עלה בל"ג בעומר למירון
55	יד. הרמ"ק ותלמידיו לא עלו בל"ג בעומר למירון
56	טו. ר' משה בן מכיר לא עלה בל"ג בעומר למירון
57	טז. שנות הית"ן
58	יז. המונח 'הילולא'

פרק ד: הדלקה במירון

63

א. 'נר 'נשמה'

63

ב. ר' חיים בן עטר – אדר ב' תק"ב

65

ג. ר' משה ירושלמי – תק"ג-תקי"ט

70

ד. ר' יוסף סופר מברודי – תקכ"ב

72

ה. ר' שמחה מזאלוויץ – תקכ"ה

73

ו. ר' רפאל יוסף חזן – תקע"א-תק"ף

75

ז. ר' מנחם מנדל מקמניץ – תקצ"ד

76

ח. ר' חיים הלוי הורוביץ – תקצ"ה

77

ט. ר' יוסף בן שבתי – תקצ"ה

78

י. ד"ר אליעזר הלוי – תקצ"ח

80

יא. ר' יוסף שאול נתנזון – תר"ב

82

יב. ר' ישראל בן יוסף בנימין – תר"ז

82

יג. ר' משה רישר – תר"ך-תרכ"ו

84

יד. ר' אברהם רוזאניס – תרכ"ז

85

טו. רבני טבריה – תרכ"ט

86

טז. ר' יצחק שטרנהארץ – תרכ"ט

89

יז. ר' יוסף חיים מבגדד – תרכ"ט

90

יח. ר' שמואל הלר – תרל"ג

93

יט. ר' מנחם מנדל רובין – תרמ"ט

94

כ. אדמור"י סדיגורה – תרנ"ג

94

כא. אסון מירון – תרע"א

95

כב. מלחמת העולם הראשונה – תרע"ד-תרע"ח

97

כג. יוסף ברסלבסקי – תרצ"ד

97

כד. ר' יוסף הגלילי – תרצ"ה

98

כה. ר' ישעיה אשר זליג מרלגיות – תרצ"ה-תש"א

99

כו. חיבור חצר רשב"י לרשת החשמל הארצית – לאחר תש"י

101

פתיחה

מנהג השמחה בל"ג בעומר במירון, על קברו של ר' שמעון בר יוחאי, קיים כבר דורות רבים. מתי נוסד ולשם מה? כיצד התפתח ועבר מדור לדור? מה בדיוק נעשה שם ומה לא? על כך ועוד במאמר שלפנינו. תובא סקירה היסטורית מפורטת והשתלשלות כרונולוגית של מה שהתרחש שם במשך מאות שנים: החל משלהי האלף החמישי ועד שנות ה־ת"ש לאלף הנוכחי – תקופה של קרוב ל־800 שנה. כמו כן יועלו מספר דיונים הכוללים ניתוח מקורות והסקת מסקנות.

בסוגיה זו כבר עסקו חוקרים אחדים, בפרט יוסף ברסלבסקי, אברהם יערי ומאיר בניהו.¹ חלק מהמקורות שהובאו להלן כבר הובאו בדבריהם. הם העלו, איש איש בדרכו, הצעות שונות בנוגע להתפתחות המנהג. במאמר זה ערכתי בדיקה חוזרת ומקיפה של המקורות, עם הבאת הרבה מידע רלוונטי נוסף; בתוך כך אציע דרך חדשה באיזה אופן התייסד המנהג וכיצד התפתח במהלך הדורות.

ספרות המסעות הענפה, איגרות העולים לארץ ישראל ומכתבי המבקרים בה, שימרו בידנו תיעודים רבים ומגוונים של מסורות שרווחו בארץ ישראל ושל מציאות בשטח ממה שהתרחש בה במשך מאות שנים. כל אלו מהווים יסוד חשוב למחקרי ארץ ישראל בכלל וכך גם בנוגע למאמר הנוכחי. השיר והשבח לחי עולמים שעורני וסייעני מהחל ועד כלה.

¹ י' ברסלבסקי, לחקר ארצנו – עבר ושרידים, תל אביב תשי"ד, עמ' 342-352; א' יערי, 'תולדות ההילולא במירון', תרביץ, לא (תשכ"ב), עמ' 72-101; מ' בניהו, 'הנהגות מקובלי צפת במירון', ספונות, ו (תשכ"ב), עמ' ט-לד.

פרק א

מנהג אשכנזי קדום לשמוח בל"ג בעומר

א. מנהג וטעמו

מנהגי האבלות בימי ספירת העומר מופיעים ב'טור', ב'בית יוסף' וב'שולחן ערוך'.² האבלות היא על מות תלמידי ר' עקיבא שאירע בתקופה זו, כאמור בתלמוד הבבלי, מסכת יבמות (סד ע"ב): 'וכלם מתו מפסח ועד עצרת'. במקורות שלעיל מוזכרת דעה שביום ל"ג בעומר פסקו התלמידים מלמות ומשום כך ביום זה נפסקים מנהגי האבלות; דעה אחרת סוברת שביום ל"ד בעומר פסקו מלמות ואז נפסקים מנהגי האבלות.

באשכנז הקדומה נקטו כדעה הראשונה, ומעבר להפסקת מנהגי האבלות בל"ג בעומר הוסיפו ונהגו גם שמחה ביום זה. שמחה זו קשורה גם כן בהפסקת מות התלמידים. בשם מהרי"ל נמסר, שמיתת התלמידים בתקופה שבין פסח לעצרת הייתה רק במשך 32 ימים, ללא ימי חג הפסח, ללא שבתות וללא ימי ראש חודש אייר וסיוון, 'נמצא דלא מתו רק ל"ב ימים, לכן כשכלו אותן ל"ב ימים שמתו עושיין למחרתן שמחה לזכר'.³ כלומר, מיתת התלמידים אכן נפרשה על פני כל התקופה שמפסח ועד עצרת, אבל רק במשך 32 ימים מתוכם. לכן נוהגים שמחה ביום ל"ג בעומר, על מנת לציין את סך 32 הימים.

אולם זמן רב לפני מהרי"ל, ר' אברהם חילדיק הסביר את השמחה בל"ג בעומר באופן שונה:⁴

ואין רגילים לעשות שמחות ולא נישואין מראש חודש אייר עד ל"ג בעומר, כי בל"ג בעומר נעצרה המגיפה שהייתה בתלמידי ר' עקיבא ועשו אותו היום יום טוב. י"ח אייר הוא ל"ג בעומר, וביום שנופל בו פורים יהיה ל"ג בעומר, וסימן פל"ג [=פורים, ל"ג]. ויש שאין נופלין בו בתחנון.

² אורח חיים, סי' תצג.

³ ספר מהרי"ל – מנהגים, דיני הימים שבין פסח לשבועות, סעיף ז, מהדו' ש"י שפיצר (מכון ירושלים), ירושלים תשמ"ט, עמ' קנו-קנז.

⁴ ספר המנהגים לר' אברהם חילדיק (בתוך: ספר המנהגים לרבינו אברהם קלויזנר, מהדו' ש"י שפיצר [מכון ירושלים], ירושלים תשס"ו), עמ' רלד-רלה.

פרק א: מנהג אשכנזי קדום לשמוח בל"ג בעומר

לדבריו, מנהג ה'יום טוב' בל"ג בעומר הוא משום שביום זה נעצרה המגפה. הסבר זה טעון ביאור: הרי בתלמוד (יבמות, שם) נאמר שכל התלמידים מתו, אם כן מה מקום לשמוח ב'עצירת המגפה' לאחר שכל המיועדים למות מתו? הרי אף אחד לא ניצל. ראה להלן.

ב. כיצד שמחים?

כיצד התבצעה בפועל שמחה זו? בדברי ר' אברהם חילדיק ראינו שיש שאין נופלין בו בתחנון⁵. כך כתבו גם יתר גדולי אשכנז: מהר"ם מרוטנבורג,⁶ מהרי"ל⁷ ור' יצחק אייזיק טירנא⁸ (יש מעט הבדלים ביניהם באופן המדויק של אי אמירת התחנון: האם כל היום או רק בשחרית והאם גם ביום שלפניו). עוד ראינו בדברי ר' אברהם חילדיק שישינה השוואה בין פורים לל"ג בעומר; בזה רמז על סעודה שהייתה מתקיימת בל"ג בעומר. סעודה זו הוזכרה גם בדברי מהרי"ל,⁸ אשר אף פסק שהיא סעודת מצווה,⁹ מאחר שהייתה נעשית בחסות תלמידי חכמים. מנהג נוסף, מעניין, אנו מוצאים בדברי תלמיד מהרי"ל על אופן השמחה ביום זה: 'ואני המלקט לקוטי בתר לקוטי, ראיתי מעשה שהיה רץ בנו של שמש העיר בל"ג בעומר עם הבחורים לשמוח עמקן, ונפל ריב בינו ובין הח"ר לעמלין...'¹⁰ הווי אומר, הבחורים היו מקיימים 'ריצות שמחה' בל"ג בעומר.

גם הרמ"א, שהיה ממוצא אשכנזי, כתב בספרו 'דרכי משה' על הטור: 'והמנהג פשוט להסתפר ביום ל"ג ומרבים בו משתה ושמחה קצת...'¹¹ כוונתו לסעודה שהייתה מתקיימת בל"ג בעומר. מקור המילים 'משתה ושמחה' הוא במגילת אסתר (ט, ז) בהקשר לפורים, והגדרה זו מתאימה עם דברי ר' אברהם חילדיק שישנו קשר בין פורים לל"ג בעומר. בהגהת הרמ"א על 'שולחן ערוך' נכתב בנוסח קצת שונה: 'מסתפרין ביום ל"ג ומרבים בו קצת שמחה ואין אומרים בו תחנון'.¹² לא מוזכר כאן משתה או סעודה. אולם

⁵ מנהגים דבי מהר"ם ב"ר ברוך מרוטנבורג, מהדו' י"ש אלפנביין, ניו יורק תרצ"ח, עמ' 3.

⁶ לעיל, הערה 3.

⁷ ספר המנהגים לרבינו אייזיק טירנא, מנהגי אייר, מהדו' ש"י שפיצר (מכון ירושלים), ירושלים תשל"ט, עמ' סו.

⁸ לעיל, הערה 3, הלכות סעודה, סעיף ג, עמ' תנח.

⁹ שו"ת מהרי"ל החדשות, ירושלים תשל"ז (מכון ירושלים), סי' קד, עמ' קכה.

¹⁰ לעיל, הערה 3, ליקוטים שבסוף הספר, עמ' תרכב, סעיף מד.

¹¹ דרכי משה, אורח חיים, סי' תצג, אות א.

¹² שולחן ערוך, אורח חיים, שם, סעיף ב, הגהת רמ"א.

פרק א: מנהג אשכנזי קדום לשמוח בל"ג בעומר

ברור שבשני המקומות כוונת הרמ"א אחת היא, כלומר 'קצת שמחה' על ידי סעודה כלשהי, וילמד סתם מן המפורש.

ג. תמיהה ויישובה

ר' חזקיה די סילוה בעל 'פרי חדש' תמה על דברי הרמ"א שנוהגים שמחה ביום זה: 'יש לדקדק בשמחה זו למה, ואי משום שפסקו מלמות, מה בכך, הרי לא נשארו אחד מהם וכולם מתו ומה טיבה של שמחה זו? ואפשר שהשמחה היא על אותם תלמידים שהוסיף אחר כך רבי עקיבא שלא מתו כאלו'.¹³ תמיהה זו כבר הוזכרה לעיל על דברי ר' אברהם חילדיק. על כל פנים, גם תירוצו של הפרי חדש אינו ברור כל הצורך: מה זאת אומרת ששמחים על כך ששאר התלמידים שהוסיף ר' עקיבא 'לא מתו כאלו'? למה שהם ימותו כאלו? הרי המתים מתו בחטאם על ש'לא נהגו כבוד זה לזה' (יבמות, שם), אבל התלמידים החדשים לא היו בכלל עוון זה? בפרט שבתלמוד נאמר כי אחר מות התלמידים 'היה העולם שמם [רש"י]: שנשתכחה תורה, עד שבא ר' עקיבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם'. משמע שהיה פער של תקופה מסוימת בין מות התלמידים לבין גיבוש הקבוצה החדשה; ומה הקשר בין שתי הקבוצות עד שיש לשמוח על כך שהחדשים 'לא מתו כאלו'?

יש לומר כי בעקבות חטאם של התלמידים היה חשש שנגזרה כליה על ישיבתו של ר' עקיבא לגמרי, על כן שמחים על כך שהיה לישיבתו המשך, כנאמר בתלמוד שם בנוגע לתלמידים החדשים 'והם הם העמידו תורה אותה שעה'. ניתן לומר בסגנון מעט שונה: יום ל"ג בעומר מסמל את המעבר מתקופת 'העולם שמם' לתקופת 'העמידו תורה'.

ר' מנחם עזריה מפאנו, גדול מקובלי איטליה בשנות הש', נדרש גם כן לסוגיה זו ובידו הסבר קצת שונה אך דומה:¹⁴

ומזה הטעם נחלקו פוסקי הלכות אם מותר לספר ביום ל"ג לעומר או דווקא למחרתו... והנכון כי היום הזה ראוי לשמוח בו ושלא לאמר תחנה כמו שהיה פשוט לחכמים הראשונים ומינה לא תזוע... ועדיין קשה אם גם ביום ל"ג מתו האלף האחרונים מאי פסקה המיתה דקאמרן? אלא ידוע במקומו שאף על רבן [=ר' עקיבא] נקנסה מיתה

¹³ פרי חדש, אורח חיים, סי' תצג, אות ב.

¹⁴ רמ"ע מפאנו, מאמר מעין גנים, עניין ספירת העומר, יום ל"ג בעומר.

פרק א: מנהג אשכנזי קדום לשמות בל"ג בעומר

לבו ביום, ופסקה בשבילו שבטלה הגזרה, דין הוא לשמות ביום שהרב ניצול.

הרמ"ע מפאנו הושפע במפורש מהמנהג האשכנזי הקדום שביום ל"ג בעומר 'לא לאמר תחנה כמו שהיה פשוט לחכמים הראשונים'. לשיטתו, השמחה היא על כך שר' עקיבא עצמו ניצול ביום זה. מיד בהמשך דבריו שם הוסיף: 'זה ר' עקיבא שחזר ולימד את התורה לר' מאיר וחביריו ומהם פשטה לכל ישראל'. בסופו של דבר, גם דבריו מתחברים עם האמור לעיל שעיקר השמחה על כך שחזרה תורה לעולם.

ד. סיכום

מנהג אשכנזי קדום, עוד מתקופת הראשונים ואילך, שביום ל"ג בעומר, מעבר להפסקת מנהגי האבלות, נוהגים גם משתה ושמחה קצת ולא אומרים תחנון. שני טעמים נאמרו בזה: (א) להורות שסך ימי מיתת תלמידי ר' עקיבא היה 32; (ב) משום שביום זה פסקה המגפה מתלמידי ר' עקיבא והתלמידים החדשים שבאו אחר כך התקיימו והעמידו תורה.

מתי וכיצד השפיע מנהג זה על תושבי ארץ ישראל, עד שעל פיו התגבש מנהג השמחה בל"ג בעומר במירון? על כך בפרקים הבאים.

פרק ב

'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

א. המערה

במורד הר מירון, סמוך למתחם קברו של ר' שמעון בר יוחאי, לצד מערב דרום, שוכנת מערת קבורה רחבת ידיים. מעל פתח המערה מתנוסס שלט חדש המכריז:

מערת

הלל הזקן

פה טמונים הלל הזקן, אשתו

ותלמידיו

בשנים האחרונות סודרה גישה אל תוך המערה, הותקנה בה תאורה חשמלית והיא פתוחה לציבור. הכניסה למערה עוברת דרך חדר מבוא, שבקצהו פתח נמוך מעט בו נכנסים אל תוך המערה. בחדר המבוא ובמערה כאחד ישנם ארבעה כוכים גדולים מצד מימין, אחד בחדר המבוא ושלושה בתוך המערה. וכן ארבעה כוכים גדולים מצד שמאל, אחד בחדר המבוא ושלושה בתוך המערה. ביחד שמונה כוכים. בתוך כל כוך מונחות שלוש מצבות אבן לאורך הכוך, ומצבה אחת בעומק הכוך לרוחבו (כיום כל המצבות הללו צבועות בכחול). ביחד 32 מצבות. ניתן לזהות מצבות עקורות ממקומן או שבורות ומנותצות. אלו מעשיהם של שודדי קברים מימי קדם, שחיפשו חפצים יקרי ערך שהוטמנו בקברים.¹⁵ מבין החריצים והשברים ניתן להבחין בבורות הקבורה עצמם, החצובים בסלע, מתחת למצבות הכבדות. כלומר 32 בורות תחת 32 המצבות. במרכזו של הכותל הפנימי שבמערה קיים פתח רחב המוביל למעין חדר פנימי נוסף, אשר בריצפת הסלע שלו חצובים חמישה בורות נוספים (ללא מצבות מעליהם). בכל המתחם כולו ישנם ביחד 37 בורות.

¹⁵ ד' וילנאי, מצבות קודש בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' רצב, פסקה דרך פתח.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

סלע המערה עשוי מאבן גיר החדיר למים. מי הגשמים היורדים על ההר מחלחלים אל מעבה האדמה, ומשם מחלחלים דרך סלע הגיר אל תוך המערה. כיום, שהמערה מוארת באור החשמל, ניתן לזהות נקבים זעירים בנקודות שונות על כותלי המערה, דרכם חודרים קילוחי מים דקים. המים החודרים דרך כותלי המערה ממלאים את הבורות השונים שבה. בזמנים מסוימים המים מתרבים ושלוליות מים נוספות ניקוות על ריצפת המערה. כמות המים משתנה לפי עונות השנה ולפי כמות המשקעים שירדה באותה שנה על ההר.¹⁶

מסורת קדומה ייחסה מערה זו למקום קבורתם של הלל ושמאי ותלמידיהם, וכך עבר מדור לדור במשך שנים רבות. משום מה, בשלב מאוחר יחסית התהוותה מסורת חדשה שייחסה מערה זו רק להלל ולתלמידיו, על כך להלן. באותם זמנים מקור המים שבמערה לא היה ידוע. רבים סברו שהבורות היו מתמלאים מאליהם, ללא חיבור למקור נביעה כלשהו והדבר היווה פלא. בעקבות 'מופת' זה רווחה דעה כי המקום מסוגל לתפילה ולישועה. סיפורי המופת התגברו ונמסר כי בעקבות התפילות המים היו פורצים מהמערה. המקום הפך מוקד לעלייה לרגל כסגולה לתפילות ולישועות. הזמן העיקרי לעלייה זו היה ביום 'פסח שני' – י"ד או ט"ו באייר. נמסר שבתקופה זו המים היו מתרבים, ובשל כך ביום זה התקיימה עלייה גדולה לשם, של יהודים וגוים, שבאו מארץ ישראל ומחוצה לה. היהודים היו מרבים בתפילות, בשירים ובזמירות, וכולם היו ממתנינים לפלאי המים. עם השנים, מעמדי התפילות התרחבו גם כן לקברו של רשב"י השוכן לא הרחק משם. בשלב מאוחר יותר, העלייה הקבועה לשם ביום פסח שני לבשה אופי של טקס חגיגי, מעין שיירה של שמחה והודאה, שכללה השתטחות על כל קברי הצדיקים שבמירון. בדברים הבאים יוצגו כל העדויות והידיעות

¹⁶ (1) ביקרתי במערה ביום חמישי כ"ט בניסן תשפ"ג; הבורות השונים היו מלאים מים; ריצפת המערה הייתה רטובה מאוד וניקו בה שלוליות נוספות; ניצפו קילוחי מים דקים במקומות אחדים על כותלי המערה. (2) שוב ביקרתי במערה ביום ראשון ח' בסיוון תשפ"ג; הבורות הכילו מים, אולם הריצפה והשלוליות יבשו כמעט לגמרי; רוב קילוחי המים שבכותלי המערה כבר לא היו פעילים בעונה זו והם יבשו; בנקודה אחת עדיין זוהתה לחלוחית בכותל המערה. (3) שוב ביקרתי במערה ביום שלישי כ"ט בתמוז תשפ"ג; הבורות הכילו מים, אולם הריצפה והכותלים יבשו לגמרי. (4) עוד ביקרתי במערה ביום ראשון ח' בניסן תשפ"ה; חלק מהבורות הכילו מים ומעט שלוליות ניקו על הריצפה; ניצפה קילוח מים דק על כותל המערה (חורף תשפ"ה לא היה משופע בגשמים).

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

הקשורות בעניין זה בסדר כרונולוגי.¹⁷ מדובר על תקופה של כ-350 שנה, החל משלהי האלף החמישי עד שנות הרי"ש המאוחרות לאלף הנוכחי. המערה שוכנת באמצע ההר, סמוך למתחם קבר רשב"י, ומעליה מתנשאות לגובה רב פסגות הרי מירון. משום כך יש שראוה כשייכת לחלק התחתני של ההר ויש שראוה כשייכת לחלק העילי.

ב. ר' בנימין מטודלה – ד'תתק"ל

ר' בנימין מטודלה יצא מביתו שבספרד למסע ארוך, בין היתר לעבר המזרח, והוא ביקר גם בארץ ישראל בשנת ד' אלפים תתק"ל.¹⁸ חזר לספרד בשנת תתקל"ג ובאמתחתו ספר שלם של תיעוד מסעותיו.¹⁹ הוא הראשון שמסר דברים קצרים על אודות המערה:²⁰

ומשם שלש פרסאות למירון... ושם מערה אחת בקרוב ושם קברי הלל ושמאי ושם עשרים קברים מתלמידים.

ר' בנימין לא מסר פרטים נוספים על אודות מופתי המים שהתרחשו במערה, כפי שיובא בתיעודים הבאים. יש להניח שבזמנו טרם התפתחו סיפורי הפלא הקשורים במקום. על כל פנים נוכחנו שהוא ייחס מערה זו למקום קבורתם של הלל ושמאי ותלמידיהם.

ג. ר' פתחיה מרגנסבורג – ד'תתקל"ה-ד'תתקמ"ז

ר' פתחיה מרגנסבורג היה אחיו של ר' יצחק הלבן מתלמידי רבנו תם.²¹ יצא מביתו שבפראג למסע ארוך לעבר המזרח ובין היתר ביקר גם בארץ ישראל.

¹⁷ מובאה אחת לא כללתי בתיעודים שלהלן: תיאורו של ר' יעקב בן נתנאל הכהן, שביקר בארץ במאה ה-12 (כפי שהסיק ר' פראוור, תולדות היהודים בממלכת הצלבנים, ירושלים תשס"א, עמ' 187, ליד הערה 41 ובהערה). קונטרס מסעותיו, סופח לספר 'סבוב הרב רבי פתחיה', מהדור' א' גרינהוט, ירושלים תרס"ח, מספור שני עמ' 14-1. נראה שדבריו שם, עמ' 6, אינם מתארים את קבריהם של הלל ושמאי אלא את בית מדרשם. תיאור מערות הקבורה שבהמשך דבריו שם, נראה שאינו עוסק בהלל ושמאי, אלא בנקברים ש'אין ידועין אלא בנו של ישעי' הנביא'.

¹⁸ ראה פראוור (לעיל, הערה 17), עמ' 194-195.

¹⁹ כפי שכתב המעתיק בפתיחת ספרו של ר' בנימין (המצוין בהערה הבאה): 'והביא הספר הזה עמו בבואו לארץ קשטילה בשנת ד' תתקל"ג'.

²⁰ מסעות של ר' בנימין ז"ל, לונדון תרס"ז, עמ' כט-ל.

²¹ כנאמר בסוף ספר מסעותיו 'סבוב הרב רבי פתחיה מרגנסבורג', מהדור' א' גרינהוט, ירושלים תרס"ה, עמ' 86: 'תמו דברי הר' פתחיה אחיו של הרב רבי יצחק הלבן בעל

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

מסעו התקיים בין השנים ד' אלפים תתקל"ה-תתקמ"ז.²² לאחר שר' פתחיה חזר לארצו, רשמי מסעותיו הועלו על הכתב, ככל הנראה בשלב ראשון על ידי ר' יהודה החסיד ולאחר מכן על ידי עורך נוסף.²³ ר' פתחיה מסר:²⁴

ובגליל התחתון יש מערה ובפנים היא רחבה וגבוהה, מצד אחד מערה של שמאי ותלמידיו ומצד אחד הלל ותלמידיו. ובאמצע המערה אבן שוקעת,²⁵ אבן גדולה חלולה כמו כוס, ונכנס בבית קיבולה כארבעים סאה ויותר. וכשבאין שם בני אדם הגונים יראו האבן מלאה מים יפים, וירחץ ידיו ומתפלל ויבקש מה שירצה. ואין האבן חלולה מתחת, כי אין באין המים מן הקרקע, אלא נעשה אם אדם הגון הוא. ואדם שאינו הגון לא יראה המים. ואם ישאבו מן האבן אלף כדי מים לא תהיה חסירה, אלא מלאה כהווייתו, ואין המים נובעים.

ר' פתחיה ייחס מערה זו למקום קבורתם של שמאי והלל ותלמידיהם. הוא מזכיר את המופת שהתרחש שם: המים היו מתמלאים מאליהם ללא מקור נביעה. כמו כן המבקר שם 'מתפלל ויבקש מה שירצה'.

ד. ר' שמואל בן ר' שמשון – ד'תתק"ע

כשניים-שלושה עשורים לאחר מכן אירעה עליית 300 הרבנים מצרפת, מאנגליה ומפרובאנס. בין העולים, בשנת תתק"ע, היה גם ר' יונתן הכהן מלוניל הידוע בפירושו לרי"ף. אליו התלווה תלמידו – ר' שמואל בן ר' שמשון, שהעלה את רשמי המסע בארץ ישראל על הכתב.²⁶ כך מסר:²⁷

התוספות, ושל הרב רבי נחמן מריגנישפורק זצ"ל. על אודות ר' יצחק הלבן, ראה א"א אורבך, בעלי התוספות, מהדורה חמישית מורחבת – תשל"ו, עמ' 215-223.
²² ראה פראוור (לעיל, הערה 17), עמ' 206-208. הקביעה מסתמכת על העובדה שר' פתחיה מזכיר את דמשק נשלטת ע"י מצרים; וא"כ הרי באוקטובר 1174 (חורף ד"א תתקל"ה) דמשק בירת סוריה נפלה בידי צאלח אלדין, שליט מצרים. מאידך, ר' פתחיה מתאר את בית לחם וירושלים כמי שנמצאות בידיים נוצריות; ממילא מסעו לא התקיים לאחר 1187 (תתקמ"ז), בה כבש צאלח אלדין את ירושלים מידי הצלבנים.

²³ ראה אצל פראוור (לעיל, הערה 17), עמ' 56-57.

²⁴ בספרו הנ"ל הערה 21, עמ' 31.

²⁵ ייתכן שהכוונה ל'שוקת', ומדובר בסלע שבירצפת החדר הפנימי בו חצובים חמישה בורות. ייתכן גם שהכוונה לשקע שנפער בריצפת המערה עקב ריבוי המים.

²⁶ מופיע בכת"י פרמה, פלטינה 2295 (די רוסי 563), דפים 117ב-120א. פורסם ב'אוצר טוב', ברלין תרל"ז-תרל"ח, עמ' 35-38. בפתחת האיגרת כתב המעתיק (העתקתי מכתב הדין): 'אילו הדברים ראויין להכתב ולהבין לידע מקום קברי אבותינו... על פי אדם אשר

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

משם עלינו לכפר מוריון [=מירון]... מצאנו בית מדרשו של ר' שמעון בן יוחי, והוא מרובע, ונקבר בתוכו, ור' אלעזר בנו עמו... ולמטה מן ההר מצאנו קברי הלל ושמאי, ושם ל"ו קברים... יש בו ר' כיורים. והתפללנו שם. ומצאנו שם אשר על יד הימין, הראשון מלא מים, והשני יבש ואין בו מים, והשלישי מלא מים. ושל שמאל, מצד אחד, האחד חציו מלא מים, והאחד כולו מלא מים. ועל אולם בתווך ד' ומצד אחד ג' ומצד אחד ג', ובכל אולם יש ג' קברים, ולמעלה מצד אחד מן הארונות הקרובים לכיורים, האחד מלא מים, והאחד חסר מימיו. וצוה ראש הגולה והדליקו נר של שעוה, לחפש ולראות מהיכן מוצא המים לבוא אל הכיורים, ולא מצאנו. ושפכנו מן המים הרבה ארצה ולא חסרו ולא נגרעו כלל. ואותם המים מתוקים מדבש, ודבר מופלא הוא מאד.

גם לדברי כותב זה במערה שוכנים 'קברי הלל ושמאי'. ייתכן שהאמור 'ושם ל"ו קברים' הוא טעות סופר ויש לומר 'ושם ל"ו קברים' (ראה לעיל, סעיף א). גם יתר תיאוריו אינם ברורים כל הצורך, אך כוונתו שחלק מהבורות היו מלאים מים וחלק לא. לדבריו, הבורות היו מתמלאים מים באורח פלא ללא שנמצא להם מקור נביעה.

ה. ר' מנחם בן פרץ החברוני – ד'תתקע"ה

איגרת מסע מאת ר' מנחם בן פרץ החברוני מצויה בכתב יד²⁸ והיא פורסמה בדפוס.²⁹ בנוגע לאשמת זיוף חמורה שטפלו עליו, אלחנן ריינר בירר שהדברים חסרי שחר.³⁰ הכותב מסר כי שהה בגליל בשנת תתקע"ה.³¹ עוד מסר:³²

היה בארץ ישראל עם הרב ר' יונתן כהן מלוניש [!], ושמר ר' שמואל בר שמשון שהלך עמו בארץ גשן... וזה היה בשנת תתק"ע'. מכאן ואילך מופיע העתק מכתבו של ר' שמואל. בחתימתו: 'שמואל ב"ר שמשון הבא מירושלים ומן הגליל בשנת תתק"ע'.

²⁷ בכתב היד: דף 119 א-ב; בנרפס: עמ' 37. העתקתי מכתב היד.

²⁸ כת"י אוקספורד, בודליאנה 135 (נויבאואר 1466), דפים 361-363 א-42.

²⁹ ע"י א"מ לוניץ, המעמר, ג, ירושלים תרס"ח, עמ' 36-42.

³⁰ א' ריינר, 'חיבור מסע וגורלו: מנחם החברוני ו"מכתב" המסע שלו', זמנים, גיליון 134-133 (2016), עמ' 32-46.

³¹ ראה בנרפס, עמ' 38.

³² בנרפס, שם.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

ומשם הלכתי (למידור) [למירון] עיר אחת בגליל. ושם ראיתי מערה אחת, מערה נאה ויפה מאד, ונכנסתי בתוך המערה, וראיתי קברי בית שמאי ובית הלל ותלמידיהם, אותם אשר היו תלמידיהם בחייהם, והתפללתי לשם.

גם לפי תיעוד זה במערה קבורים יחד בית שמאי ובית הלל. עניין המים לא הוזכר כאן.

ו. ר' יעקב השליח – לפני י"ז

ר' יחיאל מפריס, עזב בשנת י"ז את ביתו ואת ישיבתו שבפריס ויצא למסע בספינה לכיוון ארץ ישראל.³³ אולם דבר מה השתבש בדרך והוא שב על עקבותיו אל ביתו שבפריס. נפטר כעבור שנים אחדות, בשנת כ' או כ"ד.³⁴ לפני שנת י"ז, כאשר עוד כיהן כראש ישיבה גדולה בפריס, שלח שליח מטעמו – ר' יעקב שמו, לארץ ישראל, על מנת לגייס כספים לישיבתו. השליח חזר ובידו רשימת קברים שבארץ ישראל.³⁵ כך מסר:³⁶

במרון... ובמערה בית שמאי ובית הלל ותלמידיהם.

גם כאן נאמר שבמערה קבורים יחד שמאי והלל ותלמידיהם. עניין המים לא הוזכר כאן.

³³ כפי שמסר ר' אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, פרק ו (במהדור 'ירושלים תשנ"ט [הוצאת בית המדרש להלכה בהתישבות] עמ' ק-קא): 'מה"ר ברוך ז"ל... אמר אלי בירושלם, כשהבאתי אליו זה הספר לעבור עליו ולהגיהו, שרבינו יחיאל דפריש ז"ל אמר לבא לירושלם, והוא בשנת שבע עשרה לאלף השישי, ושיקריב קרבנות בזמן הזה'.

³⁴ בירור מקיף בעניין ניסיונו הכושל של ר' יחיאל לעלות ארצה, חזרתו לפריס, ושנת פטירתו, ראה אצל ש' עמנואל, עטרת זקנים: עיון מחודש בתולדותיהם של חכמים, ירושלים תשפ"א, עמ' 45-75.

³⁵ כת"י פריס, הספרייה הלאומית heb. 312, דף 235ב: (פורסם ע"י א"מ לוניץ, המעמר, ג, ירושלים תר"ף, עמ' 51): 'אלה סימני כתבי הקברות שבארץ ישראל, אשר הביאם ר' יעקב שליח נאמן מהרב ר' יחיאל מפאריש, אשר יש לו בישיבתו שלש מאות תלמידים יצ"ו. והלך ובא ר' יעקב הנ"ל בכל גלילי ארץ ישראל ובעכו ובכל שאר מקומות להוליך נדבה גדולה למדרש הגדול דפאריש יע"א'.

³⁶ בכתב היד: דף 236א; בנדפס: עמ' 52.

ז. ר' דוד הנגיד – מ"ה

ר' דוד מיימוני, נכדו של הרמב"ם, נולד בשנת ד' אלפים תתקע"ג ונפטר בראש חודש אלול ה' אלפים ס'.³⁷ חי במצרים וכיהן שם עשרות שנים במשרת ה'נגיד', הוא ראש היהודים מטעם השלטון המוסלמי. בשלהי שנת מ"ה אירעה ככל הנראה הלשנה כלשהי על ר' דוד, והוא הודח ממשרת הנגידות ואף נאלץ לברוח ארצה לעכו.³⁸ בשלב זה ביקר במערת הלל ושמאי, התפלל שם, ולפי המסופר התרחש לו פלא כלשהו הקשור במים. תיאור קצר מאוד של המאורע העתיק ר' אברהם זכות ב'ספר יוחסין' ממקור בלתי ידוע:³⁹

ובימי הרשב"א היה ר' אברהם ור' שלמה בני הנגיד ר' דוד בן בנו של הרמב"ם ז"ל. והיה הנגיד ר' דוד מתפלל במערת הלל ושמאי, ויצאו מים קרים, ואז החרים למלשינים. וביום ההוא מתו ת"ק מלשינים בארץ מצרים, ולשני חדשים להלן נשיהם ובניהם נעקרו מן העולם.

גם לפי תיאור זה מדובר ב'מערת הלל ושמאי'. ר' דוד נשא שם תפילה, ובעקבות כך 'יצאו מים קרים, ואז החרים למלשינים'. יציאת המים היוותה סימן לשעת רצון בה היה ניתן לפעול בכוח החרם.

ח. 'תוצאות ארץ ישראל' – לפני נ"א

שנות לידתו ופטירתו של הרמב"ן אינן ידועות.⁴⁰ גם זמן עלייתו המדויק ארצה והגעתו לירושלים אינו ברור לגמרי, רק ידוע שהדבר אירע בט' באלול שנת כ"ז או שנת כ"ח.⁴¹ בשלב כלשהו לאחר מכן, לא כעבור זמן רב, נפטר בארץ ישראל. קיים חיבור 'תוצאות ארץ ישראל', אשר מקובל כי נכתב על ידי תלמידו של הרמב"ן⁴² שלמד אצלו עוד בספרד ולאחר מכן עלה לארץ.⁴³

³⁷ ראה דיון רחב בזה והסקת מסקנות: א' שטראוס, תולדות היהודים במצרים וסוריה תחת שלטון הממלוכים, ירושלים תש"ד, עמ' 117-120.

³⁸ על אודות פרשה זו, ראה אצל שטראוס שם, עמ' 130-131. התאריך הנקוב שם, בו התמנה הנגיד הערבי – שיך אל מהד'ב – תחת ר' דוד, הינו: 13 ליוני 1285. כלומר ה' בתמוז מ"ה.

³⁹ מהד' פליפובסקי, לונדון תרי"ז, עמ' 219.

⁴⁰ ראה אצל עמנואל (לעיל, הערה 34), עמ' 125-141.

⁴¹ הגרסאות הקדומות בעניין זה חלוקות, ראה אצל עמנואל שם, עמ' 126-130.

⁴² ע"פ אזכורו את הרמב"ן בתואר 'מורי' (כפי שיובא מיד). אולם לדעת א' ריינר, 'רישומה של מסורת המקומות הקדושים בארץ ישראל', בתוך: 'בן אריה וא' ריינר (עורכים), וזאת ליהודה – מחקרים בתולדות ארץ ישראל ויישובה, ירושלים תשס"ג, עמ' 339-342,

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

בחיבור זה מתוארים מסעותיו של הכותב בארץ ישראל.⁴⁴ בתוך דבריו נאמר: 'בתחתית הר הכרמל שם קבורת... ומורי הרב ר' משה ב"ר נחמן מגירונא ז'צ'ק'ל'.⁴⁵ מכאן שהחיבור נכתב לאחר פטירת הרמב"ן. הדעה המקובלת כיום על פי נימוקים מוצקים שאין לאחר את כתיבתו משנת נ"א.⁴⁶ הכותב מסר:⁴⁷

(במכון) [במרון] שם מערה לשמאי והלל ותלמידיהם, סך כולם שלשים ושנים. שם מתקבצין כל ישראל והישמעאלים בפסח שני, וישראל מתפללים שם, ואומרים שם מזמורים. וכשהם [רואים] יוצאים מים בתוך המערה כולם שמחים, כי הוא סימן שתתברך השנה. והרבה פעמים שלא נמצאו שם מים, ובעת תפלתם היו נראים המים כהרף עין. ושם ר' שמעון בן יוחאי, ועליו ציון נאה, וסמוך לו ר' אלעזר בנו, אומרים כי שם היה מדרשו של ר' שמעון בן יוחאי.

גם לפי כותב זה מדובר במערת 'שמאי והלל ותלמידיהם', והוא נוקב במפורש במספר 32 הקברים (ראה לעיל, סעיף א). בשלב זה כבר מתוארת התכנסות גדולה במערה מידי פסח שני על ידי יהודים וגוים. הסיבה לבחירת תאריך זה תתברר להלן. המעמד נשא אופי של תפילות ואמירת מזמורים, תוך ציפייה דרוכה לנפלאות הקשורות בנביעת המים, נביעה המהווה סימן ברכה.

ט. ר' תנחום הירושלמי – לפני נ"א

ר' תנחום בן יוסף הירושלמי חי ופעל בפסטאט (קהיר העתיקה) שבמצרים, שם נפטר ביום רביעי כ"א בתמוז נ"א.⁴⁸ קיימת סברה שתחילה חי בארץ ישראל וממנה ירד למצרים, אך הדברים אינם ברורים כל הצורך.⁴⁹ חי בדור

המחבר אינו אלא חכם צרפתי. התואר 'מורי' שהוענק על ידו לרמב"ן אינו אלא שיבוש הסופר.

⁴³ ראה פראוור (לעיל, הערה 17), עמ' 229.

⁴⁴ פורסם ע"י ש' אסף, מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, ירושלים תש"ו, עמ' 74-90.

⁴⁵ שם, עמ' 76-77.

⁴⁶ ראה פראוור (לעיל, הערה 17), עמ' 228-229.

⁴⁷ עמ' 82-83.

⁴⁸ ה' שי (מהדירה), אלמךשד אלפאפי [המדריך המספיק] – מילונו של תנחום הירושלמי למשנה תורה לרמב"ם, ירושלים תשס"ה, עמ' יא.

⁴⁹ שם.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

הסמוך לרמב"ם, העריצו והושפע ממנו רבות, ואף סביר שהכיר את חוג תלמידיו במצרים. חיבר בערבית יהודית שני חיבורים גדולים: מילון למשנה תורה של הרמב"ם; פירוש מקיף למקרא.

בספר יהושע מתואר כי מלכי ארץ ישראל יצאו להילחם בעם ישראל תחת הנהגתו של יהושע. כך נאמר שם: 'ויועדו כל המלכים האלה ויבואו ויחנו יחדיו אל מִי מְרוֹם להלחם עם ישראל'.⁵⁰ ר' תנחום הירושלמי פירש פסוק זה כך (בתרגום לעברית):⁵¹

הוא הנקרא היום מירון, והוא מעיין מים, ומסופר שהמים מתגברים בו לחוגגים מיד לאחר שהיה יבש. ואתה רואה שהיה מצוי בזמן הקדום, אבל לא הזכירו עליו מעולם את הנס הזה ולא זולתו.

לדבריו, 'מי מרום' שביהושע הוא מעיין הפלא שבמירון. הוא הכיר את הסיפורים שרווחו בתקופתו 'שהמים מתגברים בו לחוגגים' דרך נס, ומסיום דבריו ניכר שידע על דיווחי נס נוספים הבאים משם. אמנם דחה הכל בטענה שאילו היה בזה אמת היינו מוצאים לכך אזכור כלשהו במקרא.⁵²

י. ר' אשתורי הפרחי – פ"ב

ר' אשתורי הפרחי בעל ספר 'כפתור ופרח' עלה לארץ ישראל,⁵³ ישב בה שבע שנים,⁵⁴ ובשנת פ"ב – בעודו בארץ – עסק בכתיבת ספרו.⁵⁵ בדבריו נאמר:⁵⁶

⁵⁰ יהושע, יא, ה.

⁵¹ כת"י סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית 4542, דף 29א. תודתי לרב דוד יוסף שהפני לקטע זה ואף מסר בידי את התרגום לעברית. לשון המקור של ר' תנחום בערבית: 'הוא אלמסמי אליום מירון, והוא עין מא, ויחכא אן אלמא יתזאיד פיה ללחג'אג' פי אלהין בעד אן יכון יאבס. ותראה כאן מוג'וד פי אלזמאן אלמתקדם, לכן לם ידכר לה קט הד'א אלמעג'ז ולא גיר'ה'.

⁵² ניכר שידע מעדויות שונות הקשורות בפלאים שונים שהתרחשו שם, אך לא התרשם מכך. מן הסתם סבר, שכאשר שרויים בתודעה ניסית בנוגע למקום זה, אזי קיימת הטיה בדעתם של בני אנוש לפרש כל דבר המתרחש שם בדרך נס. למרות שבפועל אין כך פני הדברים. ואכן, עובדה היא, שכל עוד לא נודע מקור נביעת המים שבמערה, והדבר נחשב למופת, רווחו שם סיפורי מופת נוספים (כמופיע בתיעודים השונים שבפרק הנוכחי). אולם בתקופה מאוחרת יותר שמקור המים היה ידוע לכל, ראה להלן בנספח, הרי שסיפורי המופת הקשורים במקום שקעו לחלוטין.

⁵³ בהקדמת ספרו: '...מנוחה לא מצאתי, עד כי הביאני חדריו המלך שהשלוש שלו, משבי לארץ הצבי, ארצו הקדושה לישב בצלו'.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

והם היום שניהם [=רשב"י ובנו] במרון, במקום מיוחס לבית המדרש של ר' שמעון בן יוחאי, למעלה ממערת הלל ושמאי.

גם לפי תיעוד זה הלל ושמאי קבורים יחד במערה שבמירון. עניין המים לא הוזכר כאן.

יא. המלומד המוסלמי אלדמשקי – י"ז-פ"ז

שם אלדין מוחמד אלדמשקי, נולד בדמשק בשנת ט"ז או י"ז. בשלב מסוים היגר לצפת והשתקע בה. מילא מספר תפקידים באזור צפת: שיח', משנה לקאדי ועוד. מת בצפת בשנת פ"ז.⁵⁷ כתב חיבור גיאוגרפי בערבית העוסק בצפת ובסביבותיה והוא תורגם לאנגלית ולגרמנית. אברהם יערי הציג את הקטע הבא מתורגם לעברית:⁵⁸

במירון מערה, ובה ארונות, והיא יבשה כל השנה, אין בה טיפת מים. ובבוא מועד השנה, ונאספו אליה יהודים מארצות רחוקות וקרובות, ופלחים וכיוצא בהם, ועשו שם כל אותו היום בתוכה ומחוצה לה, והיא יבשה. והנה בטרם ידעו דבר, וראו פתאום את המים יוצאים מתוך הארונות, ניקווים במערה משך שעה או שעתים ופוסקים שוב. ואותו יום חג הוא ליהודים, ונשאו עמהם את המים אל ארצותיהם הרחוקות והקרובות, ביבשה ובים, וקראו להם מי מרון.

הכותב המוסלמי אינו מזכיר את הלל ושמאי מחוסר עניין וידיעה, אך אין ספק שכוונתו למערה זו בה התרחשו פלאי המים. גם לדבריו, התקיים שם יום התכנסות גדולה של יהודים וגוים המצפים לנביעת המים. יום זה 'יום חג הוא ליהודים'. לאור כלל העדויות שלעיל ושללהלן אין ספק שכוונתו גם כן ליום פסח שני.

⁵⁴ כדבריו בספרו, פרק יא (במהדר' ירושלים תשנ"ט [הוצאת בית המדרש להלכה בהתישבות] עמ' נב): 'הן הייתי כשני שנים בגליל דורש וחוקר, ועוד חמש שנים בשאר ארצות השבטים, לא מנעתי עצמי שעה אחת מרגל את הארץ'.

⁵⁵ שם, פרק נא (במהדר' הנ"ל, עמ' רו): 'אם כן שנת ה' אלפים ופ"ב ליצירה... אנו לפי הרמב"ם בשנת השמטה עצמה'.

⁵⁶ שם, פרק יא (במהדר' הנ"ל, עמ' נט).

⁵⁷ על אודות אלדמשקי ופרטי חייו, ראה א' אמיר, 'חיייהם הדתיים של המוסלמים באזור צפת במאות השלוש-עשרה-הארבע-עשרה על פי מקור חדשישן', קתדרה, 156 (תשע"ה), עמ' 53-54, ליד הערות 87-92, ובספרות הרשומה שם בהערות.

⁵⁸ א' יערי (לעיל, הערה 1), עמ' 75.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

יב. המלומד המוסלמי אלע'ת'מאני – ע"ז-קל"ח

שמש אלדין מוחמד אלחסיני אלע'ת'מאני, נולד ככל הנראה בצפת. לידתו אירעה בשנת ע"ז. שימש בצפת כקאדי וכח'אטיב (דרשן), וככל הנראה מת בצפת בשנת קל"ח או מעט לאחר מכן.⁵⁹ ספרו 'תאריך' צפד' (תולדות צפת) נכתב בערבית ותורגם לאנגלית ולגרמנית. אברהם יערי הציג את הקטע הבא מתורגם לעברית:⁶⁰

ובמחוז הזה יש כפר בשם מירון, ושם יש כוכים ובורות בתוך המערה שבה מחלחים המים לאט לאט. אך ביום מסוים בשנה, והוא מחצית אייר של היהודים, מתאספים בה יהודים רבים מן הארצות הקרובות והרחוקות, ומבלים מסביב למקום הזה במשך כל היום. והמים מחלחים ביום הזה יותר מן הרגיל, והיהודים מביאים מן המים האלו לארצות הרחוקות.

גם כותב מוסלמי זה אינו מזכיר את הלל ושמאי, אך אין ספק שכוונתו למערה זו. הכותב ידע מה מקור המים: 'שבה מחלחים המים לאט לאט'. כלומר, מחלחים לאט לאט על כותלי המערה בנקודות שונות ועל ידי כך מתמלאים הבורות.⁶¹ הסבר ג'אלי זה היה ידוע לכולם בתקופות מאוחרות יותר, ראה להלן בנספח. גם כותב זה מזכיר את ההתכנסות הגדולה ב'מחצית אייר של היהודים', הוא יום פסח שני, וזאת מפני ש'המים מחלחים ביום זה יותר מן הרגיל'. למי הגשמים שהצטברו במהלך החורף במעבה האדמה לקח פרק זמן מסוים עד שנספגו היטב בסלעי הגיר ויכלו לחלחל במידה מספקת אל תוך המערה. התקופה העיקרית בה מילאו המים את המערה הייתה, בדרך כלל, במחצית השנייה של חודש אייר.⁶² (התאריך המדויק של ט"ו באייר בוודאי לא דווקא; אמנם האמונה העממית שרווחה עסקה דווקא ביום זה, מתוך תודעה ניסית הקשורה במקום.⁶³ אמונה עממית זו תועדה בדברי כל הכותבים).

⁵⁹ על אודות אלע'ת'מאני ופרטי חייו, ראה אצל אמיר (לעיל, הערה 57), עמ' 49, ליד הערות 56-57, ובספרות הרשומה שם בהערות.

⁶⁰ יערי (לעיל, הערה 1), עמ' 75.

⁶¹ ראה לעיל, הערה 16.

⁶² סביר לגמרי שגם זה היה נתון לשינויים כגון בשנה מעוברת וכדומה. מדובר על דרך כלל.

⁶³ ראה לעיל, הערה 52.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

כיום המים מקדימים לבוא עוד לפני תקופת אייר,⁶⁴ מאחר וסלעי הגיר שבבטן האדמה כבר התמוססו במידה רבה.

יג. 'ציוני קברים בארץ ישראל' – ק"ס-ר"ס

'ציוני קברים בארץ ישראל' פורסם מתוך כתב יד על ידי זוהר עמר.⁶⁵ שם מחברו וזמנו המדויק אינם ידועים. על פי היבטים שונים קבע עמר כי אין לאחר מהמאה ה-15, וייתכן שהוא אף התחבר במאה ה-14 או בשלהי המאה ה-13.⁶⁶ כך נמסר שם:⁶⁷

מרון, סמוך לכפר בין הכרמים קבר ר' יוסי בן קסמא ז"ל... ולמעלה בהר קרוב לכפר מדרש נאה וגדול לר' שמעון בן יוחאי ובנו ר' אלעזר ז"ל... ולמטה מהם בתחתית ההר על פני הבקעה שלפני מרון המושכת עין טובה מערה למאד חקוקה בסלע⁶⁸... ובתוך המערה ההיא לב מצבות מאבן שיש וארונוותיהם חקוקים בסלע... שם שמאי והלל ישנים ותלמידיהם... [וש]ם מתקבצים קהל גדול בזמן פסח שני, שהוא מחצי אייר, מכל קצוי הארצות, ואומרים שמה דברי תחנונים ותפלות ושירים ותישבחות ותחינות הבצרות,⁶⁹ שאין מים בתוך המערה. אחר מסיימים תפילתם ברוח נשברה, ימלא מים בתוך הכוכין ההם אשר המצבות עליהם, וסימן טוב הוא לשנה ושמחה רבה ויתירה בהמצא שם מים תמיד.

גם לפי תיאור זה מדובר במערת שמאי והלל ותלמידיהם. הכותב מזכיר את 32 מצבות האבן (ראה לעיל, סעיף א). גם כאן מתוארת התכנסות גדולה ביום פסח שני באמירת תפילות וזמירות ובהמתנה לנביעת המים.

⁶⁴ ראה לעיל, הערה 16.

⁶⁵ ד' עמר, 'ציוני קברים בארץ ישראל', קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר יד (כד) (תשנ"ח), עמ' 294-277.

⁶⁶ שם, עמ' 278.

⁶⁷ שם, עמ' 289-290.

⁶⁸ משפט משובש. הכוונה לתאר מערה גדולה חקוקה בסלע.

⁶⁹ הַבְּצֻרוֹת (ירמיה, יד, א).

יד. ר' יצחק לטיף – רט"ו

ר' יצחק לטיף עלה מאיטליה לירושלים וככל הנראה בשנת רט"ו שלח איגרת עם תיאורים מארץ ישראל (אמנם תיארוך זה אינו ודאי).⁷⁰ כך מסר:⁷¹

ספר לי זקן זה, ומעיד בדבריו, בחורים בספיט⁷² קבורות הלל ושמאי, בשני בצורת הלכו אנשים ונשים והתפללו תוך המערה, (ישמע) [ישמע] ה' ויענם במים, ויתמלאו תחלה אבנים יש להם קבול במערה תחלה, אחר יתקשרו שמים בעבים, וימטיר, והארץ תתן את יכולה.

גם כאן מדובר על 'קבורות הלל ושמאי' שבמערה ונאמר שהמקום מסוגל לתפילה בשנת בצורת. התפילה הייתה נענית על ידי מופת המים, באופן שבורות המערה התמלאו תחילה ולאחר מכן ירדו גשמים.

טו. נוסע קנדיאטי – רל"ג

בשנת רל"ג, ביקר בארץ ישראל נוסע קנדיאטי (מהעיר קנדיאה, כיום: הרקליון, בירת האי היווני כרתים). את מה שראה ושמע בארץ מסר לחברו שהעלה את הדברים על הכתב:⁷³

מטבריא רחוק כמו י"ב מילין יש מקום נקרא מירון'ס. יש מערה אחת נקברו בה עשרה זקנים חשובים ובכללם שמאי והלל. מעט רחוק משם יש מערה אחת, נקברו בה ר' שמעון בן יוחאי ובנו, ובתוך המקום יש בית הכנסת מר' שמעון בן יוחאי. ואין שם מים חיים כלל, עד שלא יוכלו לדור שם בני אדם מהעדר המים. אך יב[ו]או העברים שלש רגלים לראות קבורת הצדיקים החשובים הנזכרים, וביחוד קבורת רשב"י, ויתחננו עם תפילות סליחות ותחנונים לה' יתברך שיתן להם (הבורת) [בבורות] שלהם וכיליהם מים. אז יתנו ליהודים לאכול ולשתות כל מעדני מלך.

⁷⁰ ראה נ' בן מנחם, 'איגרת ר' יצחק ב"ר מאיר לטיף מירושלים משנת רט"ו [?]', סיני, נג (תשכ"ג), עמ' רנח-רסב.

⁷¹ שם, עמ' רס.

⁷² בחורין בספיט = במערות בצפת. הכוונה להר מירון הסמוך לצפת.

⁷³ א"מ לונץ (מו"ל), ירושלים: ספר קבוצת מאמרים, וויען תרמ"ב, עמ' 221. בתחילת הפרק שם, עמ' 219, מתוארים פרטי כתב היד ואופן העתקתו. תחילתו: 'אמר דניאל יע"ל [=י] זורתה לי, אלו החדשות סיפר אלי אורח אחד קנדיאוטי בשנת רל"ג ליצירה...'

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

גם כאן מדובר על מערת קבורת שמאי והלל ונכבדים נוספים. בתיאור זה אנו מתוודעים לראשונה לכך שמעמדי התפילות שהתקיימו במירון, על קברם של שמאי והלל, התרחבו גם לקברו של רשב"י הסמוך. סביר שעם השנים חלקים מספר הזוהר הגיעו לארץ ישראל והתפשטו בה קמעה קמעה⁷⁴ (אחר שפורסם לראשונה בספרד פחות ממאתיים שנה קודם לכן), כך גדל שמו וכבודו של רשב"י בעיני המתפללים. לפי התיאור, מעמדי התפילות התקיימו 'שלש רגלים'. אפשר שהדברים כפשוטם והכוונה לפסח, שבועות וסוכות; אפשר גם שהכוונה לשלושה זמנים אחרים כשפסח שני ביניהם. כך או כך, במעמדים אלו היו מרבים בסליחות ובתחנונים לה' 'שיתן להם בבורות שלהם וכיליהם מים'. אין ספק שהכוונה למופתי המים אשר לפי המסורת התרחשו שם מאות שנים.

טז. רשימה – ק"ס-ר"ס?

רשימת 'לוח קברות צדיקי ארץ ישראל' שבכתב יד נמצאה בגניזה הקהירית על גבי שלושה דפים ישנים ובלויים.⁷⁵ הרשימה אינה מתוארכת, אך נראה כי אין לאחר מהמאה ה-15 (שנים ק"ס-ר"ס). מיד בתחילתה מוזכר קברו של רשב"י במירון; לאחר מכן נאמר:⁷⁶

בתחתית הכפר מערה⁷⁷ הלל ושמאי, ומתקבצים [ב]כפר הזה בכל שנה ושנה בפסח שני ט"ו באייר, מכל הערים ומכל המדינות הולכים לשם ומת[פל]לים ומתחנונים ומש[ת]טחים על קברות הצדיקים שב[א]תו כפר...

גם כאן מוזכרת מערת הלל ושמאי וההתכנסות הגדולה בפסח שני. נביעת המים לא הוזכרה כאן. עוד נאמר שבהתכנסות זו 'משתטחים על קברות הצדיקים שבאותו כפר', כלומר גם אצל רשב"י ובנו שבמירון.

⁷⁴ כשמונים שנה מאוחר יותר, בשנת שי"ד, תפוצתו של ספר הזוהר בצפת הייתה מצומצמת וחלקית. ראה להלן, ליד הערה 129.

⁷⁵ כת"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S K 21.69.

⁷⁶ השלמתי בסוגריים מרובעים אותיות אחדות שנמחקו בכתב היד.

⁷⁷ צ"ל מערת.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

יז. רשימה – מאה ט"ו-ט"ז

רשימת 'יחוס הצדיקים והחסידים' (או 'אלה מסעי בני ישראל') קיימת בכתב יד המתוארך למפנה המאות ה-15 וה-16.⁷⁸ נאמר בה:⁷⁹

מרון, שם מדרש יפה לר' שמעון בן יוחאי ע"ה. שם קבורים במדרש הלל ושמאי ע"ה זה כנגד זה... ולמטה מעט מערה שיש בה הלל ושמאי ע"ה הנזכרים, זה כנגד זה כפי שנזכר, והרבה כוכין יש באותה מערה. ולזמן פסח [שני] שהוא חצי אייר, מתקבצים שמה עולי רגלים, עם רב ותושבי הארץ, ואומרים זמירות ותושבחות ותחנונים, ויוצאין מים מבינין⁸⁰ הם מבין שני הקברים, והוא סימן טוב לכל השנה.

גם בתיעוד זה מוזכרות מערת הלל ושמאי עם הכוכים שבה, ההתכנסות הגדולה בפסח שני ונביעת המים.

יח. תלמיד ר' עובדיה מברטנורה – רנ"ו

הנוסע האנונימי שעלה לירושלים והסתופף שם בצילו של ר' עובדיה מברטנורה, כתב על גבי איגרת את רישמי מסעו לארץ ישראל.⁸⁰ תיאר את יציאתו מוונציה שבאיטליה בסוף שנת רנ"ה⁸¹ ואת הגעתו ארצה בתחילת שנת רנ"ו.⁸² כך מסר:⁸³

רחוק מספיטה [=צפת] ששה מילין יש כפר אחד שמו (אליירון)
[מירון]... וראינו מערת הלל ותלמידיו זצ"ל אשר נקברו שם והם כ"ד
תלמידים... אחרי זאת ראיתי קבורת שמאי ואשתו זצ"ל קבורים תוך

⁷⁸ כת"י רומא, קזנטוזה 3104, דף 13ב-16ב.

⁷⁹ דף 15א.

⁸⁰ פורסמה מכתב יד בספר 'דרכי ציון', קולומיה תרמ"ו, דפים יט ע"א-כד ע"ב. נדפסה שוב באופן מתוקן, ע"י א"מ לונץ, המעמר, ג, ירושלים תר"ף, עמ' 151-170. הציונים להלן הם להמעמר. שם, עמ' 163, הכותב מתאר כיצד הגיע לירושלים, הסתופף בצילו של ר' עובדיה מברטנורה ונהיה לתלמידו הקרוב.

⁸¹ שם, עמ' 151.

⁸² שם, עמ' 157: 'ביום ד' בחמשה ימים לחודש או"ט [=אוקטובר] רנ"ו יצאנו מדמשק עם חמר... להביאנו עד ספיט"ה [=צפת]... וביום ו' בבוקר הגענו לספיט"ה...'. בתחילת המשפט צריך לחקן: 'ביום ב' בחמשה ימים...' (ע"פ בדיקה בלוח השנה). יום שישי המדובר, בו הגיע לצפת, הוא יום הושענא רבה רנ"ו.

⁸³ שם, עמ' 159-160.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

אבן אחת גדולה, לא ראיתי כמוה, ותחת האבן יש מערת תלמידי שמאי וצ"ל קבורים בה.

משום מה, בשלב זה המסורת הפרידה בין הלל לשמאי. במערה דנן טמונים הלל ותלמידיו ואילו שמאי, אשתו ותלמידיו טמונים בקרבת מקום 'תוך אבן אחת גדולה לא ראיתי כמוה'. הכוונה לחורבת שמע שבהר מירון ולמבנה הקבורה הגדול השוכן בו (המאוזוליאום), הרחוקים כארבעים דקות הליכה ממערת הלל.⁸⁴ הפרדה זו היא בניגוד לכל המתעדים שהובאו לעיל, אשר ברצף של למעלה מ-300 שנה ייחסו מערה זו לקבורת הלל ושמאי (ותלמידיהם) כאחד. לדברי כותב זה, במערה טמונים 24 תלמידי הלל. כפי התיאור שלעיל (סעיף א), במערה ישנן 24 מצבות ובחדר המבוא עוד שמונה מצבות. הכותב לא החשיב את חדר המבוא. כמו כן בתיעוד זה לא הוזכר עניין המים שבמערה.

יט. ר' משה באסולה – רפ"ב

הנוסע האיטלקי, ר' משה באסולה, הגיע לצפת בתחילת שנת רפ"ב.⁸⁵ מסר כי ביום חמישי כ"ג בחשוון נסע למירון, ותיאר:⁸⁶

יום ג' כ"א מרחשוון רפ"ב נכנסתי בבית נבנה על קבורת הושע בן בארי... יום ה' כ"ג בו רכבתי למירון כפר רחוק מצפ"ת חצי יום... מירון הוא מקום שמן וטוב, ומעין מים טובים, ואין דרים בו יהודים. שם ראיתי מערה ר' שמעון בן יוחי ובנו ע"ה, והיא סגורה אין מקום להכנס בה... אחר כך הלכתי בשפוע ההר לצד מירון, שם מערת הלל הזקן ותלמידיו והיא מערה גדולה ויפה עשויה בכפות מן הצדדים, בכל כפה ג' ארונות של אבן עם מכסה גבוה, והם י"ח ארונות בתוך המערה, ושל הלל כנגד פתח. וגם חוץ לפתח כשתכנס בתוך ההר, יש ב' כפות עם ארון אחד מימין וארון אחד משמאל.

⁸⁴ הגישה לשם כיום ממערת הלל: יש להמשיך במורד ההר דרך השביל שמול פתח המערה; לפני חניון העיקול (או הפיתול) פונים ימינה במעלה הר מירון דרך שביל ישראל (סימונו: לבן, כחול וכחום) עד חורבת שמע (קיים קיצור במורד ההר דרך שביל תלול).

⁸⁵ מסעות ארץ ישראל לרבי משה באסולה, ירושלים תרצ"ט, עמ' 43. שנת רפ"ב עולה ממעקב קצר אחר מסלול מסעו: יצא לדרך בתאריך י"ז באלול רפ"א (עמ' 28); בתשרי רפ"ב הגיע לטריפולי (עמ' 35); בשלהי תשרי יצא לביירות, אליה הגיע בתחילת חודש חשוון (עמ' 37); כעבור זמן מה שם פעמיו לעבר צפת (עמ' 40), אליה הגיע כעבור עוד כמה ימים (עמ' 43). נמצא שהגיע לצפת בתחילת החורף של שנת רפ"ב.

⁸⁶ שם, עמ' 45-47.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

ואמצע המערה רחב יעמדו בה יותר מג' מאות אנשים. והנה מכסה קבר הלל נטוי מעט, וכן מקצת האחרים, ואדם משים ידו בהם, ויש בהם מים, ומתוקים, ואני שתיתי מהם, ופליאה היא מאין באים שם המים, ועוד מאחר שהם מכונסים איך הם טובים לשתייה. וגדולה מזאת, כי הכל מעידים ונשבעים כי כשיכנסו שם קהל רב, ומתפללים, מיד המים מתרבים ושופכים לארץ, אמנם בימי לא היה כן... אחר כך הלכתי על ההר שכנגד זה, שם שמאי ואשתו בראש ההר בנין של אבנים גדולות מאד, כל פתל מאבן אחת. והאבן שעליהם לגג ארכה ו' אמות ורחבה ד' אמות ועביה חצי אמה, לא ישוער איך הושמה האבן ההיא בידי אדם... ותחת אותו הבנין מערה יפה עם י"א כוכין סביב ששם היו תלמידיו.

תיאור זה מתאים למסורת המאוחרת שכבר נכתבה בשנת רנ"ו (לעיל, סעיף יח), שבמערה דנן טמונים הלל ותלמידיו ואילו שמאי, אשתו ותלמידיו טמונים 'בהר שכנגד זה' בנין של אבנים גדולות מאד...⁸⁷, היינו חורבת שמע.

ר' משה באסולה הזכיר את הכוכים שבמערה (בלשונו 'כפות'), והוסיף כי ישנם י"ח ארונות בתוך המערה. כוונתו לששת הכוכים שבתוך המערה (ללא חדר המבוא) ולשלושת המצבות המונחות לאורך הכוכים (ללא המצבות שברוחב הכוכים, ראה לעיל סעיף א). לאחר מכן הזכיר גם את חדר המבוא: 'וגם חוץ לפתח כשתכנס בתוך ההר יש ב' כפות עם ארון אחד מימין וארון אחד משמאל'. כן הזכיר את פלאי המים השונים והדגיש כי 'פליאה היא מאין באים שם המים'. תיאר גם את הנמסר לו שכאשר רבים מתפללים שם 'מיד המים מתרבים ושופכים לארץ', אולם העיר על כך באיזון: 'אמנם בימי לא היה כן'. כל זאת כתב ר' משה בחודש חשוון רפ"ב. בהמשך דבריו הוסיף לתאר את יתר מסעותיו בארץ ישראל. בשלב מאוחר יותר, בשלהי ניסן רפ"ב, הגיע למירון פעם נוספת וכך מסר:⁸⁷

ואחר כך עקמנו הדרך למירון, כי שם היו יהודים רבים ההולכים במועד על קברי הצדיקים, וגם ביום ב כ"ד ניסן חזרתי למירון עם עשרה בני אדם שהיו קבועים אז ללכת בכל חודש להתפלל על מערת רשב"י, ואז התפללתי גם כן על קבר ר' טרפון... ובט"ו באייר שקורים לו פסח שני עשו שם במירון השיירה גדולה היו שם יותר מאלף נפשות, כי באו רבים מדמשק עם נשיהם וטפם ורוב קהל

⁸⁷ שם, עמ' 71-73.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

צפת... וגם מכל הסביבות באו אז למירון, ועמדנו שם ב' ימים וב' לילות חוגגים ושמחים, והתפללנו על כל ציוני הצדיקים אשר שם, כנזכר.

ר' משה תיאר כאן את מה שאירע בפסח שני רפ"ב: שיירה גדולה של יהודים מצפת ומכפרי הסביבה, ואף מדמשק, עלתה למירון. הנוכחים שהו שם יומיים 'חוגגים ושמחים', יחד עם קיום תפילות על קברי צדיקים שם. כזכור, תאריך זה לקיום עלייה חגיגית זו הינו מסורת של מאות שנים. אולם ר' משה לא תלה זאת בפלאי המים והוא לא הזכירם כאן כלל, רק הזכירם לעיל בעת ביקורו שם בחודש חשוון. מתקבל רושם שבשלב מאוחר זה, יחסית, ניתק הקשר שבין הדברים: העלייה החגיגית לקברי הצדיקים שבמירון בפסח שני התקיימה, כפי המסורת שהתקבלה כבר מאות שנים, מבלי להצביע על טעם מיוחד לכך; בנפרד העבירו הלאה את המסורות הקשורות בפלאי המים שבמערה.

כ. שתי הערות

1. קברי הלל ושמאי

בכל התיעודים שהובאו לעיל מוזכר שהלל ושמאי ותלמידיהם קבורים במירון. אם כי נוכחנו שבשלב מסוים חלה תזווה במסורת המדויקת, האם קבורים ביחד או בנפרד, אבל מוסכם שהם קבורים במירון שבגליל. ר' יעקב עמדין, היעב"ץ, שראה בספר 'כפתור ופרח' (לעיל, סעיף י) כי במירון שוכנת מערת הלל ושמאי, תמה על כך:⁸⁸

תמהתי מזה מה טיבם של הלל ושמאי [=במירון], אחר שהיה הלל נשיא ושמאי אב בית דין בירושלים, ולא נודע שהוצרכו להעתיק משם כל ימיהם, ועל מה זה נקברו בארץ הגליל רחוק מירושלים.

כוונתו לנאמר בתלמוד הבבלי שהלל היה נשיא הסנהדרין ושמאי היה אב בית דין.⁸⁹ במקום נוסף מתאר התלמוד כיצד הלל התמנה לנשיא הסנהדרין על ידי בני בתירא, אחר שלמד אצל שמעיה ואבטליון.⁹⁰ מקום מושבם של

⁸⁸ הגהותיו והערותיו על ספר כפתור ופרח, הגיעו לידי של ר' צבי הירש עדלמאן חן טוב, שהדפיס את ספר כפתור ופרח בברלין תרי"א. בסוף הספר הציג: 'קונטרס תיקוני השגיאות והגהות והערות ובאורים מפי חכמים וסופרים'. הוא פיזר את הגהותיו של היעב"ץ כל דבר במקומו. ההגהה דידן מופיעה שם עמ' LI, פסקה דף מ"ז עמוד א.

⁸⁹ חגיגה, טז ע"א-ע"ב.

⁹⁰ פסחים, סו ע"א.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

נשיא הסנהדרין ואב בית הדין היה בירושלים סמוך למקדש.⁹¹ נראה שהלל שימש בנשיאות עד סוף ימיו, כנאמר בספרי: 'הלל הזקן עלה מבבל בן ארבעים שנה ושימש חכמים [=שמעיה ואבטליון] ארבעים שנה ופירנס את ישראל ארבעים שנה'.⁹² הכוונה שהוא היה נשיא הסנהדרין כל ארבעים שנות חייו המאוחרות. עוד נאמר בתלמוד שהלל נהג נשיאותו ב'פני הבית' מאה שנה קודם החורבן.⁹³ הכוונה 'בעוד הבית קיים' כלשון רש"י שם, אבל זה נקרא כך מפני שמקום מושבו של ראש הסנהדרין היה סמוך למקדש. ברור אם כן שפעילותם של הלל ושמאי ותלמידיהם הייתה בירושלים, בתקופת בית שני, ולא בגליל. כמו כן נאמר במשנה: 'מעשה בשוקת יהוא שהייתה בירושלים, והייתה נקובה כשפופרת הנוד, והיו כל הטהרות שבירושלים נעשות על גבה, ושלחו בית שמאי ופיחתוה...'⁹⁴ כלומר, תלמידי שמאי חיו ופעלו בירושלים בדיוק כמו שמאי רבם, כמוכן. לא ברורה אם כן העובדה שדווקא מקום קבורתם של חכמים רבים אלו – הלל ושמאי ותלמידיהם – ישכון בגליל הרחוק, בעוד הדעת נותנת כי הם קבורים בירושלים עירם או סמוך לה. תמיהתו הצודקת של היעב"ץ מערערת מהיסוד את אמינותם של כל המסורות שהובאו לעיל, שהקדומה שבהן היא כאלף שנה לאחר תקופת הלל ושמאי ותלמידיהם ועל כן טיבה בהתאם (הלא נוכחנו כיצד לפתע צצה מסורת מאוחרת בנוגע לקברי שמאי ותלמידיו. ללמדנו על טיבן של מסורות עממיות אלו).

בנוסף, מכסי הקבורה שבמערה דנן עשויים ביד אומן והם חצובים בצורה מפוארת. בעבר גם היה ניתן לצפות בראשי שוורים מגולפים משני צידי פתח המערה.⁹⁵ (כיום הם אינם נראים עקב שכבות סיד לבן שנמרחו על כותלי המערה). סימנים אלו אינם מאפיינים של קבורה רבנית. על פי סימנים אלו, הסברה במחקר היא ש'זוהי מערת קבורה מפוארת ביותר ואחת היפות ביותר בגליל, השייכת ללא ספק למשפחה עשירה מאוד ממירון העתיקה'.⁹⁶ גם למי שכן חפץ לדבוק באחת המסורות המקובלות, כבר נוכחנו שהן מתחלקות לשתי תקופות. במשך למעלה מ-300 שנה, למן שנת ד'תתק"ל ועד

⁹¹ משנה תורה לרמב"ם, שופטים, הל' סנהדרין, פרק א, הלכה ג.

⁹² סוף פרשת וזאת הברכה, פסקה שנו.

⁹³ שבת, טו ע"א.

⁹⁴ מקוואות, פרק ד, משנה ה.

⁹⁵ ראה מ' מרקוס, הר מירון – סקר נוף ומסלולי טיול, ירושלים תשנ"ד, עמ' 110.

⁹⁶ שם, עמ' 109 (בהקשר זה ראה בדברי רשב"ם לבבא בתרא ק ע"ב ד"ה מתני' לעשות לו קבר, שבזמן המשנה 'לא היו רגילים ליקבר כל אחד ואחד בפני עצמו, אלא כל בני משפחה נקברין במערה אחת כל אחד בכוח בפני עצמו').

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

שנות היר"ן לערך, המערה יוחסה בקביעות – על ידי מבקרים רבים – להלל ולשמאי ותלמידיהם. בשנת רנ"ו צצה מסורת חדשה בדברי תלמיד ר' עובדיה מברטנורה, שהפרידה בין הלל ותלמידיו הקבורים במערה זו לבין שמאי ותלמידיו הקבורים בהר שמנגד. גם ר' משה באסולה, בשנת רפ"ב, נמשך אחר מסורת מאוחרת זו. אמנם פחות מארבעים שנה לאחר ר' משה באסולה, היה מי שהחזיק עדיין במסורת הקדומה. בשנת שכ"א נדפס ספר המתעד את קברי הצדיקים שבארץ ישראל,⁹⁷ על ידי 'איש מהימן... כמ"ר גרשם בכמ"ר אשר ז"ל איש שקרמילה, העיר י" רוחו ועבר על כמה מקומות הנזכרים בארץ הצבי וראה בחוש עינו...'⁹⁸ לדבריו: 'מירון, שם מערת הלל ושמאי וכ"ד תלמידים'.⁹⁹ זה כמסורת הקדומה. גם באיגרת ר' שלמה שלומל שתובא להלן,¹⁰⁰ משנת שס"ז, מוזכר מנהגם של מקובלי צפת ללכת 'למירון ששם קבור רבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר בנו והלל ושמאי ורבי יוחנן הסנדלר'. כריכת שמם של הלל ושמאי יחד, ובכלל עצם העובדה ששמאי מוזכר יחד עם כל הצדיקים הללו (הטמונים כולם בקרבת מקום) בנשימה אחת, מעלה רושם ברור שכולם קבורים בסמיכות. זה כמסורת הישנה שהלל ושמאי קבורים במערה דנן. אבל לפי המסורת החדשה, שמאי קבור במרחק של כשעה הליכה משם.¹⁰¹

מנגד, תשעה מתעדים משנות ה"ת-ק"ת ששהו במקום, ראה להלן בנספח, כבר אחזו במסורת המאוחרת, והם מדווחים כי במערה קבורים הלל ותלמידיו ואילו שמאי ותלמידיו קבורים בהר השני. השלט המופיע כיום על פתח המערה (ראה לעיל, סעיף א) מתאים למסורת המאוחרת. לא ברורה העדפתה של מסורת מאוחרת על פני מסורת קדומה, אדוקה, שנמשכה ברציפות למעלה מ-300 שנה.

2. מסורת פלאי המים

כזכור, האמונה בפלאי המים שבמערת הלל ושמאי נמשכה גם כן מאות שנים. התיעוד האחרון שלעיל מאמונה זו הינו מאת ר' משה באסולה, משנת רפ"ב, שהזכיר כי 'פליאה היא מאין באים שם המים'. כן הזכיר את סיפורי ההמון שבזמן התפילות 'המים מתרבים ושופכים לארץ'. קיים תיעוד נוסף

⁹⁷ יחוס הצדיקים, מנטובה שכ"א.

⁹⁸ שם, שער שני.

⁹⁹ שם, כא ע"ב.

¹⁰⁰ ליד הערה 188.

¹⁰¹ לעיל, ליד הערה 84.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

מאת נוסע טורקי גוי, שביקר בארץ פעמיים, בשנת ת"ט ובשנת ת"ל, ואף הוא תיאר בהגזמה את הנעשה שם.¹⁰² לדבריו, הייתה שם התכנסות גדולה בחג הסוכות (חג הקשור במים כידוע: שמחת בית השואבה וניסוך המים), של אלפי אנשים, והיה 'נשמע רעם בין הסלעים, ופתאום מים צחים מפכים בשפע וממלאים את כל אותן הכיורים והבריכות הריקות כל השנה...'. ועוד כהנה הפלגות והגזמות. אולם במהלך שנות ה"ת-ק"ר 'סוד' המים שבמערה כבר היה גלוי לכולם: אלו מי גשמים המחלחלים פנימה דרך קירות הסלע. כך מופיע בתיעודים המאוחרים שיובאו להלן בנספח, ואיש לא דיבר עוד על שום מופת או פלא כלשהו שהתרחש שם.

כא. סיכום ביניים

במשך כ־350 שנה, החל מסביבות שנת ד'תקמ"ח ועד שנת רפ"ב, שימש הר מירון כמוקד עלייה לרגל לתפילות, לישועות ולשמחה. במשך כל תקופה זו לא דובר כלל על יום ל"ג בעומר (י"ח באייר) ואיש לא הכיר תאריך זה כיום מיוחד. התאריך המרכזי הידוע היה פסח שני (י"ד-ט"ו באייר), בו הייתה מתקיימת עלייה גדולה וחגיגת של יהודים וגוים, מהארץ ומחוץ לה, לעבר הר מירון. עיקרה של עלייה זו, משך שנים רבות, היה דווקא למערת הלל ושמאי עקב האמונה בפלאי המים שהתרחשו שם. עם השנים העלייה התרחבה גם לקברו של רשב"י הסמוך, אבל כאמור בפסח שני ולא בל"ג בעומר.

כב. דברי ר' עובדיה מברטנורה

היה מי שחשב כי קיימת עדות מאת ר' עובדיה ירא מברטנורה, משנת רמ"ט, על התכנסות גדולה בל"ג בעומר על קברו של רשב"י במירון. אולם הדברים אינם נכונים.

בשנת תרמ"ו נדפס בקולומביה שבאוקראינה ספר 'דרכי ציון' המכיל את איגרותיו של ר' עובדיה, מהשנים רמ"ח-רמ"ט, בעת עלייתו לארץ ישראל. בספר זה, באיגרתו השנייה של ר' עובדיה לאחיו, משנת רמ"ט, מופיע

כך:¹⁰³

¹⁰² ראה אצל וילנאי (לעיל, הערה 15), עמ' רצא.

¹⁰³ דף יז ע"ב-יח ע"א.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

בכ"ח באייר ביום מיתתו (אמר המעתיק, מסתימת הדברים נראה שט"ס הוא וצ"ל בי"ח באייר, והוא יום מיתת התנא האלקי רשב"י ז"ל יומא הלולא דיליה) באים מכל הסביבות, ומדליקים עליה אבוקות גדולות, מלבד מה שמדליקים עליה נר תמיד. והישמעאלים מנשאים המקום ההוא, ויראים לגעת בכל הנקדש לשמו. וכבר היה למקום ההוא כלי כסף ובגדי רקמה וזהב רבים ויפים מאד, אלא שעתה כבר מכרו זקני ירושלים הרעים את כל ההקדשות נכסים וקרקעות לא השאירו שריד ממנו. לא ראיתי ולא שמעתי שנעשה אות או מופת במקום ההוא שהיה בו שינוי מנהגו של עולם, לבד מה שאומרים שהרבה עקרות נפקדו וחולים נתרפאו בנדר ובנדבה שהתנדבו למקום ההוא. ולא היה לי פנאי ללכת למקום ההוא, או ללכת אנה ואנה למן היום אשר באתי בה.

המקור בכתב היד שעמד לפני המדפיס היה חסר, כפי שרואים בתחילת הקטע.¹⁰⁴ המדפיס ניסה לפענח במי מדובר, והציע לתקן במקום 'כ"ח באייר' ל'י"ח באייר', והסביר שהכוונה ליום פטירתו של רשב"י. לפי הצעה זו, הרי שלפנינו עדות משנת רמ"ט, על כך שבל"ג בעומר התקיימה עלייה חגיגית לקברו של רשב"י בהדלקת 'אבוקות גדולות'.

אולם המדפיס לא נתן את דעתו לכך שתאריך כ"ח באייר ידוע במסורת ישראל כיום פטירתו של שמואל הנביא. כך נאמר ב'טור' בשם 'בעל הלכות גדולות': 'בעשרה באייר מת עלי הכהן ושני בניו ונשבה ארון הברית, בעשרים ושמונה בו מת שמואל הנביא וספרו לו כל ישראל'.¹⁰⁵ מעתה אין כל צורך בתיקון. בפרט שתאריך י"ח באייר (ל"ג בעומר) כיום פטירתו של רשב"י, לא מוזכר בשום מקום בדברי חז"ל, בתלמודים ובמדרשים, וגם לא בספר הזוהר, ולא בשום ספר עד תקופתו של ר' עובדיה, וגם עוד זמן רב לאחריו. כפי שיובא להלן, המקור המודפס הראשון לדבר זה, הוא בשנת תצ"א, קרוב ל-250 שנה לאחר שנת רמ"ט. ואם כן מניין לו לר' עובדיה, בשנת רמ"ט, ידיעה שכזו? וגם אם ידיעה זו התגלתה על ידי האר"י (דבר שאינו נכון, ראה להלן), הרי שנת רמ"ט היא כארבעים-חמישים שנה קודם לידת האר"י.¹⁰⁶ כך שייחוס אמירה כזו לר' עובדיה הוא בלתי אפשרי.

¹⁰⁴ נוסח חסר זה מופיע גם בכת"י מוסקבה, ספריית המדינה, גינצבורג 333, דף 161א.

¹⁰⁵ טור, אורח חיים, תחילת סי' תקף.

¹⁰⁶ קיים ספק האם האר"י נולד בשנת רצ"ג או בשנת ש'. ראה א"א אהרנוב, 'חלקו של האר"י הק' בהוויות דאבי ורבא', קובץ עץ חיים (באבוב), יד, חוב' א (לג) (תש"ף), עמ' תקט, הערות ה-ו.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

גם מיניה וביה ההצעה שמדובר בקברו של רשב"י במירון אינה מתקבלת. ר' עובדיה כתב: 'וכבר היה למקום ההוא כלי כסף ובגדי רקמה וזהב רבים ויפים מאד, אלא שעתה כבר מכרו זקני ירושלים הרעים את כל ההקדשות נכסים וקרקעות לא השאירו שריד ממנו'. מה לזקני ירושלים ולמכירת הנכסים והקרקעות שסביבות הקבר במירון? מרחק כה גדול של כ־140 קילומטר, המפריד בין ירושלים למירון, שולל כל היגיון שזקני ירושלים יהיו אחראים על ההקדשות במירון. בפרט בתנאי הימים ההם. לאור האמור שמדובר בקברו של שמואל הנביא הסמוך לירושלים אין כל קושי. המדפיס האוקראיני שלא הכיר את המרחק הגיאוגרפי שבין ירושלים למירון כשל בהצעה בלתי סבירה.

אכן, בכתבי יד של איגרותיו של ר' עובדיה מוזכר במפורש קברו של שמואל הנביא. גם בסוף הקטע ישנה תוספת מעניינת. להלן עיקרו של הקטע מתוך כתב יד:¹⁰⁷

קברו של אדוננו שמואל הרמתי הוא עוד היום ביד היהודים, ובאים להשתטח שם בכל שנה ושנה בכ"ח¹⁰⁸ באייר ביום מיתתו מכל הסביבות, ומדליקין עליו אבוקות גדולות מלבד מה שמדליקין עליו נר תמיד... אמנם לא ראיתי ולא שמעתי שנעשה אות או מופת במקום ההוא שהיה בו שנוי מנהגו של עולם, לבד מה שאומרים שהרבה עקרות נפקדו וחולים נתרפאו בנדר או בנדבה שהתנדבו במקום ההוא, או בתפלה שהתפללו שם נענו. וכל אלו דברים שאין להם הכרע. אני לא יצאתי מירושלים ללכת אנה ואנה למן היום אשר באתי פה.

בכתב יד זה מוזכר במפורש קברו של שמואל הנביא. ר' עובדיה מוסר שלא דווח על מופתים מיוחדים שנעשו שם מחוץ לדרך הטבע. גם על מה 'שאומרים שהרבה עקרות נפקדו וחולים נתרפאו' שם, הוא מעיר באיזון 'וכל אלו דברים שאין להם הכרע'.

ר' עובדיה לא הזכיר כלל את יום ל"ג בעומר וכן לא אף אחד אחר מכל אלו שנסקרו לעיל. כך במשך כ־350 שנה עד שנת רפ"ב ועד בכלל. התאריך המרכזי שהיה ידוע כיום העלייה למירון היה פסח שני.

¹⁰⁷ כת"י לונדון, הספרייה הבריטית Add. 27078, דף 156א.

¹⁰⁸ בכתב היד, הסופר רשם בטעות 'בכ"א', ושוב סימן קו מתחת המילה, וכן נקודה מעל האל"ף, להורות על צורך בתיקון.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

כג. דברי ר' יוסף קארו

בהקשר זה יש להוסיף את ההערה הבאה. ר' יוסף קארו התגורר בצפת בתקופה שלאחר שנת רפ"ב,¹⁰⁹ ועסק בכתיבת ספרו 'בית יוסף' עריכה ראשונה עד שנת ש"ב; לאחר מכן חזר עליו ועסק בעריכתו הסופית עוד מספר שנים.¹¹⁰ בספרו זה כתב שהעיקר כדברי האומרים שתלמידי ר' עקיבא פסקו מלמות בל"ד בעומר ורק אז יש להפסיק את מנהגי האבלות.¹¹¹ פרסם ספרו זה בדפוס בשנים ש"י-ש"א.¹¹² ברוח זו כתב גם בשנת שט"ו בספרו 'שולחן ערוך': 'ואין להסתפר אלא עד ל"ד בעומר'.¹¹³ ספר זה פרסם בדפוס בשנת שכ"ה.¹¹⁴ סביר להניח שפסק זה מבטא את רוח התקופה והמקום.

הווי אומר, המושג 'ל"ג בעומר' פיוס המבטא את סיום תקופת מנהגי האבל, לא היה קיים במרחב התרבותי שבגליל בתקופה זו. קל וחומר שלא היה ידוע כיום שמחה. וכאמור באזור זה מעולם לא חגגו חג כלשהו בל"ג בעומר. החג הידוע היה ביום פסח שני מטעמי הוא.

כד. התייחסות קהילה אשכנזית בצפת

כפי שהורחב לעיל (פרק א), מנהג אשכנזי קדום היה לנהוג שמחה בל"ג בעומר; שמחה הקשורה בעצירת המגפה בזמן תלמידי ר' עקיבא. אבקש

¹⁰⁹ במחקר מקובל שהוא הגיע ארצה לצפת בשנת רצ"ו. לדעתי זה אירע בשנת רצ"ז, וברצות ה' יתברר במקומו.

¹¹⁰ בחתימת בית יוסף חושן משפט (סוף סי' תכו), נאמר: 'אברך יי' אשר יעצני ועד כה ברכני להחל ולגמור הספר המפואר הזה ביאור ארבעה טורים אשר קראתיו בית יוסף, כי התחלתי באנדרינופלי שנת רפ"ב, והשלמתי בעיר צפת אשר בגליל העליון תוב"ב ביום ד' י"א לאלול שנת ה' בק"ר אור, ונתעסקתי עוד בהגהתו ובמהדורא תניינא עד שנת די"ש'... (ההפרדה בין האות ה"א למילה 'בק"ר' מופיעה בדפוס, להורות על פרט גדול ה' אלפים ש"ב, ולא על פרט קטן שנת ש"ז. אכן, בשנת ש"ב י"א באלול חל ביום רביעי ואילו בשנת ש"ז י"א באלול חל בשבת). כפי שציין המחבר, את עריכתו הסופית של הספר סיים בשנת ש"ד, הכוונה לכל ארבעת החלקים, אבל את חלק אורח חיים (בו כתב דיני ספירת העומר) סיים כבר בשנת ש"י אז שלחו לדפוס.

¹¹¹ בית יוסף, אורח חיים, סי' תצג.

¹¹² חלק אורח חיים, ונציה ש"י-ש"א. בשער: 'נדפס... בחדש ניסן בשנת ה' אלפים ושלש מאות ועשר לבריאת עולם...'. בקולופון: 'תם ונשלם... בחדש סיון שנת יש"א ברכה...'.
¹¹³ אורח חיים, סי' תצג, סעיף ב. ספר זה התחבר על ידו בשנת שט"ו, כאמור בקולופון שרשם בסוף חלק אורח: 'תם ונשלם ביום ב' ב' לאלול שנת אלהים חשב"ה לטובה בכפר ביריא שבגליל העליון תוב"ב'. 'חשב"ה' עולה שט"ו, ואכן בשנה זו חל ב' באלול ביום שני.

¹¹⁴ בשער הדפוס הראשון: ונציה שכ"ה.

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

לטעון כי עם כינונה של קהילת האשכנזים בצפת, הובא עמה גם מנהג השמחה בל"ג בעומר, וזה מה שהשפיע בסופו של דבר על קביעת מוקד השמחה במירון בתאריך זה.

מתי נוסדה קהילה אשכנזית בצפת? ר' משה באסולה שכזכור הגיע לצפת בתחילת שנת רפ"ב, מסר על אודות הקהילות שהתקיימו שם באותה עת:¹¹⁵

צפ"ת הוא גליל העליון... כל השפוע [=של ההר] בתים מיהודים, והם יותר מג' מאות בעלי בתים, ויש בה ג' בתי כנסיות, א' של ספרדים וא' של מוריסקים וא' של מערביים.

ר' משה באסולה עצמו הסביר במקום אחר שם מי הם מוריסקים ומי הם מערביים: 'ומסתעריבים הם מוריסקים תושבי הארץ מקדם, ומערביים הם שבאו מברבריי"ה'.¹¹⁶ ברבריי"ה הוא שם כללי של ארצות צפון אפריקה המוסלמית. אם כן בשנת רפ"ב התקיימו בצפת שלוש קהילות: ספרדים, מוסתעריבים (תושבי הארץ הוותיקים) ויוצאי צפון אפריקה. האשכנזים טרם הגיעו לשם. נתונים אלו מתאשרים גם מרשימת מפקד האוכלוסין הראשון בצפת,¹¹⁷ שערך השלטון העות'מאני בשנת 1525/6 (רפ"ה-רפ"ו), בה יהודי צפת מחולקים לארבעה רובעים ('מחלָה'): יהודים מסתעריבים, יהודים פרנקים [=ספרדים], יהודים פורטוגזים ומגריבים [=מערביים] (יש להניח שר' משה באסולה כלל את הקהילה הפורטוגזית בקהילה הספרדית, עקב קירבתם התרבותית ומוצאם האיברי המשותף).

כעשור לאחר ביקורו של ר' משה באסולה בצפת בשנת רפ"ב, חלה התפתחות גדולה בהתיישבות היהודית שם, עם הגעתם של קהילות חדשות ומגוונות. הנוסע האיטלקי דוד רוסי, שהגיע לצפת בשנת רצ"ד, מסר מפי יושבי המקום: 'ומי שראה צפת זה עשר שנים, ורואה אותה עתה, היא נפלאה בעיניו, כי בכל עת מרבים היהודים לבא, ומלאכת הבגדים מתרבה בכל יום'.¹¹⁸

ניתן לשער כי בסביבות שנת ש"י נוסדה קהילה אשכנזית בצפת. לראשונה אנו מוצאים את זיכרה ברשימת מפקד האוכלוסין השני בצפת,

¹¹⁵ בספרו (לעיל, הערה 85), עמ' 43.

¹¹⁶ שם, עמ' 61.

¹¹⁷ ראה ב' לואיס, עלי היסטוריה: קובץ מחקרים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 112-113.

¹¹⁸ א' יערי, איגרות ארץ ישראל, רמת גן תש"ג, עמ' 184. בחתימת האיגרת מוזכר תאריך כתיבתה: ט בניסן רצ"ה. בתוך האיגרת (עמ' 184) נאמר: 'בהגיעי בצפת זה יותר משנה...'.
משנה...

פרק ב: 'פלאי המים' במערת הלל ושמאי במירון

שערך השלטון העות'מאני בשנת 1555/6 (שט"ו-שט"ז).¹¹⁹ ברשימה זו כבר רשומים הרובעים הבאים: פורטוגל, קורדובה, קסטיליה, מִסְתַּעְרָה, מגרבים, ארגון עם קטאלנים, הונגרים, אפוליה, קלבריה, סביליה, איטלקים וגרמנים. כל זה מתאים עם תיאורו של דוד רוסי שבתקופה זו כבר התרבו הקהילות בצפת. ברשימה נכתב שקהל הגרמנים – הם האשכנזים כמובן – הכיל עשרים בתי אב ורווק אחד, וזו הייתה הקהילה הקטנה ביותר בצפת באותה עת. במפקד נוסף שנערך כ־12 שנה לאחר מכן,¹²⁰ בשנת 1567/8 (שכ"ז-שכ"ח), נמנו בקהל האשכנזים 43 ראשי בתי אב. כבר נקבע במחקר על פי אסמכתאות, כי 'על אף היקפו המצומצם של קהל האשכנזים [=בצפת בתקופה זו], שמרו בני קהל זה על ייחודיותם בקנאות רבה'.¹²¹ כמו כן, נוכחותם הייתה ניכרת על ידי מנהגיהם הייחודיים, ור' יששכר בן סוסאן מקהל המערביים, בן צפת באותה תקופה,¹²² דיווח על מספר מנהגים בולטים כאלו.¹²³

בפרק הבא יובא המקור הראשון למנהג השמחה בל"ג בעומר במירון, שם אראה על הקבלות למנהג האשכנזי הקדום.

¹¹⁹ לואיס (לעיל, הערה 117), עמ' 114.

¹²⁰ ראה א' דוד, עלייה והתיישבות בארץ ישראל במאה ה־16, ירושלים תשנ"ג, עמ' 121.

¹²¹ דוד, שם.

¹²² כמופיע בהרבה מקומות בספרו 'עיבור שנים – תקון יששכר', ונציה של"ט. להלן דוגמאות אחדות. (1) דף (ה) [ו] ע"ב: 'ולפי זה תהיה שנתנו שנת הרצ"ט ליצירה... ועוד היום אנו נוהגים בצפת שבגליל העליון תוב"ב...'. (2) דף ז ע"א-ע"ב: 'השנה הזאת הש"ו ליצירה, שלח החכם כה"ר חיים חבר יצ"ו מדמשק מקום דירתו, לפה צפת תוב"ב...'. (3) דף כט ע"ב: 'ובשנה זו שנת השי"ב ליצירה, נתאכסנו אצלי פה צפת תוב"ב שני בעלי תורה מירושלים...'.¹²³

¹²³ (1) דף כו ע"ב: 'נוהגים האשכנזים להרבות בו [=בט"ו בשבט] במיני פירות האילנות לכבוד שמו של יום...'. (2) דף סד ע"א: 'וכן ראיתי פה צפת תוב"ב קהל האשכנזים יצ"ו שנוהגין להפטיר במנחה אלו התעניות דרשו, וישר בעיני מנהגם, ואמר לי החכם ה"ר שאול יצ"ו, ואחרים משכילים מהם, שכך נוהגים בארצותיהם באשכנז אפילו בתעניות שנוהגים להתענות אחר הפסח ואחר החג בה"ב...'. (3) דף פה ע"א: 'וכן ראיתי קהל אשכנזים יצ"ו אשר בינותינו היום פה צפת שבגליל העליון תוב"ב, נוהגים להפטיר בשבת החתן...'.¹²⁴

פרק ג

האר"י במירון

א. דברי ר' חיים ויטאל

האזכור הראשון של מנהג השמחה בל"ג בעומר, על קברו של ר' שמעון בר יוחאי במירון, מופיע בדברי ר' חיים ויטאל בספרו 'שער התפלה',¹²⁴ והועתק על ידי בנו ר' שמואל ויטאל לספר 'שער הכוונות' שנערך על ידו. תחילה כתב ר' חיים ויטאל: 'ענין ל"ג לעומר שאסור בהספד ותענית ובנפילת אפים...'.¹²⁵ זהו המקור הראשון הנכתב בגליל של"ג בעומר שייך לשמחה כלשהי ולא אמירת תחנון.¹²⁶ בהמשך דבריו כתב ר' חיים ויטאל:¹²⁷

ענין מנהג שנהגו ישראל ללכת ביום ל"ג לעומר על קברי רשב"י ור' אלעזר בנו, אשר קבורים בעיר מירון כנודע, ואוכלים ושותים ושמחים שם. אני ראיתי למורי ז"ל שהלך שם פעם אחת ביום ל"ג לעומר, הוא וכל אנשי ביתו, וישב שם ג' ימים ראשונים של השבוע ההיא, וזה היה בפעם הראשונה שבא ממצרים, אבל איני יודע אם אז היה בקי ויודע בחכמה הזו שהשיג אחר כך. והה"ר יונתן סאגיש ז"ל העיד לי, שבשנה הראשונה קודם שהלכתי אני אצלו ללמוד עם מורי ז"ל, שהוליך את בנו הקטן שם עם כל בני ביתו, ושם גילחו את ראשו כמנהג הידוע ועשה יום משתה ושמחה. גם העיד לי הה"ר אברהם הלוי יצ"ו כי בשנה הנזכרת הלך גם הוא שם, והיה נוהג לומר בכל יום ויום בברכת תשכון נחם ה' אלהינו את אבילי ציון וכו', וגם בהיותו שם אמר נחם וכו'. ואחר שגמר העמידה אמר לו מורי ז"ל כי ראה בהקיץ את רשב"י עומד על קברו, ואמר לו, אמור לאיש הזה אברהם הלוי כי למה יאמר נחם ביום שמועתנו,¹²⁸ והנה לכן הוא

¹²⁴ ירושלים תשס"ח (הוצאת אהבת שלום).

¹²⁵ שער התפילה, עמ' שיב; שער הכוונות, עניין ספירת העומר דרוש יב.

¹²⁶ ראה לעיל, פרק ב, סעיף כג.

¹²⁷ שער התפילה, עמ' תעא-תעב; שער הכוונות, שם.

¹²⁸ כך בשער התפילה הנדפס, וכך בכתב יד רח"ו עצמו דף קכב ע"א (מצוי במאגר 'אוצר החכמה', בשם 'שער התפילה כת"י מהרח"ו'). גם בשער הכוונות בכתב יד ר' שמואל ויטאל, בן הרח"ו, דף קצד ע"א: 'יום שמועתינו' (כתב היד נמצא כיום בספריית אגודת

יהיה בנחמה בקרוב. ולא יצא חודש ימים עד שמת לו בן אחד וקיבל עליו תנחומין. וכתבתי כל זה להורות כי יש שורש במנהג הנזכר. ובפרט כי רשב"י הוא אחד מחמישה תלמידיו הגדולים של ר' עקיבא, ולכן זמן שמחתו הוא ביום ל"ג לעומר, כפי מה שביארנו לעיל בענין ל"ג לעומר.

האר"י עלה ארצה ממצרים והשתקע בצפת בשנת ש"ל, ראה להלן. אם כן הקטע שלפנינו הוא מסביבות תקופה זו. תיארוך מדויק יותר יעשה להלן. נוכחנו אפוא כי בסביבות שנת ש"ל כבר דובר על 'מנהג שנהגו ישראל ללכת ביום ל"ג לעומר על קברי רשב"י ור' אלעזר בנו'.

כזכור, פחות מחמישים שנה קודם לכן, בשנת רפ"ב, ר' משה באסולה דיווח על שיירת שמחה גדולה שהתרחשה שם בפסח שני ולא בל"ג בעומר. וכך משנת רפ"ב ולאחור, משך מאות שנים, הייתה ידועה התכנסות גדולה שם בפסח שני. ל"ג בעומר במירון כיום מאורע מיוחד לא הוזכר מעולם. ניתן להניח שבמהלך תקופה זו שלאחר שנת רפ"ב, עם הגעת קהל האשכנזים לצפת בסביבות שנת ש"י, הועבר מוקד השמחה מיום פסח שני ליום ל"ג בעומר. זה מה שהזכיר ר' חיים ויטאל בסביבות שנת ש"ל כ'מנהג שנהגו ישראל ללכת ביום ל"ג לעומר על קברי רשב"י ור' אלעזר בנו'; כלומר מנהג שהתייסד בין השנים רפ"ב-ש"ל. עתה ננתח את דברי ר' חיים ויטאל.

ב. הקבלות למנהג אשכנז

כזכור, ר' חיים ויטאל כתב של"ג בעומר 'אסור בהספד ותענית ובנפילת אפים...'. אי אמירת תחנון בל"ג בעומר הוזכר במקורות האשכנזים שהובאו לעיל (פרק א), מהראשונים עד הרמ"א (שחי בקרקוב שבפולין במקביל לאר"י ולר' חיים ויטאל שחיו בצפת).

בנוגע לאופי השמחה בל"ג בעומר במירון, נוכחנו בדברי ר' חיים ויטאל ש'אוכלים ושותים ושמחים שם'. לא דובר על ריקודים ומחולות וגם אין אזכור להדלקת אש כלשהי. לעיל (פרק א) התברר כי באשכנז נהגו לקיים

חסידי חב"ד בארה"ב ואת סריקתו ניתן לראות באתר הספרייה). המונח 'יום שמועתנו' אינו ברור כל הצורך. אולם 'שמועה' בלשון חז"ל קשורה בלימוד תורה, כנאמר למשל במסכת שקלים, סוף פרק שני: 'האומר שמועה בשם אומרה יראה בעל שמועה כאילו עומד לנגדו...'. לפי האמור להלן בשם האר"י, ששמחת ל"ג בעומר היא על קיום תלמידי ר' עקיבא החדשים שהרביצו תורה, ייתכן שזה נרמז כאן במונח 'יום שמועתנו'.

סעודה ביום ל"ג בעומר; בין היתר הובאו דברי הרמ"א שבל"ג בעומר 'מרבנים בו משתה ושמחה קצת'. לפנינו, אפוא, הקבלה קרובה למדי בין תיאורו של ר' חיים ויטאל 'שאוכלים ושותים ושמחים שם' לבין תיאורו של הרמ"א ש'מרבנים בו משתה ושמחה קצת'.

כאמור לעיל (פרק א), בשם אחד ההסברים שרווחו באשכנז, השמחה היא משום שביום זה פסקה המגפה מתלמידי ר' עקיבא והתלמידים החדשים שבאו אחר כך התקיימו והעמידו תורה. אם כן, הרי רשב"י היה אחד מתלמידיו החדשים של ר' עקיבא, כנאמר במסכת יבמות (סד ע"ב).

מעתה, סביר להניח שהמנהג האשכנזי של אי אמירת תחנון ושמחת אכילה ושתייה בל"ג בעומר, הגיע לארץ ישראל יחד עם הגעת קהל האשכנזים לצפת, כאמור בסביבות שנת ש"י. משהובא לאזור מושג תרבותי חדש של ל"ג בעומר כיום שמחה, שמחה הקשורה בר' עקיבא וברשב"י, השפיע הדבר על קהל החוגגים בל"ג בעומר במירון, ומוקד השמחה הועבר מיום פסח שני (י"ד באייר) חמישה ימים קדימה ליום ל"ג בעומר (י"ח באייר). בפרט לפי האמור לעיל (פרק ב, סעיף יט) שבסביבות שנת רפ"ב כבר ניתק הקשר שבין העלייה החגיגית למירון בפסח שני לבין פלאי המים ולא היה ידוע טעם ברור לעלייה חגיגית זו.

אכן, בדומה להסבר שרווח באשכנז, בנוגע לטעם השמחה בל"ג בעומר, אמר גם האר"י עצמו. כזכור, ר' חיים ויטאל כתב: 'וכתבתי כל זה להורות כי יש שורש במנהג הנזכר, ובפרט כי רשב"י הוא אחד מחמישה תלמידיו הגדולים של ר' עקיבא, ולכן זמן שמחתו הוא ביום ל"ג בעומר, כפי מה שביארנו לעיל בענין ל"ג בעומר'. כלומר, הוא משייך במפורש את השמחה לר' עקיבא ולחמשת תלמידיו. האמירה 'כפי מה שביארנו לעיל', מכוונת לאמור לעיל שם:

והנה אחר זמן הקטנות בא זמן הגדלות, ואז מתבטל דני הקטנות ומתקיימים בחינות הגדלות, ולכן סמך אחר כך ר' עקיבא את חמישה תלמידיו הגדולים מבחינת ה' גבורות דגדלות שהם כנגד ה' אותיות אכטד"ם שהם רחמים, ואלו נתקיימו בעולם והרביצו תורה ברבים, והם ר' מאיר ור' יהודה ור' אלעזר בן שמוע ור' שמעון ור' נחמיה.

מכל זה עולה שהשמחה בל"ג בעומר היא כנגד ר' עקיבא וחמשת תלמידיו שנתקיימו בעולם והרביצו תורה ברבים. כך לדברי ר' חיים ויטאל על פי קבלת האר"י. וכאמור כך גם הוסבר באשכנז מקום היוסדות מנהג זה. אמנם האר"י יצק להסבר זה נופך קבלי כדרכו, אבל בסיס הדברים הוא כפי שנאמר באשכנז הקדומה, שהשמחה היא כנגד ר' עקיבא ותלמידיו החדשים. לא

מיותר להזכיר בהקשר זה, שהאר"י עצמו – בן למשפחת לוריא – היה ממוצא אשכנזי.

שמחה זו הייתה חשובה בעיני האר"י כשמחת הרבצת תורה בעולם מחדש. על כן אין לנהוג מנהגי אבלות במקום השמחה, כמו למשל לומר תפילת 'נחם' הלקוחה מתפילת ט' באב. מכאן באה ההקפדה הגדולה על ר' אברהם הלוי שאמר נחם בל"ג בעומר במירון, כמתואר בדברי ר' חיים ויטאל שלעיל.

ג. הדפסת ספר הזוהר

ראוי להזכיר גם שמעט לאחר התייסדות הקהילה האשכנזית בצפת (בסביבות שנת ש"י), נדפס לראשונה ספר הזוהר בקרימונה ובמנטובה בשנים שי"ח-ש"ך. מאורע כזה יש בו כדי לתרום תרומה משמעותית להפצתו ולפרסומו של הספר בקרב הקהל הרחב. ידוע לנו כי בעיר צפת, זמן קצר לפני הדפסת הזוהר, תפוצתו הייתה מצומצמת וחלקית. בשנת שי"ד, כתב ר' שלמה אלקבץ מצפת למקובל במרוקו את הדברים הבאים:¹²⁹

ועוד אני מדבר בתחנה, עשה עמי ועם הלומדים בחכמה הנוראה הזאת [=קבלה] חסד גדול, והוא להודיע הנמצא שם מספר הזוהר, כי יש אתנו ספר בראשית כולו, רצוני בכל פרשה מפרשיותיו, וכן ספר שמות וכן ספר ויקרא. אך מספר סיני [=במדבר] נמצא מעט מזער בכל פרשה, אמנם מטות ומסעי אינן נמצאות כלל ועיקר. וכן מספר דברים לא נמצא כי אם פרשת ואתחנן ומעט מזער בפרשת וילך והאזינו... וכן ספר התקונים לא נמצא דבר תתקור בו הנפש...

הצעיר שלמה בן החכם מהר"ר משה הלוי אלקבץ

לעומת עצמת תומת חכמת השלם מהר"ר אברהם עזיאל נר"ו אור לו בפאס יע"א מצפת תוב"ב...

ר' שלמה אלקבץ ידע לפרט בדיוק רב את קובצי כתבי היד של ספר הזוהר שהיו מצויים בצפת בשנת שי"ד. מובן מאליו שקבצים אלו היו נחלתם של מקובלים יחידים, מלבד זאת שהיו חלקיים ומקוטעים. הדפסתו של הספר

¹²⁹ האיגרת בכתב יד נמצאת בידים פרטיות. לפרסומה ראה אברהם דוב יהודה מאנדעל, גנזי יהודה – אוסף גנזים מגדולי הדורות, מכון גנזים, תשע"ו, עמ' כז-לד. בתוך דבריו שם כתב ר' שלמה: 'וכדי שלא לראות פניך ריקם, נתתי בידו [=של השליח מוביל האיגרת] ביאור מגלת שיר השירים, הנקרא אילת אהבים, אשר זכיתי ונדפס זה שנתיים ימים'. ספרו אילת אהבים נדפס בוונציה שי"ב. מכאן שהאיגרת נכתבה בשנת שי"ד.

זמן מה לאחר מכן, בשנים שי"ח-ש"ך, הרחיבה רבות את תפוצתו ותרמה להעלאת קרנו של רשב"י אצל קהלים רבים.

ניתן לומר, כי המנהג האשכנזי של שמחת ל"ג בעומר שהגיע לאזור בסביבות שנת ש"י – שמחה הקשורה בר' עקיבא ותלמידיו (ביניהם רשב"י) – בד בבד עם פרסום ספר הזוהר והעלאת קרנו של רשב"י, היו הגורמים המשפיעים לקביעת מוקד השמחה בסופו של דבר בל"ג בעומר במירון על קברו של רשב"י.

ד. התגבשות המנהג

יש לסכם ולהסיק את תהליך התגבשות מנהג השמחה בל"ג בעומר במירון על קברו של רשב"י. במשך מאות שנים נהגו לעלות למירון ביום פסח שני (י"ד/ט"ו באייר), בעיקר למערת הלל ושמאי, עקב האמונה בפלאי המים שהתחוללו שם בעיקר בתקופה זו.¹³⁰ בשלב מאוחר יחסית, בסביבות שנת רפ"ב, נשכח הקשר שבין עלייה זו לבין פלאי המים, והעלייה הקבועה לשם בפסח שני לבשה אופי של טקס חגיגי, הכולל השתטחות על כל קברי הצדיקים שבמירון (הלל ושמאי, רשב"י ובנו) ללא טעם ברור.¹³¹ בסביבות שנת ש"י נוסדה קהילה אשכנזית בצפת,¹³² אשר הביאה עמה את מנהג אשכנז הקדום לקיים שמחה בל"ג בעומר באי אמירת תחנון ובאכילה ושתייה. שמחה הקשורה בר' עקיבא וחמשת תלמידיו, ביניהם רשב"י, שנשמכו לאחר המגפה. בשנים שי"ח-ש"ך נדפס לראשונה ספר הזוהר, ותפוצתו תרמה להעלאת קרנו של רשב"י. מכאן קצרה הדרך להתיק את מוקד השמחה שבמירון מיום פסח שני, שכבר נשכח טעמו, ימים אחדים קדימה אל יום ל"ג בעומר. כעת, מעמד השמחה המתחדש נשא אופי של 'אוכלים ושותים ושמחים שם' (כלשון ר' חיים ויטאל), בהשפעת מנהג האשכנזים שהגיע לאזור זה לא כבר. גם זאת על קברו של רשב"י בלבד, שכבר בלאו הכי קרנו עלתה מאוד עם פרסום הזוהר, ואילו קברי הלל ושמאי שאינם קשורים בר' עקיבא ובתלמידיו ואף לא בספר הזוהר נזנחו ונשכחו.

¹³⁰ לעיל, פרק ב, סעיפים ח-יז.

¹³¹ שם, סעיף יט.

¹³² שם, סעיף כד.

ה. מסורת מאוחרת

החיד"א, ערך פנקס רשימות למזכרת מידיעות שונות ומגוונות שקרא ושמע במקומות שונים. הפנקס קיים בכתב ידו עליו רשם: 'קיצור זכרון מעשיות ונסים'.¹³³ אוסף גדול מרשימות אלו פורסם זה כבר.¹³⁴ בין היתר נאמר שם:¹³⁵

בימי(ן) מרן הסכימו שלא יעשו ישראל הערביים [=מוסתערבים] מחול בל"ג לעומר על ציון רשב"י (והבנין בנאו הרב קול בוכים). ונראה למרן ובית דינו שהוא ח"ו זלזול שאוכלים ומרקדים, ונכתבה ההסכמה ולא נחתמה. בלילה חלם מרן עם הרשב"י ואמר לו שתבא מגפה גדולה בעבור זו ההסכמה, כי רצונו שישמחו בהלולא, ולמחר קרע ההסכמה.

היה ניתן להבין מכאן כי מנהג השמחה בל"ג בעומר במירון הוא מנהג קדום של תושבי הארץ הוותיקים – המוסתערבים. אולם החיד"א, בן שנות ה"ת"ק המאוחרות, לא ציין מה מקור שמועה זו, וניכר כי היא מסורת מאוחרת שאין לה אחיזה במקורות הקדומים בני התקופה משנות השי"ן. מכל המובא לעיל התברר שתושבי הארץ הוותיקים (עם אורחים מחוץ לארץ), במשך מאות שנים, עלו למירון דווקא בפסח שני ולא בל"ג בעומר. מנהג העלייה למירון בל"ג בעומר התגבש לו אי שם בין השנים רפ"ב-ש"ל. גם בשום מקור קדום לא דובר על ריקודים ומחולות שנעשו שם. אופי אגדי נסוך על שמועה זו עם האמירה שרשב"י בא בחלום למרן והתירה בו. מה גם שמסורת מאוחרת נוספת, בת שנות ה"ת"ק גם כן, גורסת מעשייה זו באופן שונה לגמרי.¹³⁶ לפי הגרסה האחרת, 'הרבנים נתקבצו במעמד ורוצים לבטל הלולא דרשב"י', מטעמי חוסר צניעות. האר"י שלח להודיע להם שדבר זה יגרום למגפה, ולבסוף שמעו לו וביטלו את החלטתם. מגמתן של אגדות מאוחרות אלו ברורה, להעצים את האר"י ואת החגיגות במירון כפי שהתגבשו בשנות ה"ת"ק. בלאו הכי אלו גרסאות סותרות ונראה כי אין לייחס להן חשיבות של ממש.

¹³³ כת"י ניו יורק, ספריית בית המדרש ללימודי יהדות 5404.

¹³⁴ ט' פרידמאן, 'לקוטות מתוך כתב יד של הרב חיד"א', בתוך: מ' בניהו (עורך), ספר החיד"א – קובץ מאמרים ומחקרים, ירושלים תשי"ט, עמ' צד-קד.

¹³⁵ שם, עמ' צו, פסקה 64.

¹³⁶ ראה מ' בניהו, ספר תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, עמ' 219, פסקה ד. כמצוין שם, הערה 1, מקור הדברים הוא בכתב יד תימן. כל כתבי היד התימניים של ספרי שבחי האר"י הם מהמאה ה'18, ראה שם, עמ' 24-29.

ו. שמחת תלמידי ר' עקיבא

כידוע, לא מוזכר בשום מקום בחז"ל, בתלמודים ובמדרשים, וגם לא בספר הזהר, את תאריך יום פטירתו של רשב"י, ומעולם לא דובר בספרים אלו על יום ל"ג בעומר. והנה גם בדברי האר"י ור' חיים ויטאל שהובאו לעיל נוכחנו שאין כל זכר לכך שיום ל"ג בעומר הוא יום פטירתו של רשב"י, רק כאמור לדבריהם זהו יום שמחת ר' עקיבא ותלמידיו.

על פי דברים אלו כתב ר' יוסף חיים מבגדד:¹³⁷

גם יש לנו ללמוד מכל הנזכר לעיל, שגם לר' עקיבא זיע"א יש שמחה ביום ל"ג לעומר בגילוי השם הנזכר, ולכן יושבי עיר הקודש טבריה תוב"ב גם המה ילכו להשתטח במערת ר' עקיבא ולשמוח שם. גם עוד ילכו למצבת ר' מאיר בעל הנס זיע"א, אשר הוא גם כן יש לו שמחה ביום זה, כי הוא מחמישה תלמידי ר' עקיבא זיע"א הנרמזים בשם הנזכר המתגלה ביום זה. וכן יושבי עיר הקודש צפת תוב"ב ההולכים למירון ביומא דהילולא, הוא יום ל"ג לעומר, אותם שדרכם לחזור ביום ל"ג עצמו לביתם בצפת תוב"ב, צריכים הם ללכת אצל מצבת התנא הקדוש ר' יהודה בן אלעאי זיע"א, כי גם ר' יהודה זיע"א הוא מחמישה תלמידים של ר' עקיבא ויש לו שמחה ביום זה בגילוי שם הנזכר.

בקיצור: על פי האר"י יום ל"ג בעומר הוא יום שמחתם של ר' עקיבא וחמשת תלמידיו, ואין כל קשר לפטירת רשב"י.

ז. מקורות מאוחרים לפטירת רשב"י

בשנת תצ"א נדפס באימיר הספר האנונימי 'חמדת ימים'. שם נאמר: 'ונמצא כתוב בספרי הקדמונים שיום ל"ג לעומר הוא יומא דאתפטר רשב"י ע"ה מן עלמא, ונוהגים לקבוע בליל זה לימוד ברזין דחכמתא דיליה, ובאידרא זוטא, וששים ושמיים בהילולא דיליה, אשרי אנוש יעשה זאת'.¹³⁸

בעל חמדת ימים מזכיר בספרו עשרות רבות של פעמים, אולי מאות, את האר"י, בכל עניין ועניין. במקרה זה הוא דקדק וכתב 'ונמצא כתוב בספרי הקדמונים', לא בשם האר"י. נראה שידע כי אין לזה שום יסוד בדברי האר"י, אדרבה ישנה משמעות ברורה בדבריו שאין זה יום פטירתו של רשב"י.

¹³⁷ בספרו 'הלולא רבא', ירושלים תשט"ו, עמ' קפו.

¹³⁸ איזמיר תצ"א, חלק לחודש ניסן, דף נד ע"א.

מקורו של החמדת ימים 'בספרי הקדמונים' אינו ידוע, ועל כל פנים ניכר שעל פי האר"י מקור זה אינו מוסמך, שהרי הוא לא אימץ קביעה זו. גם פעמים רבות הביטוי 'בספרי הקדמונים' ודומיו, בספר חמדת ימים, אינם אלא קישוטים ספרותיים בעלמא ואין לייחס לכך חשיבות עובדתית. סביר להניח שמחבר חמדת ימים ראה גרסה מסוימת של ספר 'פרי עץ חיים' בכתב יד, ראה להלן, ועל פי זה כתב מה שכתב. כזכור, לקביעה שיום ל"ג בעומר הוא יום פטירת רשב"י אין זכר בדברי חז"ל ובזוהר בשום מקום. דברי החמדת ימים הם המקור המודפס הראשון לכך.

מקור מודפס נוסף, כחמישים שנה מאוחר יותר. קיימות שתי מהדורות של ספר 'פרי עץ חיים' בשתי עריכות שונות (שתיהן עריכות מאוחרות של כתבי האר"י). במהדורת קארץ תקמ"ב הסגנון כהוגן: 'כי גם רשב"י היה מתלמידי ר' עקיבא והוא שמח בל"ג בעומר'.¹³⁹ זה מכוון עם דברי ר' חיים ויטאל שהובאו לעיל שיום זה הוא יום שמחת ר' עקיבא ותלמידיו שהתקיימו. אולם במהדורת קארץ תקמ"ה, ומשם ליתר הדפסות הספר המאוחרות, מופיע כך: 'והטעם שמת רשב"י ביום ל"ג בעומר כי הוא מתלמידי רבי עקיבא הנ"ל שמתו בספירת העומר הנ"ל'.¹⁴⁰ אולם הדברים תמוהים. (א) מה הקשר בין תלמידי ר' עקיבא שמתו בימי העומר במגפה מחמת חטאם, לבין רשב"י שלא נלכד בחטא זה כלל, ולא מת במגפה, אלא על מיטתו בתקופה אחרת לגמרי? (ב) כאמור, אין שום מקור בכתבי האר"י המוסמכים לכך שרשב"י נפטר בל"ג בעומר, רק מבואר שם שהשמחה היא לכבוד ר' עקיבא ותלמידיו שנתקיימו בעולם והרביצו תורה. כבר החיד"א בספרו 'מראית העין' דחה את דברי הפרי עץ חיים הללו מכח דברי שער הכוונות:¹⁴¹

דיש מי שכתב דפטירת רשב"י ע"ה זי"ע בל"ג לעומר. כן כתב בפרי עץ חיים. אך כבר נודע דבנוסחאות כתבי האר"י ז"ל היה ערכוב וטעויות סופר, והנוסחא אמיתית היא נוסחת השמונה שערים שסידר הרב מהר"ש ויטאל ז"ל, בנו של רבינו מהרח"ו ז"ל, ובשער הכוונות האריך בסוד ימי העומר וטעם שמתו כ"ד אלף, ואחר כך למדו חמישה [תלמידים] אצל ר' עקיבא, ר' שמעון ור' מאיר וכו', והיא שמחת רשב"י. וכתב שיש שורש בשמחה זו שעושים, והוא האריך בזה, ולא בא בפיו לומר שהוא פטירת רשב"י ע"ה.

¹³⁹ דף קא טור ב.

¹⁴⁰ דף קח טור ב.

¹⁴¹ ליקוטים שבסוף הספר, סי' ז, אות ח.

בכמה ספרי אחרונים נמשכו אחר החמדת ימים או אחר הפרי עץ חיים וכתבו שזהו יום פטירת רשב"י, אבל כאמור אין אלו מקורות מוסמכים וזה נוגד את משמעות דברי האר"י.

ח. יום פטירת רשב"י יום עצב

לפי האמור מיושב קושי גדול. ה'טור' הביא בשם 'בעל הלכות גדולות' רשימה של ימים שמתענים בהם.¹⁴² ה'שולחן ערוך' שם ניסח הלכה זאת כך: 'אלו הימים שאירעו בהם צרות לאבותינו וראוי להתענות בהם'. בין כלל הימים שם מופיעים תאריכים רבים של ימי פטירת צדיקים שונים: בא' בניסן מתו בני אהרון; ב' בניסן מתה מרים ונסתלק הבאר; בכ"ו בניסן מת יהושע בן נון; ב' באייר מת עלי הכהן ושני בניו ונשבה ארון ה'; בכ"ח באייר מת שמואל הנביא; בא' באב מת אהרון הכהן; בה' בשבט מתו הזקנים שהיו בימי יהושע; בו' באדר מת משה רבינו.

כאמור, ימים אלו, שהם ימי פטירת צדיקים, הם ימים שאירעו בהם צרות לאבותינו וראוי להתענות בהם. מעתה אין שום הבנה לכך שיום פטירתו של רשב"י יקבע כיום שמחה, ההפך ממש מיום פטירתם של משה, אהרון ומרים וכל יתר הצדיקים שלעיל.

ואכן, בסוף ה'אידרא זוטא' מתוארת פטירתו של רשב"י כמעמד של צער ובכי.¹⁴³ עוד לפני פטירתו נאמר שם: 'נפילנא על ארעא וגעינא' [=נפלנו על הארץ וגעינו]. לאחר פטירתו נאמר שם: 'בעו חברייא למבכי ולא יכילו למללא, שארו חברייא בבכיה, ור' אלעזר בריה נפל תלת זמנין ולא יכיל למפתח פומיה' [=רצו החברים לבכות ולא יכלו לדבר, התחילו החברים לבכות, ור' אלעזר בנו נפל שלוש פעמים ולא יכל לפתוח פיו]. עוד מתואר שם: 'וחברייא כולהו שתיין דמא' [=והחברים כולם שותים דם]. כל אלו תיאורים של צער גדול ששרר שם. אמנם לאחר מכן נאמר שם: 'בתר דנפק פוריה הווה סליק באווירא, ואשא הווה להיט קמיה, שמעו קלא עולו ואתו ואתכנשו להילולא דר' שמעון, יבוא שלום ינוחו על משכבותם' [=אחר שיצאה מיטתו היה עולה באוויר, ואש הייתה מלהטת לפניו, שמעו קול הכנסו ובואו והתאספו לשמחה של ר' שמעון, יבוא שלום וכו'], אך הדבר פשוט שהכוונה לבת קול שהכריזה כך בשמיים לבני פמליה של מעלה, וכמו שנאמר בתלמוד הבבלי, מסכת מועד קטן (כה ע"ב), על פטירת צדיקים:

¹⁴² אורח חיים, סי' תקף.

¹⁴³ זוהר, פרשת האזינו, דף רצו ע"ב.

'קצף על עולמו וחמס ממנו נפשות ושמה בהם ככלה חדשה, רוכב ערבות שש ושמה בבוא אליו נפש נקי וצדיק'. אבל תלמידיו של רשב"י, בני החבורה שבעולם הזה, נותרו אבילים ובוכים. כך נראה ההסבר הפשוט בדברי הזוהר, וכך פירשו מספר חכמים כפי שיובא מיד. אם כן, כאמור, קשה מאוד שיום פטירתו של רשב"י ייקבע לדורות כיום שמחה. וכבר תמה על כך ר' משה סופר בעל 'חתם סופר':¹⁴⁴

לא שם איש על לב אלא לעלות לצפת להילולא דרשב"י... היכן מצינו לעשות יום מועד ביום סילוק צדיק, הלא אמרו חז"ל הרי עלי שלא לאכול בשר כיום שמת בו רבו, וז' אדר מיתת משה רבינו הוא יום תענית, וכן ראש חודש ניסן שמתו בו נדב ואביהוא, וי' ניסן שמתה (בה) [בן] מרים, וכ"ו ניסן יום מיתת יהושע בן נון. ומאי דקרי ליה בזוהר הילולא, הוא על דרך דאמרו חז"ל במסכת מועד קטן: קצף על עולמו ולקח ממנו נפשות, נפש נקי וצדיק, ושמה בהם ככלה חדשה.

גם ר' יוסף שאול נתנזון בשו"ת 'שואל ומשיב' הקשה כן:¹⁴⁵

אבל באמת גם שם תמהתי, דהרי אדרבה במות צדיק וחכם יש להתענות, ואנו מתענין על מיתת צדיקים, ואיך נעשה יום טוב במות רבינו הגדול רשב"י ז"ל, ובמות מבחר היצורים משה רבינו ע"ה אנו עושין [תענית] ז' אדר בכל שנה. ואם הזוהר קרא הילולא דרשב"י, היינו לו, שבוודאי שמחה לו שהלך למנוחה, אבל אותנו עזב לאנחה.

כפי שנוכחנו בדברי חתם סופר (ומעין זה גם בדברי השואל ומשיב), ה'הילולא' בפטירת רשב"י הייתה בשמיים, בביאת נשמת הצדיק. יש להוסיף שכן גם פירש ר' אלעזר פלקלס בעל שו"ת 'תשובה מאהבה'.¹⁴⁶ אבל כאמור תלמידיו של רשב"י בארץ היו שרויים בצער ובבכיה, כמפורש בזוהר. וכאמור הלכה פסוקה היא בנוגע לפטירת משה ואהרן ויתר הצדיקים, שאלו ימים 'שאיננו בהם צרות לאבותינו וראוי להתענות בהם'. אם כן לא ברור כיצד זה יום פטירתו של רשב"י ייקבע לדורות כיום של שמחה, הפך המסורת ההלכתית המובהקת שיום פטירת צדיקים הוא יום עצב.

¹⁴⁴ בספרו 'תורת משה', ירושלים תשס"ה (מהדורת צילום), ספר ויקרא, פרשת אמור, הספד, דף נט טור ב.

¹⁴⁵ שואל ומשיב חמישה [דברי שאול ויוסף דעת], סי' לט, דף לד ע"ד.

¹⁴⁶ בספרו 'עולת חדש' השלישי, תחילת דרוש א – מילי דהספדא.

אבל לפי האמור לעיל, מעולם לא אמרו האר"י ור' חיים ויטאל של"ג בעומר הוא יום פטירת רשב"י, ואין לזה מקור מוסמך. רק לדבריהם זהו יום שמחת ר' עקיבא ותלמידיו, ביניהם רשב"י, על שנתקיימו בעולם והרביצו תורה ברבים. לפי זה לא קשה דבר.

ט. האר"י לא הקפיד לעלות למירון בל"ג בעומר

בדברי ר' חיים ויטאל (לעיל, סעיף א), נאמר:

אני ראיתי למורי ז"ל שהלך שם פעם אחת ביום ל"ג לעומר, הוא וכל אנשי ביתו, וישב שם ג' ימים ראשונים של השבוע ההיא, וזה היה בפעם הראשונה שבא ממצרים, אבל איני יודע אם אז היה בקי ויודע בחכמה הזו שהשיג אחר כך. והה"ר יונתן סאגיש ז"ל העיד לי, שבשנה הראשונה קודם שהלכתי אני אצלו ללמוד עם מורי ז"ל, שהוליך את בנו הקטן שם עם כל בני ביתו, ושם גילו את ראשו כמנהג הידוע ועשה יום משתה ושמחה.

האר"י עלה ארצה ממצרים והשתקע בצפת בשנת ש"ל.¹⁴⁷ לאחר מכן, בשנת של"א, נכנס ר' חיים ויטאל ללמוד אצלו, החל מחודש טבת ואילך.¹⁴⁸ אם כן בשנת ש"ל האר"י קיים את מנהג התגלחת לבנו בל"ג בעומר במירון כפי עדותו של ר' יונתן סאגיש.

בתחילת הקטע, ר' חיים ויטאל הזכיר כי הוא עצמו ראה את האר"י בל"ג בעומר במירון 'בפעם הראשונה שבא ממצרים' והוא 'ישב שם ג' ימים ראשונים של השבוע ההיא'. כלומר, לפני עלייתו ארצה בשנת ש"ל האר"י ביקר פעם אחת בארץ ושוב חזר למצרים. באותו ביקור ר' חיים ויטאל ראהו

¹⁴⁷ כך רשם ר' חיים ויטאל ב'ספר החזיונות' שלו, מהדור' אשכול, ירושלים תשי"ד, עמ' ג-ד: 'שנת לא... כי בשנה ההיא בא מורי ז"ל ממצרים...'.
¹⁴⁸ שם, עמ' ד: 'שנת לא נכנסתי ללמוד עם מורי ז"ל האשכנזי...'. הקביעה שזה אירע בחודש טבת, מבוססת על דברי ר' אברהם מונסון: 'ואת מי הורה דעה האריא"ל זלה"ה [=האר"י] ואת מי הבין שמועה... אם לא למוהר"ר חיים אחד באחד יגשו, קרוב לעשרים חדשים המלכים נועדו, עין ראתה די לחיש ליה באדניה [=אשר לחש לו באוזנו] דברים הנאמרים בלחשיה כמוני היום מעדי ראייה...'. נראה מלשונו שהוא מתאר זאת על פי מה שראה בצעירותו בצפת. ראה על כך מ' הלל, 'אגרות תשובה בחכמת הקבלה מאת רבי חיים ויטאל ורבי יוסף בן טבול לשאלת רבי אברהם מונסון', קובץ מן הגנוזים, ו, מודיעין עילית תשע"ה (אהבת שלום), עמ' לד-לו. אם כן, לדבריו, האר"י ור"ח ויטאל נועדו 'קרוב לעשרים חודשים'. שנת של"א הייתה מעוברת, והאר"י הוכה במגפה בראש חודש אב של"ב ונפטר כעבור חמישה ימים (ראה הערה הבאה). מחודש טבת של"א עד ר"ח אב של"ב הם עשרים חודשים.

בל"ג בעומר במירון. לא התפרש באיזו שנה נערך ביקור זה. אמנם מתיאורו של ר' חיים ויטאל שבאותה עת האר"י ישב במירון 'ג' ימים ראשונים של השבוע ההיא', ניתן להבין של"ג בעומר חל אז ביום שלישי, והאר"י הגיע לשם מיום ראשון עד יום שלישי. בדיקה בלוח השנה מעלה כי בתקופה שלפני שנת ש"ל, ל"ג בעומר חל ביום שלישי בשנים שכ"ג, שכ"ו. ניתן להסיק שמדובר על שנת שכ"ו. בגרסה אחרת שכתב ר' חיים ויטאל, אשר השתמרה בלשונו בגוף ראשון בספר 'פרי עץ חיים', נאמר: 'אני ראיתי למורי זלה"ה זה שמונה שנים שהלך שם עם אשתו ובני ביתו ג' ימים'.¹⁴⁹ מברכת המתים 'זלה"ה' מוכח שר' חיים ויטאל כתב זאת לאחר פטירת האר"י בה' באב של"ב, ואין אפשרות להקדים כתיבת שורה זו לפני תאריך זה. שמונה שנים לפני תאריך זה היא שנת שכ"ד. אם כן האפשרות של שנת שכ"ג (כשנת ביקורו של האר"י בארץ) נפסלה. יש להסיק שהאר"י ביקר בארץ בשנת שכ"ו, ואז ר' חיים ויטאל ראהו בל"ג בעומר במירון. שמונה שנים לאחר מכן, בשנת של"ד, ר' חיים ויטאל כתב את השורה שלעיל.

נמצא אפוא שהאר"י נכח במירון בל"ג בעומר פעמיים: פעם ראשונה, בעת ביקורו בארץ בשנת שכ"ו; פעם שנייה, אחר עלייתו ארצה בשנת ש"ל. אבל מזה מתברר, שבל"ג בעומר של שנים של"א-של"ב, בהן ר' חיים ויטאל למד לפני האר"י, האר"י לא נכח במירון בל"ג בעומר, הגם שהתגורר בצפת הסמוכה. האר"י היה בריא ושלם עד ראש חודש אב של"ב, שאז הוכה במגפה, שכב על ערש דווי חמישה ימים, וביום שלישי ה' באב נפטר.¹⁵⁰ עולה מכל זה, שאמנם 'יש שורש במנהג הנזכר', כלשון ר' חיים ויטאל שלעיל, כלומר במנהג השמחה בל"ג בעומר במירון. אבל מאידך גם מוכח שאין מצוות 'עלייה לרגל' לשם ביום זה, גם לא לדעת האר"י, כשם שהוא עצמו לא עלה לשם בשנים של"א-של"ב.

י. אגדה בדויה

בשנות ה'ת"ר פרחת בצפת האגדה שלהלן.¹⁵¹ ר' יחזקאל הלברשטם משינובה שביקר בצפת פעמיים בשנים תרכ"ח, תרל"א, מסר מה ששמע שם 'ממקור נאמן': ר' אלעזר אזכרי, בעל ספר 'חרדים', היה שמש בית המדרש

¹⁴⁹ כך בשתי המהדורות הקדומות, הראשונות, של פרי עץ חיים: קארץ תקמ"ב דף קא טור ב; קארץ תקמ"ה דף קח טור ב.

¹⁵⁰ שם, עמ' קצ: 'ואחר ג' ימים הוכה במגפה, יום ערב שבת פרשת מטות ומסעי יום ראש חודש אב שנת השל"ב, וביום שלישי ה' לאב נפטר לחיי העולם הבא'.

¹⁵¹ העניין הובא ע"י מ' גולדשטיין, מסעות ירושלים, מונקאטש תרצ"א, עמ' ריב.

בצפת, והכל החזיקוהו כאיש פשוט ותמים. פעם אחת ר' אלעזר נכח בל"ג בעומר במירון, ו'היה שמה האר"י הקדוש ותלמידיו, ונתלהב האר"י עם החבריא, ורקד עמהם שם זמן רב כיומא דהילולא'. לפתע, אחז האר"י בידו של ר' אלעזר ורקד עמו הרבה. לאחר מכן שאלוהו תלמידיו: מה ראית לרקוד עם שמש פשוט זה? השיב: אם רשב"י עצמו רקד עמו אני לא ארקוד עמו? ומאז התפרסם שמו של ר' אלעזר.

מעשייה זו, שצצה בצפת כ־300 שנה לאחר תקופת האר"י, לא הייתה ולא נבראה. כפי שנוכחנו לעיל, האר"י היה בל"ג בעומר במירון פעמיים בלבד, בשנת שכ"ו ובשנת ש"ל – טרם הפירו' ר' חיים ויטאל. בתקופה זו האר"י לא היה מפורסם בחכמת הקבלה, טרם היו לו תלמידים ובוודאי לא 'חבריא'. ר' חיים ויטאל מוסר שהוא הראשון שהתוודע לגדולתו של האר"י בקבלה לאחר שהאר"י הגיע לצפת (בשנת ש"ל), ורק על ידו האר"י התפרסם, 'ואז משם ואילך נתרבו הנכנסים בבית מורי ז"ל...'¹⁵². לאחר מכן, בשנים של"א-של"ב, כשהאר"י כבר היה מפורסם בקבלה, הוא לא עלה למירון בל"ג בעומר, ובסוף שנת של"ב נפטר. כל התיאורים (גם במקומות נוספים) של ריקודים סוערים של האר"י ותלמידיו בל"ג בעומר במירון לא התרחשו מעולם. כפי הנראה באותם זמנים כלל לא התקיימו שם ריקודים בל"ג בעומר, רק 'אוכלים ושותים ושמחים שם'.

להלן גם יתברר כי בדור שלאחר האר"י – תלמידיו לא עלו למירון בל"ג בעומר, כי אם בזמנים אחרים. בכלל זה, גם ר' אלעזר אזכרי עצמו לא עלה למירון בל"ג בעומר כי אם באותם זמנים אחרים. ראה להלן.

עם דחיית האגדה שלעיל, יש להסיר גם את הכינוי 'שמש בית המדרש' מר' אלעזר אזכרי (כינוי שדבק בו ככל הנראה עקב אגדה זו). ר' אלעזר נולד בשנת רצ"ג,¹⁵³ ככל הנראה בצפת.¹⁵⁴ למד בישיבתו של ר' יוסף סאגיש¹⁵⁵

¹⁵² ספר החזיונות (לעיל, הערה 147), עמ' קפח-קפט: 'ודע, כי מן השעה הראשונה שדיבר עמי, אמר לי שאזהר מאוד מאוד שלא אגלה עניינו של השגתו וידיעתו לבני אדם... והתרה בי שאם אגלה עניינו שימשך נזק גדול לו ולי ולכל העולם כולו. ונתגלגלו הדברים שמורי הר"מ אלשיך נר"ו ידע הדברים, וגזר עלי שאגיד לו העניין, ומכח גזרתו הוכרחתי לגלות לו, ואז משם ואילך נתרבו הנכנסים בבית מורי ז"ל...'. האר"י היה גוער בו על זה, 'והיה אומר לי, הלא אתה גרמת כל זה שיכנסו כל אלו, ואני איש עניו ואע"פ שנמשך לי נזק מעניין זה איני יכול לדחותם'.

¹⁵³ כרשום על ידו כיומנו הפרטי: 'בשנת הרצ"ג נולדתי ביום ד' מ"ב לעומר'. היום מפורסם מכתב ידו של ר' אלעזר ע"י מ' פכטר, מצפונות צפת, ירושלים תשע"ד, עמ' 186-121. הציטוט הנ"ל הוא בעמ' 124.

שהיה מגדולי צפת בעת ההיא.¹⁵⁶ בשנת ש"ל – שנת בואו של האר"י לצפת – ר' אלעזר היה תלמיד חכם צורב בן 37 (ולא שמש כלשהו), וככל הנראה עסק אז בכתיבת פירושו לירושלמי.¹⁵⁷ כמו כן קרוב לוודאי שכתב גם פירוש למספר מסכתות מן הבבלי,¹⁵⁸ וככל הנראה תחילת כתיבתו הייתה גם כן בתקופה זו.¹⁵⁹ בשלב מסוים הקים את חבורות הקודש 'סוכת שלום' ועוד, שמטרת חבריהן לעסוק בתורה, בעבודת ה' ובתשובה,¹⁶⁰ וככל הנראה זה אירע בשנת של"ו.¹⁶¹ במקביל לתקופה זו כתב את ספרו 'מילי דשמיא',¹⁶²

¹⁵⁴ ראה מ' פכטר (מהדיר), מילי דשמיא לר' אלעזר אזכרי, תל אביב תשנ"א, מבוא, עמ' 24, שלדברי ר' אלעזר עצמו באגרת, הוא נולד בארץ ישראל. אם כן די סביר שזה היה בצפת.

¹⁵⁵ אותו הוא מכנה בקביעות 'מורי'. ראה ספר חרדים, ונציה שס"א (דפו"ר), דף יח ע"ב: 'וכן שמעתי מפי מורי הרב החסיד כמהר"ר יוסף סאגיש זצ"ל...'; דף כג ע"ב: 'וכן היה נוהג מורי הרב החסיד כמהר"ר יוסף סאגיש זלה"ה...'.
¹⁵⁶ מחכמי בית הוועד בצפת; חתום עם ר' יוסף קארו והמבי"ט על פסקי דין. ר' משה גאלנטי נהג להפנות אליו קושיות ברמב"ם, וכמו שמסר בשו"ת שלו (ס' נב): 'ובהיותי בן עשרים שנה, הייתי בבית החכם השלם החסיד כמהר"ר יוסף סאגיש זלה"ה, ושמעתי מפיו, שהייתי שכנו, ובכמה לשונות מהרמב"ם הייתי הולך אצלו כתלמיד לרב, והשיב תשובה ניצחת דלא הצריך הרמב"ם ז"ל...'. כאשר נפטר ר' יוסף סאגיש בשנת של"ב, מהר"י מינץ הזכירו לשבח בהספד אותו נשא באיטליה (דרשות מהר"י מינץ, סוף דרוש ו): 'ובשבוע זה הגיעה אלינו השמועה כי בצפת נפטר החכם השלם כמהר"ר יוסף סגיש ז"ל, אשר היה איש רשום מאוד, מגדולי חכמי ארץ ישראל'.

¹⁵⁷ על אודות פירוש זה, ראה י' פרנצוס (מהדיר), תלמוד ירושלמי ביצה עם פירוש ר' אלעזר אזכרי, ניו יורק תשנ"ה, עמ' 42-50 (פרק זה הינו מאת ש' ליברמן). בנוגע לזמן כתיבת הפירוש, ראה להלן, הערה 159.
¹⁵⁸ ראה פכטר (לעיל, הערה 154) עמ' 11-12.
¹⁵⁹ ראה שם, עמ' 12, הערה 12, שבשנת של"ז ר' אלעזר סיים את כתיבת פירוש מסכת נדרים מהבבלי, ואת כתיבת פירוש מסכת ביצה מהירושלמי. סביר שהעיסוק בכל זה ארך שנה-שנתיים. ומכיוון שאלו לא היו המסכתות הראשונות, הרי שבדרך בשנת ש"ל, או מעט לאחר מכן, הוא כבר עסק בכל זה.

¹⁶⁰ בהקדמת ספר חרדים: 'פה צפת עשינו חברה קדושה, קראנו שמה סכת שלום, ורבים מתקבצים לשוב בכל לב. גם מעת לעת העבד [=כינאי ענווה כלפי עצמו] דורש בכל קהל וקהל על התשובה. גם אגודה אחת חברים מקשיבים יחדיו, ימי המעשה סגורים הומים כים על התורה ועל העבודה'.

¹⁶¹ ראה מצפונות צפת (לעיל, הערה 153), עמ' 134, שם הובא שטר התקשרות מיומנו של ר' אלעזר, ובו נכתב כנראה על אודות התייסדות החבורה: 'בערב, בשבת כו בתמוז נשתתפנו לקיים וקנה לך חבר [=לייסד חבורה], ואיש את רעהו יעזורו ויזהירו לבלתי עזוב תורת המלך...'. פכטר, בהערה 163, שם, העלה על פי חשבונות שונים שלוש אפשרויות באיזו שנה נכתב שטר זה: של"ד, של"ה או של"ו. אמנם בדיקה בלוח השנה מעלה שרק בשנת של"ו חלה שבת בכ"ו בתמוז.

ובשנת ש"ח כתב את ספרו 'חרדים'.¹⁶³ בשנת ש"ס נפטר.¹⁶⁴ לאחרונה, נמצאו קבריהם של ר' אלעזר ושל אשתו בבית הקברות העתיק בצפת, סמוך לקברו של האר"י.¹⁶⁵

יא. מנהג התגלחת

זכור, ר' חיים ויטאל מסר, על פי עדות ר' יונתן סאגיש, שבל"ג בעומר של שנת ש"ל האר"י 'הוליך את בנו הקטן שם עם כל בני ביתו, ושם גילחו את ראשו כמנהג הידוע, ועשה יום משתה ושמחה'. את השמחה בתגלחת זו ניתן להבין, למרות שהדבר לא התפרש, שזה נעשה לכבוד חינוך הילד לראשונה במצוות פאת הראש. כך אכן פירש ר' עמנואל חי ריקי: 'ושם [= במירון ביום ל"ג בעומר] ישמח שמחה גדולה, וכל שכן אם היא פעם ראשונה שמגלח ראש בנו ומניח הפאות שהוא מצווה'.¹⁶⁶ וכן פירש ב'שערי תשובה': 'והעניין של השמחה הוא מנהג ארץ ישראל גם כן, שעושים שמחה בתגלחת הראשונה של קטן, שמחנכין אותו במצווה להיות לו פאת הראש'.¹⁶⁷ אך עדיין צריך בירור: מה הקשר בין מצווה זו לבין יום ל"ג בעומר ולקברו של רשב"י במירון? ר' חיים ויטאל ציין שזהו 'מנהג ידוע'; מיד נברר שכל הנראה מנהג ידוע זה התפתח מתוך מנהג שקדם לו לערוך תגלחת זו על קברו של שמואל הנביא.

מספר עשורים לפני שנת ש"ל, התפתח מנהג לנדור נדרים ונדבות לקברו של שמואל הנביא הסמוך לירושלים. הרלב"ח, שכינה כרבה של ירושלים משנת רפ"ד עד לפטירתו בשנת ש"ד,¹⁶⁸ כתב בהיותו בירושלים את התיאור הבא:¹⁶⁹

¹⁶² ראה פכטר (לעיל, הערה 154), עמ' 31.

¹⁶³ ראה חרדים, ונציה ש"ס"א (דפו"ר), דף נה ע"א: 'שנה זו שהיא שנת השמ"ח לבריאת עולם'.

¹⁶⁴ ראה ד' תמר, מחקרים בתולדות היהודים בארץ ישראל ובארצות המזרח, ירושלים תשמ"א, עמ' 96-97.

¹⁶⁵ ראה ד' אפנדר, מצבות מספרות: גילויים וחשיפות של חכמי צפת מהמאות ט"ו וט"ז, צפת תשע"ט, עמ' 100-103.

¹⁶⁶ משנת חסידים, מסכת אייר וסיוון, פרק א, סעיף ז, אמשטרדם תפ"ז דף קז ע"א.

¹⁶⁷ שערי תשובה על שולחן ערוך אורח חיים, סי' תקלא, סעיף ו, ס"ק ז.

¹⁶⁸ הציונים להלן הם לפי שו"ת הרלב"ח, הוצאת מכון קרן רא"ם, ירושלים תשס"ח. פולמוס הסמיכה (בין מהר"י בירב לרב"ח) התרחש בשנת רצ"ח, כאמור שם (עמ' כב פסקה ובשנת). באותה עת כתב רלב"ח שם (עמ' לח פסקה עוד כתב החכם): 'שבהיותי יושב...

והנה ראינו כי דרך בני המלכות הזה ומלכיות המערב לנדור ולהקדיש בזה האופן, שאומרים כך וכך לאדוננו שמואל עליו השלום, ופירוש לשונם כפי הסכמתם הוא להקדש אדוננו שמואל. וכוונתם כפי מה שראינו היא שמביאים נדריהם ונדבותם לבית ציון הנביא עליו השלום, ושם מדליקין שמן ושעווה לכבודו, והנותר מן הכל נותנים אותו ביד הנאמן על ההקדש הנזכר, וההוא מוציא אותו בכבוד ספר תורה ובכבוד בית הכנסת הי"ג [=ה' יצב גבולו] של העיר הקדושה ירושלם תבנה ותכונן במהרה בימינו, ובכלי כסף לבית הכנסת הנזכר. כנראה שזכה לזה הנביא הזה המקודש עליו השלום מפני שלא היה נהנה בכל ימיו כמו שהעידו עליו דברי הקבלה, והשם זכה לזכות את הרבים אחר סילוקו לישיבה עליונה שלכבודו יעשו מצווה מנכסיהם וידרו נדרים לשמו.

אם כן, כשלושים-ארבעים שנה קודם בוא האר"י בשנת ש"ל, התפתח מנהג לנדור נדרים לכבוד קברו של שמואל הנביא. אחד מן האופנים של מנהגי נדרים אלו מתברר מדברי הרדב"ז – רבו של האר"י:¹⁷⁰

שאלת ממני אודיעך דעתי במי שנדר לגלח את בנו במקום שמואל הנביא, ובא ומצא שכבר נלקח ביד העכו"ם בעוונות, ואין ישראל יכול להכנס שם, מה תקנה יש לו...

תשובה, כבר נהגו בכל הגלילות לחשוב זה נדר גמור, והטעם לפי שהיו רגילין להביא נדרים ונדבות, ונותנים משקל השיער לצורך המקום להדליק עליו שעווה ושמן ולשאר צרכיו. גם יש בנדבות חלק לעניים ולצורכי ציבור, ומכל זה העלו שזהו נדר גמור ואין ראוי להקל בו...

בעיר הגדולה ל'אלי"ם... שאלוניקי יע"א, נתן בלבי לצאת משם על מנת לבא פה ירושלם תוב"ב, וברחמי הרבים זכני לעלות אליה ולהסתופף בחצרותיה עם ביתי היום כמו י"ד שנה. 14 שנה קודם שנת רצ"ח היא שנת רפ"ד. ר' יששכר בן סוסאן מערבי, בספרו 'תיקון יששכר', ונציה של"ט, דף עג ע"ב, כתב: 'ובירושלם עיר הקדש תוב"ב ראיתי נהגים... ושאלתי לאחד מחזניהם על זאת, והשיב לי שכך הנהיג כאן מימים מורינו החכם השלם מהר"ר לוי בן חביב ז"ל שהיה איש ירושלם ז"ל ודיין בה כעשרים שנה'. עשרים שנה אחר רפ"ד היא שנת ש"ד.

¹⁶⁹ שו"ת הרלב"ח, סי' ג. בשאלה: 'וחלה פנינו [=השואל] לכתוב שורותיו אלו לשם לירושלים תוב"ב'. כלומר אל הרלב"ח רבה של ירושלים.

¹⁷⁰ שו"ת הרדב"ז, חלק שני, סי' תרח.

מתברר אפוא שבמסגרת הרגילות לנדור נדרים לקברו של שמואל, נדרו בין היתר לקיים את תגלחת הקטן באתר זה לשם כספי צדקה שהיו מחלקים כנגד משקל השער; אם לצורך נרות ושמן לכבוד האתר, אם לצורך חלוקה לעניים ולצורכי ציבור. הרדב"ז צידד להקל באופן הבא: את הנדרים והנדבות אפשר לחלק לעניים, ואילו על מעשה התגלחת במקום הקבר עצמו ניתן לוותר משום שאין בו שום משמעות מיוחדת. אלו דבריו:

ואם מפני הנדרים והנדבות, הרי יכול ליתנם לעניים. ואי מפני הדברים הנוגעים למקום, יקחו אותם העכו"ם ומה יועיל. ואם מפני הנדר בעצמו משום מוצא שפתיך תשמור, הני מילי בדברים הנזכרין] בכתוב, כגון נדרים ונדבות, חטאות ואשמות וצדקה לעניים, אבל בנידון דידן מאי איכפת לנביא או מאי מתהני ליה שיגלחו אותו במקומו או בזולת מקומו.

לסיכום: באותו דור רווח מנהג לנדור נדרים לכבוד קברו של שמואל הנביא; בין היתר עשו זאת גם על ידי תגלחת הקטן באתר הקבר לשם חלוקת צדקה כנגד משקל השער.

מעתה, נקל להבין שעם השנים התפתח המנהג הלאה והועתק גם לקברו של רשב"י במירון, כלומר תגלחת לשם חלוקת צדקה כנגד משקל השער. הסיבה שזה נעשה ביום ל"ג בעומר, משום שזה היה מועד ההתכנסות שם, ממילא ניתן יהיה לנצל התכנסות זו גם לשם חלוקת הצדקה, אם לצורך תפעול המקום, אם כמתת יד לעניים הנוכחים במעמד. יש לומר כי לזה התכוון ר' חיים ויטאל שהאר"י גילח את ראש בנו הקטן בל"ג בעומר במירון 'כמנהג הירוע'.

נראה כי בדור הבא נשכח עניין הצדקה התלוי במעשה התגלחת על קברי צדיקים. ר' שמואל גרמיזאן, שחי עשורים אחדים לאחר הרדב"ז והאר"י, תמה על כך:¹⁷¹

שאלה, מי שנדר להסתפר על קברי הצדיקים והגוים מונעים לישראל ליקרב על קברי הצדיקים, מיבעיא לן עד כמה יקרב ויצא ידי חובת נדרו.

תשובה, אני העני לא ידעתי מה שורש מצוה יש בנדר זה להסתפר על קברי הצדיקים. והלא אפילו זיארא להשתטח על קברי הצדיקים לא הוה ידענן מה מצוה יש, והבית יוסף באורח חיים סימן תקסח הביא דמהרי"ל [כתב], הנודר לילך על קברי צדיקים וכו', דמשמע דהוי

¹⁷¹ שו"ת משפטי צדק, סי' עד.

נדר מצוה, אך לא פירש מה מצוה עבד, לולי שכתב הרח"ו זלה"ה שיש עיקר בזימרה זו. אבל להסתפר לא שמענו.

לא הוזכרה כאן תגלחת של ילד קטן ומשמעות הדברים שמדובר באדם גדול. כנראה גם מנהג כזה היה קיים. כאמור, בשלב זה כבר לא היה ידוע עניין הצדקה הקשור בתגלחת, ועל כך תמה ר' שמואל גרמזיאן: מה שורש מצווה יש להסתפר על קברי צדיקים? וזה כדברי הרדב"ז שלולא הצדקה הכרוכה במנהג התגלחת 'מאי איכפת לנביא או מאי מתהני ליה שיגלחו אותו במקומו או בזולת מקומו'.

יב. תלמידי האר"י לא עלו בל"ג בעומר למירון

כפי שנוכחנו לעיל (סעיף ט) האר"י לא הקפיד לעלות למירון בל"ג בעומר. למרות שהתגורר בצפת הסמוכה הוא לא עלה לשם בשנים של"א-של"ב. כמו כן, כשלושים שנה לאחר פטירת האר"י לא נותר זכר ממנהג השמחה בל"ג בעומר במירון בין מקובלי צפת ותלמידי האר"י. אין הכוונה שהמנהג התבטל, אדרבה המשיכו לקיימו ולהעבירו מדור לדור, ראה להלן; הכוונה שממשיכי דרכו של האר"י בצפת לא נטלו חלק בקיום מנהג זה כלל. הדבר מובן לאור האמור שגם האר"י עצמו לא הקפיד בכך, וממילא לא נותרה מורשת כזו באסכולת המקובלים שם.

קביעה זו מבוססת על איגרותיו של ר' שלמה שלומל מיינשטרל מדרזניץ.¹⁷² מקובל זה נולד בשנת של"ד,¹⁷³ כשנתיים לאחר פטירת האר"י, בעיר לוטנבורג שבחבל מוראביה (מזרח צ'כיה).¹⁷⁴ בשלב מסוים עבר לעיר דרזניץ.¹⁷⁵ עסק בספרי קבלה שונים, בעיקר בספר 'פרדס רימונים' לרמ"ק.¹⁷⁶

¹⁷² איגרותיו נדפסו במקומות שונים, ולאחרונה כונסו ונדפסו מחדש בספר 'האר"י וגוריו: באספקלריית אגרות הר"ש שלומל', ירושלים תשנ"ח. כל הציונים להלן הם לפי ספר זה. את שמו המלא, כינויו ומקום מוצאו, אנו לומדים מלשונויות המובאות להלן הערות 175-174.

¹⁷³ עמ' כג: 'וכאשר הגיעני קוני שנעשיתי בן כ"ח שנה, הגיעני את שמע החכמה הנוראה הקדושה הנמצאת בארץ החיים ארץ צפת תוב"ב...'. מיד שם לדרך פעמיו, 'ובאתי לארץ הקדושה פה צפת תוב"ב שבגליל העליון, חול המועד של סוכות שנת שס"ג לפ"ק לשלום'. אם כן בשנת שס"ב היה בן עשרים ושמונה. נמצא שנולד בשנת של"ד.

¹⁷⁴ עמ' כ: 'עד כאן דברי שלמה שלומל בן לא"א כהרר"ח [=לאדוני אבי כבוד הרב ר' חיים] מכונה מיינשטרל מתושבי מעהרין מק"ק לוטנבורג, היושב על ארמת קודש בעיר צפת תוב"ב שבגליל העליון'. מעהרין, כיום מוראביה שבצ'כיה.

¹⁷⁵ עמ' לו: 'ואני שלמה מק"ק דרזניץ שבמדינת מעהרין...'.
¹⁷⁶

בשנת שס"ב, כשהוא בן 28, הגיעו לאזניו ידיעות מהמקובל הגדול שאורו זרח בצפת – האר"י, מדרכו החדשה והכובשת בקבלה, ומההילה הפלאית האופפת את דמותו כפי שמוסרים ממשיכי דרכו.¹⁷⁷ תכף ומיד החליט לעלות לצפת. אשתו לא הסכימה להצטרף למסע והוא נאלץ לגרשה. הניח בידה וביד בתם היחידה שהותיר עמה את כל רכושו, לשם דמי כתובה ונדוניה, ומיהר לעלות ארצה לצפת בחוסר כל.¹⁷⁸ נפשו כמהה להסתופף בצילם של תלמידי האר"י ולינק מהם את תורתו. בחג הסוכות שס"ג הגיע לצפת,¹⁷⁹ כשלושים שנה לאחר פטירת האר"י.

בתקופה זו, עשה כל מאמץ להתרועע עם תלמידי האר"י ותלמידי תלמידיו שנותרו בצפת (ר' חיים ויטאל כבר לא ישב אז בצפת). הוא חקר ודרש אחר כל הנהגותיהם, מעשיהם ואורח חייהם. היה בו צימאון עז לכל בדל מידע, לכל הנהגה שרווחה באסכולה זו, ובעיקר לכתביו ולתורתו של האר"י. בשנה הראשונה היה לו קשה מאוד למצוא חן בעיניהם של מקובלי צפת, והם לא הראו לו את כתביהם שנוסדו על תורת האר"י.¹⁸⁰ אולם לאחר מכן השתדך עם בתו של ר' ישראל סרוק, שהיו בידו העתקות מכתבי האר"י,

¹⁷⁶ עמ' לו: 'הטרחתי את עצמי בארץ מולדתי לחפש בזאת הדעת והתבונה, ובינותי בספרי המקובלים חדשים וגם ישנים, וכיון שנתגלה לי שם ספר פרדס רמונים שמחתי כעל כל הון... על ידו כבר זכיתי להבין הפשט ולפרש מאמרי זוהר הקדוש על פי הקדמות אשר העלה המקובל כמהר"ר משה קרדווריר...'

¹⁷⁷ ראה לעיל, הערה 173. עוד מדבריו, עמ' לו: 'הנהגה קול קורא באוני שמעתי קול מבשר ואומר, הוא ספר פלח הרמון שמו, שחיבר הרב הוותיק כמהר"ר עמנואל [=כינוי מפורסם לרמ"ע מפאנו] היושב ברעץ שבאיטליה, שהגיעני, וכתב שם בהקדמתו כי הפליא השי"ת חסדו ואמתו עם עמו ישראל, ושלח ליושבי ארץ הצבי מלאך, עיר וקדיש מן שמיא נחית, הוא הרב הגדול האלהי כמהר"ר יצחק לוריא אשכנזי ז"ל, אשר הופיע עליו הקב"ה את רוח קדשו, ואליהו ז"ל נתגלה עליו כל זמן ועידן, וגילה לו רזים שלא נגלו מימות רשב"י ואילך... ואני כאשר שמעתי דברים הללו נבהלתי על המראה ואשתומם כרגע חדא...'

¹⁷⁸ עמ' כג: 'ופטרתני אשתי בגט פטורין אחר אשר לא רצתה לילך עמי, ונתתי לה כל אשר לי בכתובתה, וגם הנחתי בת אחת אצלה בת י"ג שנה, ולא נשאר בידי שוה פרוטה... הכל נתתי ועזבתי לה לכתובתה ולנדוניה בתי... ויצאתי מארץ מולדתי בערום ובחוסר כל'. וראה גם עמ' לט.

¹⁷⁹ לעיל, הערה 173.

¹⁸⁰ עמ' לט: 'וכאשר באתי על אדמת קודש... וסבלתי שנה אחת תמימה גודל עוני ודוחק שאין לספר. וצרה גדולה מן הכל, שחזרתני על כל חכמי צפת, ובקשתי מהם שיכניסו אותי בזה החכמה של האר"י ז"ל, ושיטעימו אותי ממתיקותיה ומדבשה, או שישאלו לי הספרים לעיין בהם בעצמי, ואין אחד שרוצה להעמידני על שערי אורה כרצוני וכאוות לבי, אלא לפרקים בעת רצון גילו לי דבר מעט כמצוין מן החרכים...'

והוא הורישם לבתו, וכעת זכה בהם ר' שלמה.¹⁸¹ עם הזמן רכש גם את אמונם של מקובלי צפת והתקבל לחבורתם.¹⁸² באופן זה הכיר מקרוב את ר' גדליה הלוי תלמיד האר"י,¹⁸³ וכן את תלמידי תלמידיו של האר"י.¹⁸⁴ בתקופה זו הריץ חמש איגרות לחכמים שונים בחוץ לארץ, בהן תיאר בפרוטרוט את צפת וחכמיה, ובעיקר את אסכולת האר"י וממשיכי דרכו. תיאר בפירוט רב את הנהגותיהם ואת אורח חייהם, ותיבל את הדברים במסורות שונות ובסיפורים שרווחו אז בצפת. ניכר כי ב'מסורות' אלו אגדות ומציאות משמשות בערבוביה. הוא קלט הכל ואסף את כל הנאמר לו ללא הבחנה וביקורת. אולם בכל הנוגע למציאות אותה חווה בעצמו, ולתיאורי התקופה עצמה בה נכתב, דבריו מהווים מקור נאמן¹⁸⁵ (שלוש מתוך חמשת איגרותיו נושאות תאריך, והן נכתבו בשנים: ש"ז, ש"ח, ש"ט).
בכל תיאוריו המפורטים אין זכר להתכנסות כלשהי בל"ג בעומר במירון. בכלל, אין בדבריו שום אזכור ליום ל"ג בעומר. אמנם הזכיר התכנסויות אחרות שנעשו במירון:¹⁸⁶

¹⁸¹ עמ' מ: 'ופתח ה' לפני שערי אורה, והרים את דגלי בחיבורי האר"י ביתר שאת ויתר עז ממה שנמצא ביד שום חכם מחכמי ארץ הצבי... ואותי השפל זכני השי"ת לכל אלו החיבורים על ידי האשה שהזמין הקב"ה לפני עבדך, להיות כי אביה החסיד כמהר"ר ישראל סרוק ז"ל לרוב דבקו... רדף אחר אלו הדברים... והוציא עליהם כל ממונו... עד שהשיג אותם על השלימות... והוריש אותם לבתו אחר פטירתו, ואח"כ זכיתי שעלתה לזווגי, והכניסה לי אותם חיבורים הנחמדים...'

¹⁸² עמ' לא: 'ונתנני הקב"ה לחן ולחסד בעיני כל חכמי צפת תוב"ב, כי אינם מעלימים ממני שום סוד מרזי התורה ת"ל'.

¹⁸³ עמ' נו: 'ועתה כעת קיימים עוד ג' מתלמידיו החשובים, מהר"ח נר"ו [=לא בארץ], ומו"ה יוסף מערבי נר"ו [=לא בארץ], ומו"ה גדליה נר"ו. ובסוף עמ' סב: 'אבל סיפר לי מהר"ר גדליה נר"ו, שקודם פטירתו אמר לתלמידיו...'. ובעמ' צה: 'וסיפר לי תלמיד האר"י זצ"ל החכם ר' גדליה הלוי...'. ר' גדליה מוזכר ברשימת תלמידי האר"י שכתב ר"ח ויטאל בספר החזיונות (לעיל, הערה 147), עמ' ריח: 'ואכתוב עתה את החבירים הנכנסים עמנו ללמוד... הכת שלי שהם של אחר חצות לילה ממש הם, אני הצעיר חיים... והר' גדליה הלוי...'

¹⁸⁴ עמ' יא: 'ואילו באתי להודיע למעכ"ת כל נפלאותיו... אשר עשה האר"י ז"ל לעיני כל ישראל בארץ הצבי פה צפת תוב"ב, אשר סיפר לי מורי מהר"ר מסעוד מערבי נר"ו, ומכמה רבני וגאוני ארץ אשר יצקו מים על ידו...'. ר' מסעוד הלז הוא ככל הנראה ר' מסעוד דמן דרע"א [=שבצפון אפריקה], המוזכר בספר החזיונות, עמ' ה, שבא לצפת בשנת של"ד, שנתיים אחר פטירת האר"י.

¹⁸⁵ ראה ד' תמר, אשכולות תמר, ירושלים תשס"ב, עמ' 32-62.

¹⁸⁶ עמ' כז.

וכפר בירי[ה], עין זיתון ומירון יש שם בתי כנסיות חרבות מאין יושב בעוונותינו הרבים, ובתוכם ספרי תורה לאין מספר בתוך ההיכלות, והגויים נוהגים בהם כבוד גדול, והמפתחות בידם, והם מכבדים אותם, ודולקים נרות לפני ההיכלות, ואין מי שיקרב ליגע בספרי תורה. ולפעמים אנחנו הולכים לאותם הכפרים, ומתפללים באותם בתי כנסיות תפלות גדולות כשהשעה צריכה לכך.

סביר שבדבריו על מירון התכוון לבית הכנסת שעל קברו של רשב"י.¹⁸⁷ הזכיר את שוממותם של בתי כנסת אלו, ואת התכנסויותיהם שם מפעם לפעם ל'תפלות גדולות כשהשעה צריכה לכך'. להתכנסות של שמחת ל"ג בעומר אין זכר. במקום נוסף מסר:¹⁸⁸

שני פעמים בשנה חק ולא יעבור הולכים כל חכמי סגולה הבקאים בחכמת האמת יותר מכל החכמים למירון, ששם קבור רבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר בנו והלל ושמאי ורבי יוחנן הסנדלר. ועל כל אחד בנוי מגדל גבוה ד' קומות איש, והתנא הוא קבור מבפנים, והמגדל מקיפו לכל צד. ושם פורסים אהל אחד מקברו של רבי שמעון בר יוחאי עד קברו של רבי אלעזר, ויושבים שם בין רבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר עשרה ימים ועשרה לילות רצופים, ועוסקים בספר הזהר. דהיינו חכם אחד מגיד והאחרים מקשיבים. ויש להם שמש אחד המכין להם מאכל, וד' גויים חגורים כלי זיין עומדים בכל לילה מבחוץ, כדי לשומרם מהגנבים, להיות שהוא רחוק מצפת קרוב לב' פרסאות, ורחוק מכפר מירון כמו תחום שבת. וזה הדבר הם עושים עשרה ימים קודם שבועות, ועשרה ימים קודם ראש השנה תמיד.

אם כן, מקובלי צפת עלו למירון פעמיים בשנה: עשרה ימים לפני ראש השנה ועשרה ימים לפני חג השבועות. עשרה ימים לפני חג השבועות מתחילים מיום כ"ה באייר, שזה בדיוק שבוע ימים לאחר יום ל"ג בעומר החל בתאריך י"ח באייר. אילו עלו לשם ביום ל"ג בעומר בוודאי לא היה נמנע מלהזכיר זאת. אדרבה, יש מקום רב להתרשם שמקובלי צפת המתינו עד שחגיגות ל"ג בעומר ישכנו, כעבור שבוע, ורק אז עלו למירון לעסוק בלימודם באין מפריע כהכנה לחג השבועות.

¹⁸⁷ ראה לעיל, ליד הערה 73.

¹⁸⁸ עמ' ס.

במקום נוסף הזכיר מנהגים שונים ומגוון התכנסויות של חכמי צפת, לפי סדר חודשי הקיץ:¹⁸⁹

בפסח נוהגין כל בעלי התורה לאכול מצה שמורה... בליל שבועות מתקבצים כל ישראל כיתות כיתות ולומדים כל הלילה... מי"ז בתמוז מתקבצים אנשי מעשה לבתי כנסיות ויושבים על הקרקע ומקוננים על חורבן הבית... מראש חדש אלול מתחילין כל ישראל לקום באשמורת הבוקר ולומר סליחות...

גם כאן אין זכר להתכנסות כלשהי בל"ג בעומר במירון. משמעות הדברים היא שממשיכי דרכו של האר"י בצפת, כשלושים-ארבעים שנה לאחר פטירתו, לא עשו שום עסק מההתכנסות בל"ג בעומר במירון וככל הנראה כלל לא עלו לשם ביום זה. רק שבוע לאחר ל"ג בעומר עלו לשם, למשך עשרה ימים, לשם לימוד זוהר והכנה לחג השבועות. כמו כן עלו לשם בחודש אלול למשך עשרה ימים, לשם לימוד זוהר והכנה לראש השנה. כזכור, האר"י עצמו לא עלה למירון בל"ג בעומר בשנים של"א-של"ב.

יג. ר' אלעזר אזכרי לא עלה בל"ג בעומר למירון

כפי שראינו בתיאורו של ר' שלמה מדרזניץ: 'שני פעמים בשנה חק ולא יעבור הולכים כל חכמי סגולה הבקאים בחכמת האמת יותר מכל החכמים למירון... ויושבים שם... ועוסקים בספר הזוהר... וזה הדבר הם עושים עשרה ימים קודם שבועות, ועשרה ימים קודם ראש השנה תמיד'. דבריו נכתבו בשנות ה'ש"ס, והם חוזרים למפרע על השנים שקודם לכן. בשנת שם"ח, חיבר ר' אלעזר אזכרי בצפת את ספרו 'חרדים'.¹⁹⁰ בפתיחת הספר כתב:

אמר המחבר, בהיות חברים מקשיבים אצל ציון רשב"י עוסקים באמרותיו אמרות טהורות, כדרכנו פעמים בשנה מעת לעת ומפקידה לפקידה, שם ישבנו גם בכינו צעקנו במרירות לבנו ויתכו כמים שאגותינו... על גלות שכינה...

לאור תיאורו של ר' שלמה מדרזניץ, אין ספק שגם ר' אלעזר אזכרי נמנה על חבורה זו, וכדבריו שפעמיים בשנה הוא וחבריו עלו למירון לעסוק בזוהר. הכוונה כמובן לעשרה ימים שקודם חג השבועות ולעשרה ימים שקודם ראש

¹⁸⁹ עמ' קב-קד.

¹⁹⁰ ראה לעיל, ליד הערות 153-165.

השנה. מעבר לזה הוא לא עלה למירון וכיתר תלמידי האר"י לא נכח שם בל"ג בעומר (וראה עוד לעיל, סעיף י').

יד. הרמ"ק ותלמידיו לא עלו בל"ג בעומר למירון

גם הרמ"ק ובני חוגו לא קיימו את מנהג העלייה למירון בל"ג בעומר. הרמ"ק, מגדולי מקובלי צפת, נפטר בצפת ביום שני כ"ג בתמוז ש"ל.¹⁹¹ מגדולי תלמידיו בקבלה חי ופעל בצפת ר' אברהם גאלנטי,¹⁹² אשר נפטר לא יאחר משנת שמ"ט.¹⁹³ ר' אברהם כתב פירוש על הזוהר בשם 'ירח יקר' המצוי בכתבי יד. על הפסוק (שמות, לד, כג) 'שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון יי', נאמר בזוהר: 'מאן פני האדון יי דא רשב"י'.¹⁹⁴ ר' אברהם בפירושו כתב על כך:¹⁹⁵

מאת פני האדון וכו' דא רשב"י ע"ה, וקשה להולמו. ויש לומר כההיא דסוף פרשת תרומה דף קס"ג, כי הצדיקים נקראים אנפי שכינתא, על שם שהיא מתקשטת ומתקנת אנפאה לגבי קודשא בריך הוא. וזה שאמר את פני האדון, האדון שהיא השכינה, הוא רשב"י, שבו מקשטת אנפאה. ודוק שלא אמר מאת האדון ה', אלא מאת פני האדון, שאינו שואל כי אם על הפנים. ומעתה כמה נאה לעלות ולראות פני אדונינו רשב"י להשתטח על קברו ג' פעמים בשנה. ועלינו לשבח לאדון הכל, כי כן נתקיים בימינו שכל חברי ואני עמהם הולכים להקביל פניו שלש פעמים בשנה, עוסקים בסודותיו, מימי מורינו ע"ה זלה"ה זה לנו עשרים שנה. המקום ברחמינו יגדור פרצה זו שנפרצה בחבירים בעונותינו, וירחם על פליטת החבירים

¹⁹¹ בספר 'פירוש סדר עבודת יום הכיפורים למוהר"ר משה קורדואירו', ונציה שמ"ז (בשער: 'לבקשת כמהר"ר גדליה קורדואירו בנו י"ץ'), בסוף הספר, דף לט ע"ב, נכתב: 'אמר הצער גדליה, זכני ה' להתחיל במלאכת שמים זו ביום ד' כ"ג תמוז השמ"ז צום אבחרהו ואזכרהו לעולם על ראש שמחתי, כי הוא יום שמת בו אבי עטרת ראשי זה לי שבע עשרה שנה...'

¹⁹² בספר 'קול בוכים', ונציה שמ"ט, נדפסו שלושה פירושים למגילת איכה, ביניהם 'קִינַת סתרים' מאת ר' אברהם גאלנטי. בהקדמתו: 'באתי... לפרש המגלה הלזו על דרך הנסתר... וכפי מה שקבלתי ממורי ורבי המקובל האלהי מאור הגולה החכם השלם העניו החסיד מוה"ר משה קורדואירו זלה"ה, וכפי מה שראיתי בחבוריו הנפלאים...'

¹⁹³ כאמור לעיל, הערה 192, ספרו 'קִינַת סתרים' נדפס בוונציה שמ"ט. הוא מוזכר שם בשער הספר ובהקדמת המגיה ר' יצחק גרשון בברכת המתים ז"ל.

¹⁹⁴ זוהר, פרשת בא, דף לח ע"א.

¹⁹⁵ כת"י ניו יורק, ספריית בית המדרש ללימודי יהדות 1821, דף פד ע"א.

הנשארית למען נעלה אל בית ה' מירון להשתטח על קברו ג' פעמים בשנה, וה' ברחמיו יחשבה לנו לצדקה כאלו עלינו להר ציון ג' פעמים לעלות ולראות את פני האדון ה' אכ"ר.

בקטע זה, אשר נכתב בין השנים ש"ל-שמ"ט (אחר פטירת הרמ"ק המוזכר בו בברכת המתים וקודם פטירת הכותב ר' אברהם), מתאר ר' אברהם כי הרמ"ק יסד מנהג בין בני חוגו לעלות למירון לקברו של רשב"י שלוש פעמים בשנה בימי שלושת הרגלים. ר' אברהם מוסר כי המנהג קיים בין בני החוג זה עשרים שנה, והוא מתפלל שלא יחול בו רפיון ויזכו לקיימו שלוש פעמים בשנה כנגד העלייה לירושלים בשלושת הרגלים. מכאן שגם הרמ"ק ובני חוגו לא עלו למירון בל"ג בעומר.

טו. ר' משה בן מכיר לא עלה בל"ג בעומר למירון

בתקופה המדוברת, חי ופעל בעין זיתים הסמוכה לצפת ר' משה בן מכיר. בשנת שנ"ט היה בין החיים, כמופיע על גבי שער ספרו 'סדר היום' שנדפס בוונציה שנ"ט: 'חברו איש האלהים... כמהר"ר משה נ' מכיר נר"ו ריש מתיבתא בעי"ן זיתון מצפת ת"ב'. ספרו זה מתובל בדברי קבלה לרוב והוא מצוטט מספר הזוהר פעמים רבות.

אחר ביאור סדר מוצאי שבת, נאמר בספר: 'אחר שביארנו סדר השבוע וכן ר' ימי המעשה ויום השבת, ראוי לדבר בענייני המועדות וימים משונים שיש בתוך השנה, איך יתנהג האדם בכל אחד מהם שלא יבוא לידי חטא ולא לידי עבירה'. מכאן ואילך המחבר הולך ומפרט את סדר מעגל השנה, דבר חודש בחודשו על כל פרטיו וענייניו, כולל תענית ערב ראש חודש, הנהגות חודש אלול, הנהגות הושענא רבא, מוצאי סוכות ועוד. אפילו על זה לא פסח: 'יום ט"ו באב ראוי להתנהג בו בשמחה וששון...' והאריך בזה. כמו כן הזכיר פרטים כדוגמת: 'הימים שאחר החג [=סוכות] עד ראש חודש חשוון נהגו שלא ליפול על פניהם...'. בין היתר פירט כמובן את ענייני ספירת העומר. את המנהג שלא להסתפר בימים אלו הסביר בדרך קבלית: 'וכן ראוי שלא להסתפר באלו הימים, אלא לגדל פרע כל זמן שהטומאה נמצאת אתנו...'. לנושא אחד אין שום זכר בכל דבריו: יום ל"ג בעומר! מתקבל רושם ברור למדי שלא עשה שום עסק מיום זה ולא הכיר בו כיום מיוחד, וככל הנראה אף אמר בו תחנון.

לסיכום: מקובלי צפת והסביבה, הן תלמידי האר"י עם ר' אלעזר אזכרי ביניהם, הן הרמ"ק ותלמידיו, הן ר' משה בן מכיר, לא עלו למירון בל"ג בעומר. כאמור לעיל גם האר"י לא הקפיד בזה.

טז. שנות הת"ן

על פי האמור לעיל נמצא, כי בדור שלאחר הרמ"ק והאר"י התקיימו מספר מוקדי זמן של עלייה למירון. תלמידי הרמ"ק עלו לשם בימי שלושת הרגלים – פסח, שבועות וסוכות. נוסף לזה, התקיימה העלייה הכללית בל"ג בעומר, באופן שרבים מאנשי צפת וכפרי הסביבה, ואף מדמשק שבסוריה,¹⁹⁶ עלו למירון, לקיים את מנהג השמחה כפי שהתגבש כבר בסביבות שנת ש"י, על פי מנהג האשכנזים. כעבור שבוע, עלו לשם בני חוגו של האר"י למשך עשרה ימים ללימוד זוהר, כהכנה לחג השבועות. עוד עלו לשם בני חוגו של האר"י ביום כ' באלול למשך עשרה ימים ללימוד זוהר, כהכנה לראש השנה.¹⁹⁷

מתכונת דומה נמשכה עוד שנים רבות. קיימת עדות קרוב למאה שנה מאוחר יותר המוסרת דברים דומים. בשנת תנ"ג, ר' שמשון בן יעקב, שליח צפת לארצות אירופה, פרסם את הדברים הבאים:¹⁹⁸

ועל מערת אדוננו התנא האלהי רבי שמעון בן יוחאי, ר' אלעזר ור' יצחק תלמידו בפתח המערה. ועל המערה עצמה בית גדול, ושם הולכים בכל שנה כל יושבי עיר הקודש צפת תוב"ב אנשים ונשים וטף ביום ל"ג בעומר, ונשארים שם שבעה ימים, ואין אומרים בהם תחנון, והם נקראים הילולא דרבי ר' שמעון... ואחר שבעה ימים הנ"ל כל אחד פונה למקומו וביתו, ונשארים שם התלמידי חכמים יותר עשרה ימים אחרים, ולומדים בספר הזוהר הקדוש, וטובלים ומתענים ויושבים כל היום בתענית. וכן מנהגם גם כן בחודש אלול, לומדים שם עשרה ימים ספר הזוהר בקדושה ובטהרה.

תוארה כאן עלייה גדולה למירון בל"ג בעומר למשך שבעה ימים, ולאחר מכן במשך עשרה ימים נוספים תלמידי חכמים למדו שם זוהר. כמו כן עשרה ימים נוספים בחודש אלול תלמידי חכמים עלו לשם ולמדו זוהר.

¹⁹⁶ על פי דברי ר' משה באסולה (לעיל, פרק ב, סעיף יט) עוד בשנת רפ"ב, טרם התקבעות מנהג השמחה בל"ג בעומר, שהיו מגיעים 'רבים מדמשק עם נשיהם וטפם ורוב קהל צפת... וגם מכל הסביבות באו אז למירון'. סביר שכך המשיך גם בשלב שלאחר מכן, כאשר התקבע לנהוג זאת בל"ג בעומר.

¹⁹⁷ כדברי ר' שלמה שלומל לעיל, ליד הערה 188, שהמקובלים היו עולים למירון 'עשרה ימים קודם שבועות, ועשרה ימים קודם ראש השנה תמיד'.

¹⁹⁸ העתקתי מזאב וילנאי, מצבות קודש בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' שלג, בשם אגרת צדיקי דארעא ישראל, במהדורה של שנת תנ"ג (1693).

בקטע זה נוכחנו גם שבסביבות שנת ת"ן כינו את שבעת הימים מל"ג בעומר ואילך 'הילולא דרבי שמעון'. למה הכוונה? הבה נתחקה אחר מונח זה המופיע בזהר.

יז. המונח 'הילולא'

המונח 'הילולא' מוזכר בזהר בהקשרים שונים, כמו שמחת חתונה¹⁹⁹ ושמחת ברית מילה.²⁰⁰ לעתים מונח זה מופיע עם הצירוף: 'הילולא דמלכא', הנאמר כביכול על ה'ת²⁰¹ וכן על יום השבת.²⁰² עוד רגיל הזהר לכוונת מעמד

¹⁹⁹ (1) פרשת ויצא, דף קמט ע"א: 'אמינא ליה אן הוא ברך אחרא? אמר לי עבידנא ליה **הלולא** ואשתאר בדביתהו' [=אמרתיו לו היכן הוא בנך האחר? אמר לי עשיתי לו חתונה ונשאר עם אשתו]. (2) שם, דף קנד ע"א: 'אלא אינון שבעא יומין דנטר **בהלולא דלאה**' [=אלא אלו שבעה ימים שהמתין בחתונתה של לאה].

²⁰⁰ בפרשת לך לך, דף צג סוף ע"א, נאמר, כי המארח ביקש מהחכמים שיתעכבו בביתו למחר מאחר 'דברי דאיתייליד לי למחר ליהוי **הלולא דיליה**' [=בני הנולד לי למחר יהיה יום הברית שלו]. בהמשך העניין שם, צד ע"ב, נאמר: 'אמר ר' אבא, בעוד דאן קיימין לימא כל חד מינן מלה חדתא דחכמתא, לאקשרא טיבו למאריה דביתא **מריה דהלולא**' [=אמר ר' אבא, בעוד אנחנו עומדים יאמר כל אחד ממנו דבר חדש בחכמה, לקשור טוב לבעל הבית בעל שמחת הברית]. בהמשך שם, צד ע"ב: 'והאי **מאריה דהלולא** דא זכה לכלא למחזי קודשא בריך הוא אנפין באנפין בהאי יומא' [=וזה בעל שמחת ברית זו זכה לכל לראות הקדוש ברוך הוא פנים בפנים בזה היום].

²⁰¹ (1) פרשת אחרי מות, דף סו ע"א-ע"ב: 'בזמנא דישאל אשתכחו בגלותא דבבל שכינתא בנייהו שרייא ותאבת עמהון מן גלותא, ובזכות אינון צדיקייא דאשתארו בארעא שאת בארעא ולא אעדי מיניהו לעלמין, אמר ר' יהודה דאתהדרת מטרוניתא במלכא ואתהדר כלא **בהלולא דמלכא**' [=בזמן שישראל נמצאו בגלות בבל שכינה ביניהם שרויה ושבח עמהם מהגלות, ובזכות אלו הצדיקים שנשארו בארץ נשארה בארץ ולא סרה מהם לעולמים, אמר ר' יהודה שהתהדרה המלכה במלך והתהדרו הכל בשמחת המלך]. (2) פרשת אמור, דף קה ע"א: 'ובשעתא דעתיקא קדישא אתגלי בהאי יומא ואשתכח האי בצערא צלותיה סלקא וקיימא קמיה... ואפילו אסתכמו בבי דינא דמלכא עליה לביש, כלא אתקרע, בגין דבשעתא דעתיקא אתגלייא כל חירו וכל חידו אשתכח בגין דאתגליא **בהלולא דמלכא**' [=ובזמן שהעתיק הקדוש מתגלה בזה היום ונמצא זה בצער תפילתו עולה ועומדת לפניו... ואפילו הסכימו בבית דין המלך עליו לרעה, הכל נקרע, מאחר שבשעה שהעתיק מתגלה כל חירות וכל שמחה נמצא מאחר והתגלה בשמחת המלך].

²⁰² (1) פרשת אחרי מות, דף סו ע"א-ע"ב: 'בזמנא דישאל אשתכחו בגלותא דבבל שכינתא בנייהו שרייא ותאבת עמהון מן גלותא, ובזכות אינון צדיקייא דאשתארו בארעא שאת בארעא ולא אעדי מיניהו לעלמין, אמר ר' יהודה דאתהדרת מטרוניתא במלכא ואתהדר כלא **בהלולא דמלכא**' [=בזמן שישראל נמצאו בגלות בבל שכינה ביניהם שרויה ושבח עמהם מהגלות, ובזכות אלו הצדיקים שנשארו בארץ נשארה בארץ ולא סרה מהם לעולמים, אמר ר' יהודה שהתהדרה המלכה במלך והתהדרו הכל בשמחת המלך].

של לימוד תורה כ'יומא דהילולא'. כך מתואר שם מעמד לימוד התורה של עם ישראל לפני משה ואהרן:²⁰³

אהרן קאים גו פרגודא דלתתא מן משה... וכל רישי מתיבתי לבר מפרוכתא דפרגודא דא... וכפום חדושי דנהירו דאורייתא דאתנהרא הכי מנהרן אינון עננין... משה אמר מלה סתם לאהרן ואהרן פריש לרברבי מתיבתי... כל נשין זכייין דהאי דרא אתאן למרים אוף הכא בהני זמנין, וכדין סלקין כלהו כתמרות עשן גו מדברא דא, וההוא יומא אקרי יומא דהלולא.

[=אהרן עומד תוך הפרגוד שלמטה ממשה... וכל ראשי הישיבות חוץ לפרוכת של פרגוד זה... וכפי החידושים שאור התורה מאיר כך מאירים אלו העננים... משה אמר מילה סתם לאהרן ואהרן פירש לגדולי הישיבות... כל הנשים הצדקניות של דור זה באות למרים גם כאן באלו הזמנים, וכך עולים כולם כתמרות עשן תוך מדבר זה, ואותו יום נקרא יום השמחה].

החשוב לענייננו, שאת מעמד ה'אידרא רבא' של רשב"י (שאינו קשור כלל עם יום פטירתו) מכנה הזוהר 'יומא דהלולא' ו'הלולא דר' שמעון וחבריו':²⁰⁴

אמר ר' שמעון, תוהנא על ההוא חגיר חרצן מאריה דשערי, אמאי לא אשתכח בבי אידרא דילן בזמן דאתגליין מלין אילין קדישין? אדכחי אתא אליהו ותלת קטפורי נהירין באנפוי, אמר ליה ר' שמעון מאי טעמא לא שכית מר בקרדוטא גליפא דמאריה ביומא דהלולא?

[=אמר ר' שמעון, תמהני על אותו חגור מתניים בעל שער, הוא אליהו הנביא,²⁰⁵ מדוע לא נכח בבית האידרא שלנו בזמן שהתגלו אלו הדברים הקדושים? בנתיים בא אליהו ושלושה ניצוצות מאירים בפניו, אמר לו ר' שמעון מה טעם לא נכח מר בגילוי הציורים והסודות העליונים ביום השמחה?]

(2) פרשת אמור, דף קה ע"א: 'ובשעתא דעתיקא קדישא אתגלי בהאי יומא ואשתכח האי בצערא צלותיה סלקא וקיימא קמיה... ואפילו אסתכמו בבי דינא דמלכא עליה לביש, כלא אתקרע, בגין דבשעתא דעתיקא אתגלייא כל חירו וכל חידו אשתכח בגין דאתגליא בהלולא דמלכא' [=ובזמן שהעתיק הקדוש מתגלה בזה היום ונמצא זה בצער תפילתו עולה ועומדת לפניו... ואפילו הסכימו בבית דין המלך עליו לרעה, הכל נקרע, מאחר שבשעה שהעתיק מתגלה כל חירות וכל שמחה נמצא מאחר והתגלה בשמחת המלך].

²⁰³ פרשת שלח לך, דף קסג ע"א.

²⁰⁴ אידרא רבא, פרשת נשא, קמד ע"ב.

²⁰⁵ על פי מלכים ב, א, ח: 'ויאמרו אליו איש בעל שער ואזור עור אזור במתניו ויאמר אליה התשבי הוא'.

אליהו השיב לו כי באותה עת נשלח משמים להציל את רב המנונא סבא וחבריו שנקלעו לצרה, אמנם הוסיף:

וכד תבנא, אשכחנא פרסא דנטלו כל אנון סמכין ותלת מן חברייא עליה, ושאלנא לון, ואמרו חולקא דקודשא בריך הוא **מהלולא דר' שמעון וחבריו**.

[וּכְאֲשֶׁר שָׁבְתִי, מִצָּאִיתִי פְרוּכֹת שֶׁנִּטְלוּ כָל אֵלּוּ הַסְמוּכִים וְשְׁלוֹשָׁה מִן הַחֲבֵרִים עֲלֶיהָ, וְשָׁאֲלֹתִי הֵם, וְאָמְרוּ שֶׁזֶהוּ הַחֶלֶק שֶׁזִּיכְם הַקֹּדֶשׁ בְּרוּךְ הוּא מְשַׁמַּח ר' שְׁמַעוֹן וְחֲבֵרָיו].

גם באמצע מעמד ה'אידרא זוטא' של רשב"י, זמן רב לפני תיאור פטירתו, נאמר:²⁰⁶

ועוד הא חמינא דקודשא בריך הוא וכל הני זכאי קשוט דהכא משתכחין, כלהו מסתכמין על ידי, דהא חמינא דכלהו חדאן בהאי הלולא דילי, וכולהו זמינן בההוא עלמא **בהילולא דילי**, זכאה חולקי.

[וְעוֹד הָרִי אֲנִי רֹאֶה שֶׁהַקֹּדֶשׁ בְּרוּךְ הוּא וְכָל אֵלּוּ זְכָאֵי הָאֵמֶת הַנִּמְצָאִים כָּאן, כּוֹלָם מְסַכְמִים עַל יָדִי, שֶׁהֵרִי אֲנִי רֹאֶה שְׁכּוֹלָם שְׂמֹחִים בְּזֹאת הַשְּׂמֵחָה שְׁלִי, וְכוּלָם מוֹזְמִנִים בְּאוֹתוֹ עוֹלָם בְּשִׂמְחָה שְׁלִי, אֲשֶׁרִי חֲלָקִי].

לאור כל המובאות שלעיל, ייתכן שגם כאן הכוונה למעמד לימוד התורה. אכן, בסוף האידרא זוטא, אחר תיאור פטירתו של רשב"י נאמר:²⁰⁷

בתר דנפק פוריה הווה סליק באווירא, ואשא הווה להיט קמיה, שמעו קלא עולו ואתו ואתכנשו **להילולא דר' שמעון**, יבוא שלום ינוחו על משכבותם.

[אַחֵר שִׁיצָאָה מִיִּטְתּוֹ הָיָה עוֹלָה בְּאוֹוִירָא, וְאֵשׁ הָיִיתָ מְלֵהֶטֶת לִפְנָיו, שְׁמַעוּ קוֹל הַכִּנְסוֹ וּבּוֹאוּ וְהִתְאַסְפוּ לְשִׂמְחָה שֶׁל ר' שְׁמַעוֹן, יִבּוֹא שְׁלוֹם יִנוּחוּ עַל מִשְׁכְּבוֹתָם].

כבר הוזכר לעיל (סעיף ח) פירושם של חכמים, כי הכוונה לבת קול שהכריזה כך בשמיים לבני פמליה של מעלה, כנאמר בתלמוד הבבלי 'רוכב ערבות שש ושמח בבוא אליו נפש נקי וצדיק'. על כל פנים, מתברר אפוא שהזוהר מכנה בין היתר גם את פטירת צדיק 'הילולא'. חשוב לחזור ולהדגיש: לא נאמר בשום מקום – בתלמודים, במדרשים, בזוהר עצמו, בספרות הראשונים וכן לא בדברי האר"י המוסמכים – באיזה תאריך אירעה פטירת רשב"י. כמו כן,

²⁰⁶ אידרא זוטא, פרשת האזינו, דף רצא ע"א-ע"ב.

²⁰⁷ שם, דף רצט ע"ב.

כבר הוזכר לעיל (סעיף ח) כי ההילולא בעת פטירת צדיק היא רק לבני פמליה של מעלה, אבל לבני אדם שוכני ארץ יום פטירת צדיק לפי ההלכה הוא יום צרה ותענית.

במקום נוסף בזהר מתואר שחכם בשם ר' יצחק נמנם, חלם את אביו וניהל עמו דו שיח. בתוך חילופי הדברים ביניהם נאמר:²⁰⁸

אמר ליה, אבא, כמה זמנא יהיבו לי בהאי עלמא? אמר ליה, לית לי רשותא ולא מודעי ליה לבר נש, אבל בהלולא רבא דר' שמעון תהא מתקן פתוריה.

[=אמר לו, אבא, כמה זמן נתנו לי בזה העולם? אמר לו, אין לי רשות ולא מודיעים לו לבר אנוש, אבל בשמחה הגדולה של ר' שמעון תהיה מתקן שולחנן].

האם הכוונה ליום פטירת רשב"י? לא ברור. בהגהת 'דרך אמת' על אתר, התפרש: 'בשמחתו הגדולה שיהיה לרשב"י בעולם הבא בגן עדן שם תהיה מתקן שולחנו להתענג בזיו השכינה'.²⁰⁹ לא הוזכר כי מדובר ביום פטירת רשב"י, וישנה משמעות שהכוונה מעת בוא נשמת רשב"י לעולם האמת והלאה – באופן קבוע. אכן, מפרשים אחרים הסבירוהו על יום פטירת רשב"י.²¹⁰

לסיכום: הזהר רגיל לכנות מעמדים שונים כ'הילולא' שפירושה שמחה: שמחת חתונה, שמחת ברית מילה, שמחת לימוד תורה ושמחת פמליה של מעלה בעת פטירת צדיק. כמו כן קיים גם כינוי 'הילולא דמלכא' המכוון על ה' ועל שבת.

נחזור לאמור לעיל (סעיף טז), שבשנת תנ"ג פורסם: 'ושם [=במירון] הולכים בכל שנה כל יושבי עיר הקודש צפת תוב"ב אנשים ונשים וטף ביום ל"ג בעומר, ונשארים שם שבעה ימים, ואין אומרים בהם תחנון, והם נקראים הילולא דרבי ר' שמעון'. למה התכוונו המכנים שבעת ימים אלו 'הילולא דרבי שמעון'? אין להחליט בבירור. ייתכן שהושפעו מהאמור בזהר שעת פטירת צדיק מכונית 'הילולא', ובתקופה זו כבר רווחה תפיסה (הנעדרת

²⁰⁸ פרשת ויחי, דף ריח ע"א.

²⁰⁹ פסקה זו בדרך אמת הועתקה מספר 'אמרי בינה' (ביאורי הזהר), מאת ר' יששכר בער בן ר' משה פתחיה, פראג שע"א, דף כד סוף ע"ד (מדפי הספר).

²¹⁰ (1) 'אור יקר' לרמ"ק: 'בהלולא רבא דר' שמעון, יום פטירתו, ונקרא הלולא מפני שעל ידי אותה הנשמה ייחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה חתן וכלה'. (2) 'זהרי חמה' לר' אברהם אזולאי (קיצור פירוש הזהר מאת ר' אברהם גאלנטי): 'אבל בהלולא רבא, פירוש יום פטירתו של רשב"י, ונקרא הילולא כי ביום פטירתו יתנוצצו ויתעוררו כל התורה והמצוות שעסק בהם ועל ידם נעשה יחוד גדול למעלה'.

מקור) של"ג בעומר הוא יום פטירת רשב"י, ובניגוד להלכה שייכו את השמחה גם לבני אדם שוכני ארץ. אולם לא ברור כיצד זה דבק הכינוי בעוד שישה ימים נוספים מעבר למה שנתפס כיום פטירתו, וכי כל שבעת ימי האבלות מכונים 'הילולא'? אין לזה שום מקור. הדעת נותנת שהמכנים כלל לא התכוונו ליום פטירת רשב"י, רק באופן כללי לימי שמחת רשב"י, על שם השמחה והרוממות ששררו שם, כשם שענייני שמחה שונים כונו בזוהר 'הילולא'. ראייה לדבר, ראה להלן (פרק ד, סעיף ג) עדות בין השנים תק"ג-תקי"ט, על עלייה גדולה למירון החל מראש חודש סיוון עד אסרו חג של חג השבועות, ונאמר שם כי ימים אלו נקראו 'הילולא דרבי שמעון בר יוחאי'! זאת למרות שימים אלו מעולם לא שויכו לפטירת רשב"י. ללמדנו, שההתכנסויות הגדולות, החגיגות, על קברו של רשב"י למשך מספר ימים כונו 'הילולא דרבי שמעון בר יוחאי' מבלי קשר למועד פטירתו. בתקופות שלאחר שנות הית"ן חלו התפתחויות שונות בנוגע לאופי העלייה למירון.

פרק ד

הדלקה במירון

בכל התיעודים שהובאו בפרקים שלעיל, של ההתכנסויות השונות במירון, ביום ל"ג בעומר ובימים אחרים, לא הוזכרה הדלקת אש כלשהי. כך עד שנות הת"ן, על פי התיעוד האחרון שהובא לעיל משנת תנ"ג. התיעוד הראשון שעשה עניין מהדלקה במירון הינו משנת תק"ב ולא בל"ג בעומר! תיעוד זה יובא בסמוך. מתברר שבמרוצת השנים תנ"ג-תק"ב, תקופה של כחמישים שנה, התהווה עניין של הדלקת אש במירון. לשם מה נעשה הדבר? יתברר להלן. כמו כן יובאו תיעודים נוספים בסדר כרונולוגי של מה שהתרחש בל"ג בעומר במירון בשנות ת"ק, ת"ר ות"ש. תוך כך נעקוב אחר התפשטות מנהג ההדלקה, ואחר התגבשות אופיין של השמחה והחגיגות שהתקיימו שם.

א. 'נר נשמה'

בעולם הישן, טרום עידן החשמל, הדלקת נרות במסורת היהודית שימשה או לשם תאורה או לשם כבוד. לשם תאורה, דבר מובן מאליה, ואף נזכר במקורות שונים.²¹¹ לשם כבוד, מבואר בתלמוד הבבלי, מסכת ברכות (ג' ע"א), שהיו מתים חשובים אשר בהלוויותיהם היו מדליקים נרות אפילו ביום לשם כבוד. הרא"ש על אתר הביא לכך דוגמה נוספת: 'הנר של בית הכנסת, כיון דרגילין האידנא להדליקו לכבוד בית הכנסת אפילו ביום'.²¹² מכלל הן אתה שומע לאו: הדלקה שאינה נעשית כי אם בלילה אינה כי אם לשם תאורה.

מכאן התפתח מנהג נוסף של הדלקת 'נר נשמה' לעילוי נשמות נפטרים. במקור, הדלקה זו הייתה נעשית **דווקא בבית הכנסת לכבודו**, וממילא מאחר והיה בזה צורך מצווה נחשב הדבר כזכות לנשמת הנפטר, כפי שנראה להלן. יש להקדים את דברי הטור (אורח חיים, סי' תרי) בנוגע לערב יום

²¹¹ לדוגמה, כתב הראב"ן, מסכת ברכות, סי' קפח: 'כי נרות שלנו רובן להאיר עשויין ולא לכבוד, שאם היה אור הלבנה נכנס לבית לא היה מדליקו'.

²¹² פסקי הרא"ש לברכות, פרק ח, סי' ג.

פרק ד: הדלקה במירון

כיפור: 'ונוהגין בכל מקום להרבות נרות בבתי כנסיות, משום דכתיב על כן באורים כבדו ה'. חוזר ונשנה כאן שהדלקת נרות בבית הכנסת היא כבוד ה'. ובוודאי זהו הן אם מדובר בהדלקה לילית בלבד לשם תאורה שגם היא מכבוד בית הכנסת, הן אם מדובר בהדלקה ביום לשם כבוד בית הכנסת; כך או כך יש בזה צורך מצווה ונכלל במעלת 'באורים כבדו ה'. על פי זה נאמר בכל בו (הלכות יום הכיפורים):

והולכין לבית הכנסת... ונהגו להיות כל אחד מדליק במקומו נר או פנס ביום הכיפורים לכפר על אביו ועל אמו, כי כבוד הוא לה' יתברך, וכן אמר באורים כבדו ה', אמר הקב"ה הדליקו לפני נר שאשמור נשמותיכם שקרויה נר.

נאמר במפורש שהנר לכפרת הנשמות הודלק לכבוד בית הכנסת לקיים באורים כבדו ה'.²¹³ אבל הדלקת נר ללא צורך מצווה, כתב ר' משה סופר בעל 'חתם סופר' שלא ברור מה המשמעות של זה וכיצד יועיל הדבר לנשמת הנפטר. דבריו נסובו על גבאי שקיבל כספי נדבה לשם הדלקת נר לכבוד ר' מאיר בעל הנס, והוא שינה מדעתו וחילק הכסף לצדקה. החתם סופר כתב על כך:²¹⁴

והנה מה ששינה מהדלקה לחלקו לעניים בוודאי כדין וכהלכה עשה, לא מיבעיא לאותן שנתנו לנשמת ר' מאיר, ואין טוב לנשמתו מזה כי אם לחלקו לעניים... וכמו שמחלקין צדקה לזכרון נשמת המתים המבואר בהגהת שולחן ערוך יורה דעה סוף סימן רמ"ט. אלא אפילו אותן שפירשו בהדיא להדלקת נר לנשמת ר' מאיר ז"ל, מכל מקום אפילו להסוברים שהדלקת נר בבית הכנסת חשיב טפי מחילוק עניים, היינו בבית הכנסת, אבל הדלקה בחדר אחד לנשמתו של אדם, ואפילו להדליק על ציון שבקברו, לא ידעתי מצווה רבה בזה.

כפי שנראה להלן, ההדלקות במירון השתייכו לשני הסוגים שהוזכרו לעיל: תאורה וכבוד.

²¹³ בדרכי משה (אורח חיים, סי' תרי, אות ד) וכן בהגהת רמ"א לשו"ע (שם, סעיף ד) הובאו דברי הכל בו בקצרה, אך בוודאי הכוונה לנאמר במקור שמדליקים כן בבית הכנסת לקיים באורים כבדו ה'. וכן כתב הכף החיים על אתר (אות כז): 'כשמדליק אומר הריני מדליק נר זה בבית הכנסת לכבוד יום הכיפורים לעילוי נשמת אבי או אמי, ובשאר ימות השנה יאמר הריני מדליק נר זה לכבוד בית הכנסת לעילוי נשמת אבי או אמי'.

²¹⁴ שו"ת חתם סופר, ליקוטים, סי' כז.

ב. ר' חיים בן עטר – אדר ב' תק"ב

החיד"א מוסר, מתוך היכרות קרובה, על אודות ר' חיים בן עטר: 'בא לעיר הקודש ירושלים ת"ו סוף שנת תק"ב, ואני הצעיר זכיתי והייתי בשיבתו הרמתה... והן בעוון הדור כמעט שכ"ב [=כעבור זמן מועט נפטר] ובחודש תמוז תק"ג עלה לשמים בן מ"ז שנה זלה"ה.²¹⁵ כלומר, ר' חיים עלה ארצה בשנת תק"ב, הגיע לירושלים בסוף שנה זו, ולשנה הבאה – בחודש תמוז תק"ג – נפטר.

והנה קיים קובץ איגרות בכתב יד מאת בני חוגו של ר' חיים בן עטר.²¹⁶ באיגרת אחת, מתאר בן לווייתו של ר' חיים בפרוטרוט את מסעם של ר' חיים ובני פמלייתו, בהגיעם ארצה אל נמל עכו, בשלהי חורף תק"ב. האיגרת פורסמה זה כבר.²¹⁷ הכותב מוסר שהם שהו במירון מיום רביעי ט"ו באדר ב' (פורים דמוקפין) תק"ב, עד יום ראשון שלאחר מכן. להלן דבריו:²¹⁸

היום יום בשורה, יום ב' ²¹⁹ לאדר ב', שנת ויתן ל"ו [=תק"ב], נסענו מעכו יע"א לצפת תובכ"א... ואחר גמר המגילה יום ט"ו הלכנו למירון... מרחוק כמו מיל נראה נר ישראל כיפתו של הרשב"י ע"ה. מירון הוא כפר גדול מלא גוים ואין ישראל דרים שם. ולמטה מהכפר חצר גדולה, ובתוך החצר היא כיפת הרשב"י... לצד שמאל דרך כניסה קבור רשב"י. על קברו מצבה אחת כמו שתראה בצורות שאני שולח. ובראש המצבה גומה גדולה, לפי ששם מדליקין בכל לילה על זה האופן: לוקחים בגדי פשתן לבנים וטובים, כל אחד לפי ערכו, ועושים אותם חתיכות חתיכות, וטובלים אותם בשמן זית, וממלאים הגומה [שמן] זית, ודולקים אותה, ונראה אורה עד צפת. וזה מעלה גדולה להרשב"י. ופעם אחת שלחה גבירה אחת מקוסטנטינא בגד אחד ארוג עם כסף, שווה מאה פיישאש, והדליקה אותו לכבוד הרשב"י ע"ה. וכל אחד לפי כחו. והרב [=ר' חיים בן עטר] הדליק כמה בגדים. גם אני עבדך הדלקתי למנוחת אמי מנוחתה עדן. ולצד ימין רבי אליעזר, ועל קברו כמו אביו גומא, והדלקתי גם עליו. וכן

²¹⁵ שם הגדולים, מערכת גדולים, ערך ר' חיים בן עטר.

²¹⁶ כת"י ירושלים, מוסד הרב קוק 154.

²¹⁷ ב' קלאר, רבי חיים אבן עטר – עלייתו לארץ ישראל, ירושלים תשי"א (מוה"ק), עמ' מ-מז.

²¹⁸ שם, עמ' מג-מד.

²¹⁹ בפרסומו של קלאר מופיע: ה' לאדר ב'. תאריך זה מוטעה. בכתב היד הסופר רשם כן תחילה, אך תיקן בתלייה מעל השורה: ו. בדיקה בלוח השנה מאמתת תאריך זה.

פרק ד: הדלקה במירון

על קבר רבי יצחק. וכשהיינו דולקים עליהם שלושתם, הייתה נראית החצר כמדורת אש, והבנתי מה שאמרה המשנה – עד שרואה כל הגולה לפניו כמדורת אש. אשרי עין ראתה כל אלה. נכנסנו למירון יום רביעי בעשרים שעות, וישבנו בזאת הבית שיש בה קבר הרשב"י ממש, ולמדנו שם בחשק גדול ובאהבה גדולה ובשמחה ספר הזוהר...

מהמשך דבריו שם ניתן להבין שבמקום שהו אורחים שונים:

נתמלאה הבית ריח טוב אשר כמוהו לא נהיה, והריחו כולם, אנשים ונשים, גם גביר אחד שהיה שם עמנו. ושמחנו הרבה ולמדנו עד ח שעות מהלילה, והלכנו לישן.

כפי שיובא להלן, בתקופה המדוברת, קברו של רשב"י עמד שומם רוב ככל ימות השנה. בשלושה זמנים התרחשה שם פעילות: בחודש אלול, בסוף חודש אדר ובחודשי אייר-סיוון. ר' חיים בן עטר ובני חוגו נטלו אפוא חלק בפעילות הקבועה שבסוף חודש אדר.

כאמור, הכותב מסר שהם שהו במירון כארבעה ימים. כן תיאר בפרוטרוט את סדרי לימודיהם בימים אלו על קברו של רשב"י, וכן את ביקוריהם בשאר קברות הצדיקים שבהר מירון. הלילה האחרון לשהותם שם היה מוצאי שבת – ליל י"ט באדר ב' תק"ב. הכותב תיאר שהם היו ערים כל הלילה ולמדו את שתי האידורות. את סיום ביקורם במירון תיאר:²²⁰

וגמרנו האידורות סמוך לאור היום [=של יום ראשון], ולמדנו בר יוחאי בשמחה גדולה, ונשתטחנו עליו, ובכינו, ובקשנו רחמים, ועשינו פזמונים בשמחה גדולה עד מאד. ובבוקר התפללנו תפילה, והלכנו אצלם פעם ג, ועשינו בקשת רחמים על השכינה ועליכם, כולכם לא יהיה נפקד, ונפטרנו לשלום.

מכל זה למדנו שני דברים חשובים.

(א) בחצר הקבר במירון היו שלוש גומות גדולות: מעל קבריהם של רשב"י, ר' אלעזר ור' יצחק 'ששם מדליקין בכל לילה'. בכל לילה מלילות הפעילות בחודש אדר ובשאר זמנים. כפי שנוכחנו לעיל (סעיף א), הדלקה הנעשית רק בלילה אינה כי אם לשם תאורה. גם במקרה שלנו, ניכר כי הדלקה לילית זו הייתה נעשית לשם תאורה. הרי בזמנים ההם לא היה חשמל, ובלילות שררה אפלה מוחלטת בכל הארץ, והדרך היחידה להאיר את

²²⁰ שם, עמ' מו.

המקום הייתה על ידי הדלקת אש. תאורה רגילה בבתים הייתה נעשית על ידי הדלקת נרות. ואילו במקומות גדולים יותר, כמו החצר המדוברת, שהייתה מאכלסת אורחים שונים, וגם שרתה שם אווירה של חדווה והתעלות, היה צורך בהדלקה גדולה ומכובדת הרבה יותר על מנת שהאור יהיה רב. אכן, הכותב ציין במפורש: 'ונראה אורה עד צפת, וזה מעלה גדולה להרשב"י'. הדלקה זו שהייתה נעשית 'בכל לילה', גם בלילות של חודש אדר, אינה קשורה בל"ג בעומר ובשמחת רשב"י כי אם בצורך בסיסי של תאורה. אמנם בוודאי גם תאורה זו כרוכה בצורך מצווה, שכן מצוות חסד היא להאיר לכל השוהים במקום. בכלל, האתר נחשב למקום קדוש, ובתוכו התקיימו לימוד זוהר ותפילות, ואינו שונה מהדלקת תאורה בבית הכנסת הנכללת במעלת 'באורים כבדו ה'" (לעיל, סעיף א). על כן מתקבל לגמרי על הדעת שהדלקה כזו 'מעלה גדולה לרשב"י' ואף יכולה לשמש כעילוי נשמה. מטעם זה מסר הכותב ש'גם אני עבדך הדלקתי למנוחת אמי'.

(ב) בנוגע לחומרי ההדלקה, ראינו שהכותב מסר: 'לוקחים בגדי פשתן לבנים וטובים, כל אחד לפי ערכו, ועושים אותם חתיכות חתיכות, וטובלים אותם בשמן זית, וממלאים הגומה [שמן] זית, ודולקים אותה'. מה הכוונה 'בגדי פשתן לבנים וטובים'? לא סביר שהכוונה על מלבושים פרטיים שכל אחד הביא עמו. וכי לכל הנוכחים במקום, מידי לילה, היו דווקא 'בגדי פשתן לבנים וטובים' שבהם היו מדליקים ('כל אחד לפי ערכו')? סביר שהכוונה לאריגי פשתן לבנים, כלומר יריעות בד, שהיו מונחים במקום, לשם הכנת פתילות לצורך ההדלקה. כך גם משמעות המשך הדברים, שאריגים אלו 'עושים אותם חתיכות חתיכות, וטובלים אותם בשמן זית...', כלומר מכינים מהם פתילות. את הכנת הפתילות היו מוכרים 'כל אחד לפי ערכו'. המרבה במחיר היה מקבל חתיכה גדולה יותר, על מנת שהפתילה שלו תפיץ אור רב. אכן, זה כבר קבע שמואל אביצור (בהקשר אחר לגמרי): 'שם העצם "בגד" שבמקורות (בעיקר ספרי שו"ת) ובפי יהודי המזרח, אין משמעותו לבוש כי אם אריג [=יריעת בד]. משמעות זו מצויה גם במקורות הקדומים'.²²¹ זהו גם ההסבר בדברי כותב האיגרת דידן בנוגע לאותה גבירה ששלחה 'בגד ארוג עם כסף', כלומר אריג בד חשוב ויקר לצורך הכנת הפתילות. וכן 'הרב [=ר' חיים בן עטר] הדליק כמה בגדים', כלומר הכין פתילות חשובות מכמה אריגים. התפיסה הייתה שזה כבודו של רשב"י להאיר את חצירו בפתילות העשויות מבדים חשובים, ואף יקרים, ולא מבלאי בגדים.

²²¹ ש' אביצור, 'צפת מרכז לתעשיית אריגי צמר במאה ה"ו', ספונות, ו (תשכ"ב), עמ' מו, ליד הערות 12-13.

פרק ד: הדלקה במירון

עד כאן מה שאירע במירון בחודש אדר ב' שנת תק"ב, על ידי ר' חיים בן עטר ובני פמלייתו. כאמור לעיל, כשנה לאחר מכן, בחודש תמוז תק"ג, ר' חיים נפטר לבית עולמו בירושלים. הוא מעולם לא נכח בל"ג בעומר במירון.

* * *

כעבור למעלה ממאה שנה, כיהן ר' שמואל הלר כרבה של צפת. בספרו שו"ת 'שם משמואל' מופיעה תשובה שלו משנת תרל"ג, בה דן האם יש בל תשחית בשרפת בגדים לכבוד רשב"י בל"ג בעומר במירון:²²²

ראיתי ונתון אל לבי על אשר זה קרוב הגיענו מכתב מתלמיד חכם אחד מעיה"ק ירושלם ת"ו, קורא תגר וערעור על שנהגו בהלולא רבה בל"ג לעומר במירון ת"ו לשרוף בגדים יקרים מאוד, לאמר כי הלא איכא משום בל תשחית...

ר' שמואל הלר השתדל למצוא לכך צידוקים שונים מדברי התלמוד והפוסקים. אולם יש לשים לב: כפי שאנו רואים מדובר על מנהג 'לשרוף בגדים יקרים מאוד'. המשמעות של 'לשרוף בגדים' נראית כפעולה לשם שרפה ולא לשם תאורה. גם המילה 'בגדים' בלשוננו של חכם אשכנזי מאוחר זה, מתפרשת במובן של מלבושים שימושיים. כל זה בניגוד לתיאור הנזכר לעיל מאת תלמיד ר' חיים בן עטר, שהיו מכינים פתילות מאריגי פשתן, ומדליקים אותן בשמן זית מידי לילה לשם תאורה. הרושם המתקבל מדברי ר' שמואל הלר, שהאש כבר הייתה דולקת גם ללא בגדים אלו, ואף על פי כן היו משליכים לתוכה את הבגדים על מנת לשורפם. ואכן, ר' שמואל הלר מנסה להסביר שהיו עושים זאת כמו בשעת חימום משום צער הגלות, או לאידך גיסא משום הצורך להרבות בשמחה. אולם הוא לא הזכיר כלל צורך של תאורה, למרות שבשנת תרל"ג טרם הומצא אור החשמל. כאמור, יש להבין שהאור היה רב גם ללא שרפת הבגדים. בקיצור: יש להבדיל בין פעולת 'הדלקה בבגדים' המתוארת אצל תלמידו של ר' חיים בן עטר, לבין פעולת 'שרפת בגדים' המתוארת אצל ר' שמואל הלר. למרות כל זאת ר' שמואל הלר כותב את הקטע הבא:

ומעיד אני באמת, כי בילדותי שמעתי פה מרבני קשישאי רבני הספרדים, אשר אבותם ראו וספרו להם, כי הרב הקדוש ר' חיים בן עטר זיע"א, היה פעם אחת בהלולא פה עיה"ק צפת ת"ו, וכשעלה למירון והגיע לתחתית ההר שעולים משם אל המקדש, ירד מהחמור

²²² ירושלים תשל"ט, סי' ח. מקור תשובה זו בקונטרס מיוחד, 'כבוד מלכים', ירושלים תרל"ד, בו פרסם ר' שמואל תשובה זו לראשונה.

פרק ד: הדלקה במירון

והיה עולה על ידיו ועל רגליו, וכל הדרך היה גועה כבהמה וצועק: היכן אני השפל נכנס, למקום אש להבת שלהבת, קוב"ה וכל פמלי' של מעלה הכא, וכל נשמות הצדיקים שמה. ובעת [ה]הלולא היה שמח שמחה גדולה. והוא בעצמו שרף כמה בגדים יקרים לכבוד הרשב"י זיע"א, וגם הזקנים מהספרדים פה ידעו ושמעו זה.

כפי שרואים אנו, בשנת תרל"ג ר' שמואל מסר מה ששמע בילדותו. קיים בלבול בנוגע לקביעת שנת לידתו, האם תקמ"ו או תקס"ג,²²³ ועל פי כלל הנתונים הדעת נוטה לשנת תקס"ג. אם כן, בנוגע לשמועה ששמע בילדותו, מן הסתם מדובר על השנים תק"ע-תק"ף. כלומר כשבעים-שמונים שנה לאחר ביקורו של ר' חיים בן עטר במירון באדר ב' תק"ב. מתברר, כי במשך תקופה זו סיפורו של ר' חיים בן עטר עבר שינויים והתפתחויות והתווספו בו גוזמאות והפרזות. (א) הוא לא ביקר במירון 'בהלולא', שהכוונה במקרה זה כמובן ליום ל"ג בעומר, כי אם בחודש אדר ב'. (ב) בדברי תלמידו של ר' חיים בן עטר, שתיעד את הביקור במירון לפרטי פרטים, אין שום זכר לתיאורים המשונים של ירידה מעל החמור והליכה וגעייה כבהמה. (ג) גם האמירה ש'בעת [ה]הלולא היה שמח שמחה גדולה', אינה מדויקת. השמחה הייתה בגמר השהות שם ארבעה ימים, אחרי סדרי לימוד ותפילות קפדניים: 'וגמרנו האידרות סמוך לאור היום, ולמדנו בר יוחאי בשמחה גדולה, ונשתטחנו עליו, ובכינו, ובקשנו רחמים, ועשינו פזמונים בשמחה גדולה עד מאד'. זו שמחה של התעלות לאחר מספר ימי חיזוק בלימוד ובתפילות בשלהי חודש אדר, ואין כל קשר לשמחת ל"ג בעומר. שמחה זו לא התבטאה בריקודים ובמחולות, כי אם באמירת 'פזמונים בשמחה גדולה עד מאד'. (ד) גם האמירה ש'ר' חיים בעצמו 'שרף כמה בגדים יקרים', אינה מדויקת כלל. כאמור, עדות תלמידו של ר' חיים ש'הרב הדליק כמה בגדים', מתפרשת על הכנת פתילות מאריגי פשתן, ופירוש המילה 'בגדים' בלשונם הוא אריגים. אבל מסורת זו השתבשה עם השנים, ובתקופה מאוחרת יותר המושג 'בגדים' התפרש כפי ההבנה המאוחרת שהכוונה למלבושים שימושיים, כאילו ר' חיים שרף בגדים כאלו באש, ולא היא.

²²³ ראה א"ז הלר, הרב המנהיג והרופא, (צפת?) תשמ"ט, עמ' 12-13.

ג. ר' משה ירושלמי – תק"ג-תקי"ט

בשנת תקכ"ט נדפס באמסטרדם ספר 'ידי משה' מאת ר' משה ירושלמי, בשפת היידיש. לאחרונה הספר תורגם לעברית.²²⁴ מוצאו של ר' משה ככל הנראה מפולין, וספרו עוסק בתיאור מסעותיו בארץ ישראל. כבר הוכח והתברר שהוא נכח בערי הגליל בין השנים תק"ג-תקי"ט.²²⁵ ר' משה מסר תיאור רחב על אודות הפעילות שנעשתה על קברו של רשב"י במירון. רוב ככל תיאוריו הנוגעים להדלקה הגדולה שהייתה שם, תואמים לתיאוריו של תלמיד ר' חיים בן עטר הנזכר לעיל, שנכח שם אך שנים אחדות לפניו. לדברי ר' משה, העלייה הגדולה לשם הייתה נעשית החל מראש חודש סיוון עד אסרו חג של חג השבועות, וימים אלו היו נקראים 'הילולא דר' שמעון בר יוחאי'! את יום ל"ג בעומר לא הזכיר כלל. להלן תיאוריו:²²⁶

מירון הוא הר גבוה... על ראש ההר עומד כפר מירון ובאמצע הכפר חצר גדולה. והחצר סגורה בשער, וישמעאלי שומר עליו כְּשֶׁמֶשׁ, והמפתח בידו... מן החצר נכנסים לכיפה גדולה, ובה מצד שמאל קבור ר' שמעון בן יוחאי, וציון בנוי על קברו, והציון עובר את הכיפה למעלה כמו מגדל. על המגדל קערת אבן שיש, ולתוכה שופכים שמן זית, וקורעים חתיכה מן החלוק לפתיל להדליק את השמן. שוורים פתיל עבה שהשלהבת תאיר היטב ולא תכבה ברוח. שמן זית לוקחים מן הנמצא שם, כי עומדות שם חביות שמן לרוב מהנדרים והנדבות. אולם מי שלוקח שמן להאיר צריך לקנות אותו בכסף, ומהכסף חוזרים וקונים שמן זית אחר. בכיפה דולקת מנורה יומם ולילה... מימין החדר קבור בנו ר' אלעזר, וגם עליו בנוי ציון ומגדל, וקערה עליו, לשפוך שמן לתוכה ולהדליק. ליד שער החצר במרחק מה קבור הַשֶּׁמֶשׁ של רשב"י, ושמו היה ר' יצחק, וגם עליו בנוי ציון שאפשר להדליק עליו שמן זית. וכשמגיעים לשם מדליקים את שלוש הקערות הללו... ובכל שנה בראש חודש סיוון כל ארץ ישראל ממש באה למירון, ועושים שם עד אסרו חג של שבועות, ולומדים שם את כל הזוהר הקדוש עד גמירא, ומשתעשעים שם

²²⁴ ע"י ד"ר י"ד וילהלם, פורסם ע"י א' יערי, מסעות ארץ ישראל, תל אביב תש"ו, עמ' 459-424. הציונים להלן לדברי ר' משה הם לפי תרגום זה.

²²⁵ ראה א"א אהרנוב, 'בית החיים העתיק בצפת – מסורות, תיעודים ומציאות בשטח', קיבוץ עץ חיים (באבוב), טז, חוב' ב (לח) (תשפ"ב), עמ' תקל.

²²⁶ עמ' 444-446.

פרק ד: הדלקה במירון

מאוד. והקערות של שלושת המגדלים דולקות בימים ההם יומם ולילה. וגם בחדר דולקות באותו הזמן מנורות, ובקערות על המגדלים נמצאים עד שלושים וארבעים וחמישים פתילים ומדליקים אותם בבת אחת. הימים ההם נקראים הילולא דר' שמעון בר יוחאי. ובכיפה על הריצפה פרושים שטיחי משי לישב עליהם... מלבד זה מבקרים שם אנשי צפת בכל ערב ראש חודש, ומתפללים ולומדים שם כל היום ובערב הם חוזרים לביתם.

תוארו כאן שלושת הקערות הגדולות שהיו ניצבות על שלושת הקברים שם, בהן היו מדליקים פתילות רבות עם שמן זית. הוזכר במפורש צורך התאורה שהיה כרוך בהדלקות אלו: 'שוזרים פתיל עבה שהשלהבת תאיר היטב...'; 'מי שלוקח שמן להאיר צריך לקנות אותו בכסף...'. אולם בד בבד תואר גם ש'הקערות של שלושת המגדלים דולקות בימים ההם יומם ולילה'. הדלקה בחצר במשך היום שייכת להדלקה של כבוד (לעיל, סעיף א). כלומר, כשם שהדלקה בבית הכנסת ביום נעשתה לכבוד בית הכנסת, כך גם הדלקה יומית זו נעשתה לכבוד האתר הקדוש. כל ההדלקות הללו של תאורה וכבוד הינן בעלות משמעות, צורך ותועלת, ויכולות להיחשב כ'נר נשמה' לכבוד רשב"י.²²⁷ עוד מתברר מהתיאור הנזכר שאיש לא השליך שום בגד לתוך האש, רק 'קורעים חתיכה מן החלוק לפתיל להדליק את השמן'. ר' משה מסר כי ימי 'הילולא' אלו התקיימו מראש חודש סיוון עד אסרו חג של שבועות, ולא הזכיר את ל"ג בעומר. כפי התיעוד שיובא להלן (סעיף ה), ההתכנסויות שם החלו מל"ג בעומר עד חג השבועות. ניתן להבין כי היו היבטים שונים על איזה ימים לתת את הדגש ולהחיל עליהם את שם ה'הילולא', קרי: השמחה. ר' משה מייצג היבט שנתן דגש על הימים שבין ראש חודש סיוון לחג השבועות. כבר ראינו היבט מעין זה לעיל בדבריו של ר' שלמה מדרזניץ, כ-150 שנה קודם לכן, שתיאר התכנסות של מקובלי צפת במירון לשם לימוד הזוהר, 'וזה הדבר הם עושים עשרה ימים קודם שבועות'.²²⁷ להלן יובא תיאור המייצג היבט שנתן דגש על יום ל"ג בעומר.

על כל פנים, כאמור, ההדלקות היו נעשות שם יום ולילה מימי הפעילות של חודש סיוון לשם תאורה וכבוד. פעילות זו אינה מיוחדת לל"ג בעומר, וכאמור ל"ג בעומר כלל לא הוזכר כאן.

²²⁷ ראה לעיל, ליד הערה 188.

ד. ר' יוסף סופר מברודי – תקכ"ב

על מסעו של ר' יוסף סופר מברודי אנו יודעים מאיגרתו.²²⁸ את זמני יציאתו מארצו והגעתו לצפת מסר בחתימת האיגרת: 'בשנת תקי"ח נסעתי מפולין, דהיינו מבראד, ובשנת תקכ"ב באתי לעה"ק צפת'.²²⁹ על אודות השתקעותו בצפת, מסר: 'ובאו כולם לצפת על ראש השנה, ואף אני הלכתי עמם, ויש לי דירה טובה, בית של אבנים וכיפה מלמעלה, ועשיתי שידוך הגון ב"ה'.²³⁰ תיאר ש'איש אחד היה אצלי וסיפר לי' ידיעות שונות מקורותיה של צפת והסביבה.²³¹ בין היתר:²³²

וגם סיפר לי נפלאה גדולה מאד, שיש קרוב לצפת מקום אחד ושמה מירון, ושם נקבר רשב"י ז"ל עם בנו ר' אלעזר במערה, ויש על המערה שלהם בנין מפואר של אבנים, כיפה גדולה מלמעלה, והוא סגור יום ולילה, והמפתחות של הדלת יש אצל השמש שבצפת. ומי שרוצה לילך על קבריהם, הולכים אל השמש ונותנין לו מה שמגיע, והנ[ו]לך עמם לזו המקום, ופותח הדלת והולכים לפניו ומבקשים שם בקשות וחוזרין וסוגרין הדלת. ושם מעט יהודים, אך ישמעאלים וערלים.

נוכחנו אפוא שקברו של רשב"י במירון עמד שומם רוב ככל ימות השנה. בהמשך דבריו, ר' יוסף מסר על אודות פעילות שהתרחשה שם בשלושה זמנים קבועים, כשביניהם ל"ג בעומר:²³³

וכמו ב' שעות מצפת יש מקום אחד ושמו מירון. שם יש מערה אחת של רשב"י עם בנו ר' אלעזר, ועל גבי המערה יש בנין גדול ויפה מכל מיני ציורים. ג' פעמים בשנה הולכין מכל המקומות של ארץ ישראל על קברו. פעם אחת, בחודש אלול הולכים ולומדים שם לילה ויום אחד ספר זוהר הקדוש. ופעם אחת קודם ניסן לומדים גם כן מעת לעת. ופעם שלישית בל"ג בעומר, וזאת נקרא הילולא דרשב"י, ויש להם קבלה מקדמת דנא שבאותו היום צריכין לשמוח ולעשות סעוד[ו]ן גדולות בתופים ובמחולות בכל מה דאפשר.

²²⁸ נדפסה כספר 'עדות ביהוסף', פרנקפורט דאדר תקכ"ה.

²²⁹ שם, דף ח ע"ב.

²³⁰ שם, דף ו ע"ב.

²³¹ שם, דף ג ע"א.

²³² שם, דף ד ע"א.

²³³ שם, דף ז ע"ב.

כמובא לעיל (סעיף ב), עשרים שנה קודם לכן, בשנת תק"ב, ר' חיים בן עטר ובני חוגו נכחו שם בפעילות של 'קודם ניסן' (אדר ב'). ר' משה ירושלמי (לעיל, סעיף ג) ששהה בערי הגליל בתקופה של עשרים שנה אלו, מסר על פעילות עיקרית שהתרחשה שם בין ראש חודש סיוון לחג השבועות. בתיעוד שיובא להלן (סעיף ה) יוזכר במפורש כי התקיימה שם פעילות מל"ג בעומר עד חג השבועות. כאמור לעיל היו היבטים שונים על איזה ימים לתת דגש. כעת נוכחנו בדבריו של ר' יוסף סופר שנתן דגש על הפעילות של ל"ג בעומר. על כל פנים, הוא לא מסר דבר על אודות ההדלקה שם ואין לה כל אזכור בדבריו. כפי שהתברר לעיל, הדלקה זו הייתה נעשית לשם תאורה וכבוד המקום, והיא התקיימה בכל ימי הפעילות שם, גם בחודשי אדר וסיוון. היא אינה ייחודית לל"ג בעומר ור' יוסף לא ראה צורך להזכירה כלל. ר' יוסף הראשון שהזכיר, כאמור בשנת תקכ"ב, שהשמחה בל"ג בעומר נערכה 'בתופים ובמחולות'. רשאים אנו להתרשם שאופי זה של החגיגה התגבש סמוך לתקופה זו. אין לזה זכר בתיעודים קודמים.

ה. ר' שמחה מזאלוויץ – תקכ"ה

שלוש שנים מאוחר יותר הגיע לצפת ר' שמחה בן יהושע מזאלוויץ. יצא מביתו בעיר זאלוויץ שבפולין אל עבר ארץ ישראל, והתיישב בצפת מספר חודשים. לאחר מכן חזר לפולין. את רשמי מסעותיו תיאר באיגרת מפורטת.²³⁴ עזב את ביתו בתאריך כ"ז באייר תקכ"ד,²³⁵ ובתאריך י"ב בתשרי תקכ"ה הגיע לנמל עכו.²³⁶ בעיצומו של חג הסוכות הגיע לצפת.²³⁷ בחודש שבט ('ימי השובבי"ם' כדבריו) של שנת תקכ"ה נכח על קברו של רשב"י במירון, ותיאר את מה שנודע לו שם על מעמד ההדלקה שהיה נעשה בל"ג בעומר. בתחילת העניין תיאר את הכיפות שעל גג ציונם של רשב"י ור' אלעזר.²³⁸ לאחר מכן כתב:²³⁹

ואצל הכיפין מבחון למעלה אצל כיפת ר' שמעון עמוד של חומה, ועליו כמין ספל גדול, ששופכין לתוכו שמן ומטילין לתוכו בגדים וכתונות מבלאות של צמר גפן, או פשתן, ומדליקין בהם, ומאיר

²³⁴ נדפסה כספר 'אהבת ציון', גרודנו תק"נ.

²³⁵ שם, עמ' ד.

²³⁶ שם, עמ' טז-יז.

²³⁷ שם, עמ' יח.

²³⁸ שם, עמ' מז.

²³⁹ שם, עמ' מח.

פרק ד: הדלקה במירון

האור על כמה פרסאות, כי מירון יושב בהר. וכן יש שם עמוד של חומה אצל כיפת ר' אלעזר בנו למעלה מבחוץ על הגג, ועליו דולקים גם כן שמן. והדליקה מיום פטירתו בל"ג בעומר, הנקרא הילולא דר' שמעון. ולא זכיתי לראות ביום חתונתו. ושיערת ששמן הנוטף מן הספלים של מעלה על החומה עד לארץ שקורין (שנויץ), והיה רוחב יותר מ"ד אצבעות. והייתי בימי שובבי"ם, ומל"ג בעומר עד שובבי"ם הרי יש יותר מג' רבע שנה, ועדיין רשומו ניכר ולא נבלע בקרקע.

בתיאור זה ניתן דגש על ההדלקה הלילית שנעשתה לשם תאורה חשובה עד ש'מאיר האור על כמה פרסאות'. כבר נזכרנו לעיל שגם בשאר לילות הפעילות שהתקיימו שם קיימו הדלקה זו, וכמו שמסר תלמיד ר' בן חיים בן עטר על הנעשה שם בשלהי חודש אדר ב' של שנת תק"ב. וכן מסר ר' משה ירושלמי על הנעשה שם בחודש סיוון בתקופה שבין השנים תק"ג-תקי"ט. עוד נזכרנו כי ההדלקה נעשתה מבלאי בגדים, מהם הכינו פתילות והדליקו בהן. כזכור, תלמיד ר' חיים בן עטר תיאר שאת הפתילות הכינו מאריגי פשתן לבנים וטובים. ר' משה ירושלמי מסר ש'קורעים חתיכה מן החלוק לפתיל להדליק את השמן'. כעת נזכרנו שאת הפתילות הכינו מבלאי בגדים. תיאורים שונים אלו התקיימו במהלך תקופה של 23 שנה בלבד. כנראה המציאות בשטח השתנתה מעט מפעם לפעם. כך או כך, בזמנים אלו טרם שרפו שם בגדים שימושיים. אולם במהלך עשרות השנים הבאות, אט אט התפשט שם נוהג לשרוף בגדים שימושיים, כפי שיובא להלן. בהמשך דבריו של ר' שמחה מוזכרים ימי הפעילות במירון:²⁴⁰

ופעמי[ן]ם בשנה באים ולומדים שם, וקורין כל ספר הזוהר, מיום ל"ג בעומר עד חג השבועות, ומחצי אלול עד ראש השנה. ובאים שמה יהודים ממדינות רחוקות להתפלל, ומתנדבים שם, וביותר באים בל"ג בעומר.

מפורש כאן כי ימי הפעילות התקיימו מל"ג בעומר עד חג השבועות. לפי ההיבט שר' שמחה מייצג אופי ההתכנסויות היה בלימודים ובתפילות. לא ניתן דגש בדבריו על שמחה וריקודים.

²⁴⁰ שם, עמ' מט.

ו. ר' רפאל יוסף חזן – תקע"א-תק"ף

ר' רפאל יוסף חזן בעל שו"ת 'חקרי לב', נולד באיזמיר בשנת תק"א, ובשנת תקע"א עלה ארצה. ישב שנתיים בחברון, ולאחר מכן בשנת תקע"ג התיישב בירושלים, עד יום פטירתו כ"ג בחשוון תק"ף²⁴¹ או תקפ"א.²⁴² ככל הנראה, בתקופה זו בה ישב בארץ ישראל הגיעו לאוזניו שמועות מהנעשה בל"ג בעומר במירון. על כך כתב:²⁴³

ומזה נראה לי, המנהג ששמעתי דבעיר הקודש צפת ת"ו [=הכוונה למירון הסמוכה לצפת], שמדל[י]קים דברים יקרים ששונים ג' מאות או חמש מאות א"ת [=אוקאש תורכי] בהלולא דרשב"י ז"ל, שכורכין אותם בשמן ומדליקין, ואיני מוצא בזה צד היתר, דנראה דאיכא איסור בל תשחית דרבנן. ואיני מאמין שהראשונים נהגו כן, אם לא שנשתרעב המנהג מחדש, דאפילו בשמחת בית השואבה לא היה מדל[י]קין כי אם מבלאי מכנסי הכהנים... ועם שידעתי גדולת רשב"י ז"ל בשמים ממעל ועל הארץ, ומי אני לדבר בדבר הנוגע קצת לכבודו ז"ל, אך ידעתי כי לא לפניו חנף יבוא, ולבי אומר לי דאין רצונו בכך, וא"ש את"ם [=ואם שגייתי איתי תלין משוגת].

על דבריו שאינו מאמין כי כך נהגו הראשונים ואין זה אלא מנהג חדש, ניתן להליץ את מאמר חז"ל 'חכם עדיף מנביא'.²⁴⁴ כמבואר לעיל, עד כחמישים שנה קודם לכן איש לא שרף שם בגד או חפץ שימושי, ולכל היותר הכינו פתילות להדלקה מאריגים יקרים המיועדים לכך, או חתכו חתיכה מהחלוק לשם הכנת פתילה. מתברר שבמהלך תקופה זו עד זמנו של החקרי לב התגבש שם מנהג חדש של שרפת בגדים. כפי שנראה בהמשך, מחאתו של החקרי לב לא הועילה והמנהג התמוה הוסיף להתרחב.

²⁴¹ כל הפרטים האלו מופיעים בסוף ספר 'ישרי לב', איזמיר תר"ל, מאת ר' חיים דוד חזן (בן החק"ל). שם נדפס קונטרס קצר 'שלשלת יוחסין', ובו פרטים מדויקים ומתוארכים מקורות המשפחה. בסוף הקונטרס (אות טו) מודה הכותב לקב"ה על קיומו של נכד המחבר – ר' אליהו חזן. לא ברור האם נכד זה (שהוא נינו של בעל החק"ל) מסר את הפרטים של קורות המשפחה לכותב הקונטרס. ייתכן שהוא סייע ביד הכותב, ומסר לו פרטים מסוימים.

²⁴² בנו של החק"ל, ר' אליהו חזן, מוסר את יום פטירתו של אביו, בהקדמת ספרו של אביו 'מערכי לב', חלק שני, שלוניקי תקפ"ב, באופן זה: 'יום שמת רבי ומורי אבימלך זלה"ה חשכו המאורות, ביום כ"ג לחודש מרחשוון (משגל"ה כבוד מישרא"ל לפ"ק)'. 'מישראל' עולה תקפ"א. לפי שעה לא התברר לי פשר השינוי שבין שני המקורות.

²⁴³ בספרו 'חקרי לב', מהדורא בתרא, שלוניקי תרי"ג, חלק יו"ד, סוף סי' יא, דף נד טור ב.

²⁴⁴ תלמוד בבלי, בבא בתרא, דף יב, סוף ע"א.

ז. ר' מנחם מנדל מקמניץ – תקצ"ד

ר' מנחם מנדל מקמניץ הגיע לצפת בשלהי שנת תקצ"ג;²⁴⁵ ישב בה ארבע שנים (תקצ"ד-תקצ"ז).²⁴⁶ את הנעשה בל"ג בעומר במירון תיאר:²⁴⁷

ובל"ג בעומר מתקבצין הרבה יהודים מהרבה עיירות לצפת, ומשם נוסעים לכפר מיראן [=מירון] אל חצר שעל קבר רשב"י. כי בתוך אותו החצר יש שם בית הכנסת וספר תורה ומנורה עגולה, ויש בה מאה לאמפין [=פמוטות] ואז מדליקין אותם כולם. גם יש עוד עמוד של שיש עומד בתוך החצר, ועל ראשו בית קיבול גדול, ובערב שהוא היאר צייט [=זמן השנה], הנקרא הילולא דרשב"י, מכריזים, מי ירצה לקנות מצוות ההדלקה על העמוד, ויש נותנים אלף טאלער [=סוג מטבע] או יותר, והקונה פושט ממנו שאהל [=בגד] טוב וגדול, ומניח תוך בית הקיבול ומדליקו שם. והכל לכבוד רשב"י ע"ה. ומתפללין מעריב שם בבית הכנסת שלו. אחר כך לומדים שם כל הלילה האידרא קדישא, ובבוקר מתפללין, ואחר כך אומרים הרבה מזמורים ומרקדים במחול לכבוד הרשב"י. בנים קטנים הצריכים לגזוז שערם בפעם ראשון, אין גוזזים בביתם רק ממתנים להלולא הלז... ובליל ל"ד בעומר עושין ככל הנ"ל גם כן לכבוד ר' אלעזר בנו המונח שם גם כן עמו. ובליל שלישי הולכין לקבר ר' יוחנן הסנדלר, וגם שם עומד עמוד גדול כנ"ל, ועושין גם כן כנ"ל.

מדבריו אנו לומדים מספר נתונים. (א) בתוך בית הכנסת הדליקו מאה פמוטות. סביר שהיה בזה שייכות של תאורה וכבוד כאחד, לצורך ולתועלת, ממילא נחשב כ'נר נשמה'. מיד לאחר מכן תיאר גם את ההדלקה הגדולה, הלילית, שבחוץ על העמוד, ואף הזכיר שהייתה נעשית מידי לילה בשלושת לילות הפעילות שם. הדלקה לילית אינה כי אם לשם תאורה. (ב) התקיים גם מנהג שרפת הבגדים: 'הקונה פושט ממנו שאהל טוב וגדול, ומניח תוך בית הקיבול ומדליקו שם, והכל לכבוד רשב"י ע"ה'. מדוע חשבו שדבר כזה הוא 'לכבוד רשב"י'? ננסה לברר להלן. (ג) באופן כללי, אופי ההתכנסות המתואר בדבריו הוא בתפילות, לימוד זוהר כל הלילה, מזמורים וריקודים. (ד) הוזכר גם מנהג התגלחת לקטנים. זו הפעם הראשונה בה מצאנו תיעוד

²⁴⁵ כפי שכתב בספרו 'קורות העתים', וילנה ת"ר, עמ' 5.

²⁴⁶ בספרו הנ"ל תיאר את ארבעת השנים הללו בצפת (ובעוד מקומות בארץ בהם ביקר), ולאחר מכן, בעמ' 32, תיאר בפרוטרוט את חזרתו לחו"ל.

²⁴⁷ שם, עמ' 24.

פרק ד: הדלקה במירון

למנהג התגלחת אחר האר"י. אולם יש להעיר, שלפי המבואר לעיל (פרק ג, סעיף יא), התגלחת על קברי צדיקים שנהגה בזמן האר"י הייתה לצורך מצוות צדקה; אבל סתם מעשה תגלחת על קבר צדיק הוא חסר משמעות, כמו שכתבו הרדב"ז ור' שמואל גרמיוזאן.

ח. ר' חיים הלוי הורוביץ – תקצ"ה

ר' חיים הלוי הורוביץ עלה ארצה מקרמניץ שבאוקראינה והשתקע בצפת בשנת תקצ"ז.²⁴⁸ בשנת תקצ"ה נכח בל"ג בעומר במירון,²⁴⁹ וכך מסר:²⁵⁰

ומי ימלל, יפאר ויהלל, השמחה של מצווה ביום ההילולא ל"ג בעומר, כי רבה היא... לומדים ומתפללים... ומדליקין שמן למאור, ומגדירים נדרים ונדבות, וששים ושמים בבי הילולא בתופים ובמחולות. ויהי בערב, אור ליום ל"ג בעומר, בהתאסף חכמי סגולה לבית המדרש, ולומדים ברעש גדול האידרות מזהר הקדוש. ואחרי זה עושים ההדלקה למעלה על הציונים, בתוך הספלים הנזכרים למעלה מרשב"י ע"ה. והשמש מכריז, כמה נותנים עבור ההדלקה, וקונים בכסף מלא כל איש אשר ידבנו לבו, ומברכים מי שבירך. וכיצד משיאין משואות, מביאים מבלאות בגדים של צמר גפן או פשתים, וטובלין בשמן, ומטילין לתוך הספל, ומצית את האור, וההבערה ללה"ב יצאה... והקונה הוא המדליק, ואחר כך כל הרוצה מטיל חפץ לתוך הספל... ואחר כך הולכים לר' אלעזר בנו, ומדליקים גם שם שמן לתוך הספל... אשר על גבי עמוד שלו כנ"ל, גם כן על פי הכרזות השמש. ואחר כך הולכים לציון ר' יצחק וכו', ואחר כך הולכים לציון ר' יוחנן הסנדלר הקרוב לשם חוץ לחצר, וגם שם יש עמוד וספל ומדליקים גם שם כנ"ל... ויהי בבוקר אחר התפלה עושים

²⁴⁸ כפי שהוא מוסר בספרו 'חבת ירושלים', ירושלים תר"ד, דף א טור ב.

²⁴⁹ בספרו הנ"ל, דף כז טור ב, הוא כותב: 'א"ה, מהולל אקרא ה' אשר זיכני להיות במרון ביום ל"ג בעומר בשנת בונה ירושלים ה' לפ"ק'. המילה 'ירושלים' עולה תקצ"ו, אבל כוונתו לשנת תקצ"ה עם הכולל. שכן הוא מזכיר פעמיים שהוא נכח שם בל"ג בעומר שחל במוצאי שבת, וזה אירע בשנת תקצ"ה ולא בשנת תקצ"ו. דף כז ע"ד: 'ובדידי הוה עובדא שרכבתי למירון בערב שבת קודש, שהיה ל"ג בעומר במוצאי שבת קודש'. דף כז ע"א: 'וכשהייתי משובתי שבת במירון, ראיתי הנרות שבת בצפת, כי כל חלוני העיר הם למערב העולם נגד מירון'.

²⁵⁰ שם, דף כז ע"ד-כז ע"ב.

פרק ד: הדלקה במירון

תגלחת לבנים קטנים בפעם הראשון... ונוהגים לעשות הדלקה גם בליל ל"ד בעומר לכבוד הנכנסים שם ביום ל"ג בעומר.

גם כאן הוזכר ה'שמן למאור' שבתוך הציון. כן תוארו ההדלקות הגדולות שבחוץ, הן בליל ל"ג והן בליל ל"ד 'לכבוד הנכנסים שם', כלומר להאיר לכל באי המקום מידי לילה באור גדול וחגיגי. הוזכר שההדלקה נעשתה 'מבלאות בגדים של צמר או פשתים', אך 'ואחר כך כל הרוצה מטיל חפץ לתוך הספל'. כלומר שרפת חפצים שימושיים, וראה עוד להלן. אופי ההתכנסות הוא בלימודים ובתפילות, בריקודים ובמחולות. הוזכר גם מנהג תגלחת הקטנים.

ט. ר' יוסף בן שבת – תקצ"ה

ר' יוסף בן שבת עלה ארצה, לצפת, מקאליש שבפולין. נותרו ממנו איגרות אחדות המתארות את עלייתו ארצה ואת קורותיו בצפת.²⁵¹ האיגרות נכתבו ביידיש והן תורגמו לגרמנית ולעברית.²⁵² ר' יוסף הגיע לצפת בחודש כסליו תקצ"ה.²⁵³ באיגרת ממנו מחודש שבט תקצ"ו תיאר את נוכחותו בל"ג בעומר במירון. מובן אפוא שהוא נכח שם בל"ג בעומר תקצ"ה. כך מסר:²⁵⁴

ועתה אכתוב לך על ההילולא דרבי שמעון בר יוחאי... יוצאים מכאן [=צפת] גברים, נשים וילדים לכפר מירון... בליל ל"ג בעומר חובה להדליק כאן ובכל הבתים הרבה נרות לכבודו של התנא רשב"י זי"ע, וכן מדליקים בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות, וכן על גבי גותיהם מדליקים הרבה נרות שאורם נראה למרחוק.

במירון נמצאת חצר גדולה... בקצה האחד של החצר בית כנסת גדול... סהדי במרומים כי נדחקתי פנימה בכל כוחותי, ואף כי היה סכנה בדבר לרגל הדוחק העצום והחום הרב מהלהבה ומהנרות... כי מחוץ לדוחק הרב עלתה להבה גדולה מהנרות כמו מכבשן...

באמצעו של בית כנסת זה תלויה מנורה בת שלוש מאות קנים, ובה דולקות פתילות טבולות בשמן זית, ומתחתיו קערת זכוכית מלאה

²⁵¹ נדפסו ע"י י"ד בית הלוי, תולדות יהודי קאליש, תל אביב תשכ"א, עמ' 310-330.

²⁵² על אודות מקורן של האיגרות ותרגומן, ראה שם, עמ' 295-296.

²⁵³ כנאמר באיגרתו הראשונה, שם, עמ' 310.

²⁵⁴ שם, עמ' 323-326.

פרק ד: הדלקה במירון

שמן זית, ומפיצים אור גדול עד למרחוק... ביום ההילולא מעלים מדורות אש בכל פינה שבחצר, ובחדרים נדלקים נרות שעווה... ועתה אכתוב לך על ההדלקה והשמחה הרבה של חגיגת הספרדים. מנהגם לבצע שם את התספורת הראשונה של ילדיהם מיום היוולדם אך ורק בחצר קדושה זו...

העמודים הנזכרים למעלה הם גבוהים ומזדקרים למעלה מבית הכנסת ונראים למרחוק... בראש כל עמוד חצוב שקע המכיל 20 מידות שמן. ולאחר שדלקו בו שמן זית, מתחיל השמש להכריז על מכירת מצוות הדלקה הראשונה... בהדלקה זו זכה איש עשיר... ועתה פשט העשיר את המטפחת העדינה והיקרה שצנף לראשו והדליק בה את השמן. וכל הנדחק קרוב ללהבה וזורק בה שמלה או מטפחת נחשב הדבר למצווה רבה. ובמיוחד רב ערך של ההדלקה בעיני הנשים, וכל אחת רואה חובה לעצמה לזרוק לתוך הלהבה שמלה, מטפחת או סינר...

ההילולא נמשכת שלושה ימים רצופים לפי הסדר הנ"ל. בלילה השני אור ליום ל"ד למנחם בני ישראל קנה את המצווה ההדלקה...

תוארו כאן הדלקות רבות מבית ומחוץ, לתאורה ולכבוד. בנוסף, 'פשט העשיר את המטפחת... שצנף לראשו והדליק בה את השמן'. גם אחרים השליכו לאש 'שמלה או מטפחת', ו'נחשב הדבר למצווה רבה'. הוזכר גם מנהג תגלחת הקטנים. מכלל הדברים עולה כי אופי ההתכנסות היה בלימודים ובתפילות, בריקודים ובמחולות.

* * *

נסכם את האמור בסעיפים ז-ט. משלושה תיאורים נפרדים אלו, מהשנים תקצ"ד-תקצ"ה, מתקבלת הבנה שהיו נעשות שם הדלקות רבות מבית ומחוץ בכל לילה. ההדלקות הרבות שבפנים היה בהם גם משום כבוד המקום, וממילא נחשבות כ'נר נשמה'. ההדלקות הליליות שבחוץ נעשו על מנת להאיר את הסביבה היטב. יש לזכור שלולא הדלקות אלו הייתה שוררת שם אפלה מוחלטת בתקופה זו של טרום עידן החשמל. כמו כן נוכחנו כי בתקופה זו ההדלקה התרחבה גם לשרפת בגדים וחפצים, כמוזכר בשלושת התיעודים. נשאלת השאלה: לשם מה עשו זאת? הכוונה אינה ברורה לגמרי. בדברי הכותבים ראינו שזה נעשה 'לכבוד רשב"י' (לעיל, סעיף ז) ו'שנחשב הדבר למצווה רבה' (סעיף נוכחי). להלן יתברר יותר מה עמד בבסיס התודעה שהביאה למעשים אלו.

פרק ד: הדלקה במירון

עוד הוזכר בשלושת תיעודים אלו מנהג תגלחת הקטנים. אך כבר הוער לעיל שזהו מנהג חסר משמעות, וככל הנראה מנהגו של האר"י בזה היה מכוון למטרה אחרת.

י. ד"ר אליעזר הלוי – תקצ"ח

תלמיד חכם מלומד זה היה מזכירו של השר משה מונטיפיורי שנים רבות. ביקר בארץ ישראל בקיץ של שנת תקצ"ח, ואת רשמי מסעותיו העלה על גבי איגרות מפורטות.²⁵⁵ בחודשי אייר-סיוון היה עוד במצרים ובסוריה בדרכו לארץ.²⁵⁶ בחודש תמוז הגיע לעכו ומשם לצפת, וכעבור מספר ימים כתב איגרת, בראשה: 'צפת י"ג תמוז תקצ"ח'. באיגרת זו תיאר את ביקורו במירון:²⁵⁷

ראשונה פקדתי את קבר ר' שמעון בן יוחאי המוקף חומה סביב... כמעט פתחתי את החדר ההוא, והנה אפפוני עדת דבורים גדולה מאד אשר קננו במקום ההוא. עד אשר שמעתי מפי בן לויתי, כי אוצרות השמן המובאים אל הקבר מושכים את הדבורים אל המקום הזה. בחלל החדר הראשון עמדה מנורה גדולה בעלת יותר מחמש מאות נרות, אשר משפטם להדליק אותם יחד ביום מיתת רשב"י – הוא יום ל"ג בעומר. גג עגול לבנין ההוא, ומעלותיו המעלות אליו [=ומדרגותיו העולות אליו] הנה מבחוץ, ועליו עמוד אחד, ובית קיבול בראשו, אשר ימלא ביום הנזכר שמן עד אשר יאיר על כל סביביו. ועוד עמוד כזה עומד להלאה לצד שמאל, עד כי יבשרו שני עמודי אש את שמחת היום ההוא. בשני בתי קיבול האלה ישליכו נשי התוגרמים אשר דרכן גם הנה לבוא שמה ביום ההוא – את כלי תפארתן, מטפחות הראש, מטפחות ידים מרוקמות בזהב, וצעופים יקרים לשרוף אותם באש קרבן כליל לכבוד רשב"י, כי גם המושלמים [=המוסלמים] מכבדים את עצמות הצדיק הזה כהישראלים.

כאמור, ביקורו במירון היה בחודש תמוז, כחודש וחצי לאחר חגיגות ל"ג בעומר. כל תיאוריו על אודות הנעשה שם בל"ג בעומר הם מפי השמועה, מבן לויתו, ואולי גם מפי נוכחים נוספים. גם בדבריו חוזר ונשנה עניין

²⁵⁵ נדפסו ע"י רמ"א גינצבורג, דביר, וילנה תר"ד, עמ' 1-48.

²⁵⁶ כמפורט באיגרתו הראשונה, שם, עמ' 1-7.

²⁵⁷ שם, עמ' 13-14.

פרק ד: הדלקה במירון

ההדלקות הרבות, מבית ומחוץ. בפנים הדליקו מנורה גדולה בת 500 נרות, ובוודאי נכלל בזה גם הדלקה לכבוד האתר הקדוש הנחשבת ל'נר נשמה'. ההדלקה הלילית בחוץ בספלים הגדולים שבראשי העמודים הייתה לצורך תאורה 'עד אשר יאיר על כל סביבותיו'.

כמו כן הזכיר גם את עניין שרפת הבגדים, ודבריו בעניין זה מאלפים מאוד. לפי התיאור שנמסר לו, דבר זה נעשה על ידי 'נשי התוגרמים', כלומר נשות הטורקים (תוגרמה=טורקיה), שהיו מתאספות שם. ארץ ישראל הייתה נתונה אז תחת שלטון הטורקים, ונשות השרים והחשובים היו מצטרפות לחגיגה. הן היו משליכות לאש מטפחות מרוקמות בזהב וצעפים יקרים, וזאת לפי ש'גם המוסלמים מכבדים את עצמות הצדיק הזה כהישראלים'. לא נמסר כלל בתיעוד זה שגם יהודים נהגו בשרפת בגדים. בקיצור: זהו מנהג נשים מוסלמיות.²⁵⁸ מנהגן של נשים מוסלמיות להביא מתנות, כגון בגדים יקרים, לקברי קדושים מוסלמים שבארץ ישראל כבר תועד במחקר.²⁵⁹ במקרה שלנו הנשים העלו את המנחה באש שהודלקה על קברו של רשב"י.

אמנם מהתיאורים המוזכרים לעיל (סעיפים ז-ט), מהמבקרים שקדמו לו שם מספר שנים, מתברר שגם היהודים החוגגים נהגו בזה. גם מחאת החקרי לב שלעיל (סעיף ו) פְּוֹנָה בוודאי ליהודים שנהגו כך. אבל כאן בעצם התוודענו להיבט שייחס מנהג זה לנשים מוסלמיות. סביר להניח שעיקרו של המנהג אכן התחיל מנשים מוסלמיות, שכן כאמור מנהג דומה לו מוכר בתרבות המוסלמית ואין לו שורש בתרבות היהודית, אך עם הזמן השפיע גם על המון העם מהסביבה היהודית.

יש לשים לב לדבריו, שאותן מוסלמיות עשו כן לשם 'קרבן כליל לכבוד רשב"י'. אמירה תמוהה זו מעלה חשש של שמץ עבודה זרה,²⁶⁰ אמנם הדבר נסלח כאשר הוא נאמר בנוגע לנשים מוסלמיות. אולם להלן (סעיף יג) יובא שהיה מי שהשתמש באותו מטבע לשון בדיוק גם בנוגע ליהודים החוגגים

²⁵⁸ היה מקום לחשוב כי ייתכן שבשל מוצאו האירופאי של ד"ר הלוי, מלוויו לא חשו בנוח לספר לו על המנהג העממי הרווח בין היהודים להשליך בגדים יקרים לאש (דבר שאינו תואם את המנטליות האירופאית), על כן תלו זאת בנשים מוסלמיות. אולם נראה שאם כך היה להם להתעלם לגמרי מהעניין, ומה אילצם להיכנס לבעיה ולנסות לפתור אותה בדיווח מסולף? מתקבל רושם של דיווח אותנטי על שלב בו רק נשים מוסלמיות נהגו בזה.

²⁵⁹ אלי שילר, דת ופולחן וקברי קדושים מוסלמים בארץ ישראל, בתוך אריאל – כתב עת לידעת ארץ ישראל, הוצאת אריאל, ירושלים (תשנ"ז), עמ' 38-39.

²⁶⁰ יעוין ברמב"ם, הלכות עבודה זרה, פרק א.

שם. על כל פנים נראה שבבסיס מנהג שרפת הבגדים עמדה אמונתן של נשים מוסלמיות שיש בזה כבוד לרשב"י.

יא. ר' יוסף שאול נתנזון – תר"ב

ר' יוסף שאול נתנזון בעל שו"ת 'שואל ומשיב', בתשובה שכתב בשנת תר"ב, הוסיף למחות במנהג שרפת הבגדים:²⁶¹

באמת הרבה יש לדבר בזה על מה שנהגו לשרוף בגדים עליו בל"ג בעומר, והם עוברים על כל תשחית... וגם הוא דרכי אמורי... ומה אעשה כי בעונות הרבים לא ישמעו בזה לקול המורים, וכבר אמרו כשם שמצווה לומר דבר הנשמע וכו' [=כך מצווה שלא לומר דבר שאינו נשמע], ובפרט בדבר שנהגו, וחושבין ההמון שמצווה הם עושין, שקשה לפרוש.

לטענתו שיש בזה משום 'דרכי אמורי' הביא ראיה תלמודית. הדבר מתאים עם האמור לעיל שהמנהג החל מנשים מוסלמיות. אמנם למרות מחאתם של החקרי לב (לעיל, סעיף ו) והשואל ומשיב, המנהג התמוה לא נבלם. בשנים שלאחר מכן המצב אף הוסיף להחמיר, כפי שיובא מיד.

יב. ר' ישראל בן יוסף בנימין – תר"ז

הנוסע ר' ישראל בן יוסף בנימין, אשר כינה את עצמו 'בנימין השני' (לעומת הנוסע הראשון ר' בנימין מטודלה), העלה את רשמי מסעותיו עלי ספר.²⁶² עזב את ביתו שבמולדובה בחודש שבט תר"ו²⁶³ בדרכו לארץ ישראל. הגיע ארצה בחודש אב בשנת תר"ו או תר"ז.²⁶⁴ עזב את הארץ בחודש שבט

²⁶¹ תשובה זו מצוינת לעיל, הערה 145. בראש התשובה מוזכרת שנת תר"ב.

²⁶² תורגם ונרפס ע"י דוד גורדון, מסעי ישראל, ליק תרי"ט. וראה שם בהקדמת המחבר ר' ישראל בנימין, ובחתימת ההקדמה, שהוא מכנה את עצמו 'בנימין השני'.

²⁶³ שם, עמ' 1: 'במשישי לירח שבט שנת התר"ו ליצירה שמת' לדרך פעמי... המילה 'התר"ו' אינה ברורה לחלוטין, ויש מקום לקרוא 'התר"ז'. אבל בשנת תר"ז ה' בשבט חל ביום שישי, וישנו איסור הלכתי לצאת אז לדרך (שו"ע או"ח סי' רמח), מלבד שאין זה פרקטי כלל. בשנת תר"ו ה' בשבט חל ביום ראשון – יום אידיאלי לצאת למסע.

²⁶⁴ שם, עמ' 2: 'בשביעי לחודש תמוז התר"ח באתי לאלכסנדריה... ובארבעה עשר יום לירח אב בשעה השמינית בבוקר דרכו רגלי על אדמת קודש ירושלים'. המילה 'התר"ח' בוודאי טעות סופר, שכן כפי שיובא בהערה הבאה בחודש שבט תר"ח הוא כבר עזב את הארץ. יש לתקן 'התר"ו', או 'התר"ז'.

פרק ד: הדלקה במירון

תר"ח.²⁶⁵ בין היתר תיאר את ל"ג בעומר במירון. לא ברור אם נכח שם בעצמו ביום זה או שמסר תיאורים ממה שסופר לו (ספק זה תלוי בספק שנת הגעתו ארצה). אלו דבריו:²⁶⁶

במרחק שתי שעות מצפת נבוא לכפר מירון... ביום שמונה עשר לחודש אייר בכל שנה ושנה יחוגו פה חג גדול... בכל המקום הזה ישמע קול צהלה וחדווה, יום החג הוא היום אשר בו הלך רשב"י לעולמו. להגדיל שמחת החג ידליקו נרות רבות, וביחוד מדליקים כלי נהרה גדול בחדר הראשון בבנין הנזכר, המכיל בתוכו מאה מידות שמן זית זך. להדליק כלי הזה הנקרא הדלקה דר' שמעון יחשב למצווה רבה, ומוכרים הזכות בעד כסף רב. והדלקת המנורות הקטנות תקרא הדלקה דר' אליעזר. כמה מעשירי העם ינדבו את מלבושיהם השזורים בחוטי זהב וכסף לעשות מהם הפתילות להדליק הנרות, ככה יגדל זכר כבוד הרשב"י בעיניהם... אין לאל ידי להודיע לקהל הקוראים את סיבת דבר החג הזה הנקרא הילולי דבי רשב"י, אשר יכבדוהו בכל מקום, גם התוגרמים [=הטורקים] מכבדים אותו עד מאוד. ושמחה זו מה זה עושה ועל מה אדניה הטבעו לא אדע על נכון. ומצאתי נכון אך לספר מהחג כאשר הוא.

נאמר כאן כי 'להגדיל שמחת החג ידליקו נרות רבות...'; כן הוזכרה גם ההדלקה הגדולה שבחוג. העשירים מנדבים את מלבושיהם היקרים לצורך ההדלקה, ו'ככה יגדל זכר כבוד הרשב"י בעיניהם'. כלומר, מנהג שרפת הבגדים הידוע. הנתון הבא מעניין: הוא הזכיר שחג זה הוא היום 'בו הלך רשב"י לעולמו', כפי שרווח על פי מקורות מאוחרים,²⁶⁷ אך תמה לשם מה השמחה? כידוע, לפי ההלכה יום פטירת צדיק הוא יום צרה ותענית.²⁶⁸ סביר להניח שהוא ניסה לברר זאת בין הסובבים אותו, באין מענה. הווי אומר, המון העם עושים מעשים ללא הבנה. כזכור, האר"י, שקיים שמחה זו, נתן בה טעם: לפי שלאחר מות תלמידי ר' עקיבא רשב"י וחבריו 'נתקיימו בעולם

²⁶⁵ שם, עמ' 10: 'בירח שבט שנת 1848 [=תר"ח] עזבתי את ארץ הקדושה...'.
²⁶⁶ שם, עמ' 7-8.

²⁶⁷ ראה לעיל, פרק ג, סעיף ז.

²⁶⁸ ראה לעיל, פרק ג, סעיף ח.

פרק ד: הדלקה במירון

והרביצו תורה ברבים'.²⁶⁹ כבר הובא לעיל ששורשו של טעם זה באשכנז הקדומה.²⁷⁰

יג. ר' משה רישר – תר"ך-תרכ"ו

מוצאו של ר' משה רישר מהעיר 'רישא' שבגליציה. נולד שם בסביבות שנת ת"ר, ובעודו ילד הוריו עלו עמו ארצה לירושלים. בין השנים תר"ך-תרכ"ו התגורר בצפת.²⁷¹

ר' משה כתב תיאורים רבים על אודות ארץ ישראל בה נכת.²⁷² כפי שבידתי בעבר, ספרו של ר' חיים הורוביץ (לעיל, סעיף ח) עמד לפני ר' משה, והוא העתיק ממנו רבות בעיבוד ובהרחבה, עם הוספות משלו.²⁷³ גם בנוגע ל"ג בעומר במירון, העתיק בעיבוד ובהרחבה מדבריו של ר' חיים, כך שאין טעם לכפול הדברים. אולם יש בדבריו תוספת משמעותית בעניין שרפת הבגדים והחפצים שנעשתה שם. ר' חיים כתב רק: 'והקונה הוא המדליק, ואחר כך כל הרוצה מטיל חפץ לתוך הספלי'. אולם ר' משה כתב:²⁷⁴

והקונה הדלקה הראשונה, משליך לתוך האש בגדים יקרים של משי ומזוהבים [!], ומטבעות של כסף וזהב לקרבן כליל לכבוד רשב"י. ואיש איש ואשה ישליך בגדים נכבדים לתוכו להעלות את הנרות.

תיאור מורחב זה אינו מופיע בדבריו של ר' חיים הורוביץ. יש לשים לב במיוחד לאמירה שההשלכות לאש נעשו 'לקרבן כליל לכבוד רשב"י'. כזכור, משפט זה נכתב מילה במילה כשלושה עשורים קודם לכן באיגרתו של ד"ר אליעזר הלוי (לעיל, סעיף י), בייחסו מנהג זה לנשים מוסלמיות שנכחו שם. כעת ר' משה השתמש במשפט זה על אודות היהודים החוגגים שם. לא ברור האם ר' משה שאב את המשפט מאיגרתו של הלוי או שכיוון אליו מעצמו. מצד אחד, דרכו להעתיק ממקורות שלפניו. מצד שני, לא מצאתי בדבריו שום השפעה נוספת מתיאוריו של הלוי. באופן כללי, מתקבל רושם שהוספותיו של ר' משה על הקטעים המועתקים מר' חיים הורוביץ – הן

²⁶⁹ ראה לעיל, פרק ג, סעיפים א-ב.

²⁷⁰ ראה לעיל, פרק א.

²⁷¹ כל הפרטים הללו התבארו במאמרי (לעיל, הערה 225), עמ' תקלו.

²⁷² בספרו 'שערי ירושלים', ורשה תרכ"ח.

²⁷³ ראה במאמרי (לעיל, הערה 225), עמ' תקלו-תקלז.

²⁷⁴ שער ט, מנהגי הארץ, דף נ ע"ב.

פרק ד: הדלקה במירון

ממה שחווה בעצמו. ייתכן אפוא שגם המשפט הנידון הוא ממנו. כך או כך, משפט כזה מלמד על טיב המעשה. מתברר שגם בין היהודים החוגגים היו ששרפו בגדים יקרים, חפצים שימושיים ומטבעות כסף וזהב 'לקרבן כליל לכבוד רשב"י'. מתברר כי על ההדלקה המקורית שנעשתה לשם תאורה וכבוד התווסף גם אופי של עבודה ופולחן.

* * *

נסכם את עניין שרפת הבגדים. ככל הנראה תחילתו במנהג נשים מוסלמיות שעשו זאת לשם 'קרבן כליל לכבוד רשב"י' (לעיל, סעיף י). הדבר השפיע גם על המון העם היהודי החוגג שם, ואף מהם היה מי שעשה זאת כ'קרבן כליל לכבוד רשב"י' (סעיף נוכחי). אמנם אחרים עשו זאת בנוסח מרוכך יותר, ללא המונח 'קרבן': 'והכל לכבוד רשב"י' (לעיל, סעיף ז); 'ונחשב הדבר למצווה רבה' (לעיל, סעיף ט); 'ככה יגדל זכר כבוד רשב"י בעיניהם' (לעיל, סעיף יב). הדבר קם ונהיה לעובדה: תפיסה רווחה ונקבעה בין החוגגים ששרפת בגדים בהדלקה זו יש בה, משום מה, כבוד לרשב"י.

יד. ר' אברהם רוזאניס – תרכ"ז

ר' אברהם רוזאניס יצא בשנת תרכ"ז מביתו שבבולגריה לעבר ארץ ישראל.²⁷⁵ בשנה זו נכתב בל"ג בעומר במירון. תיאר שמחה רבה, ריקודים ומחולות ופעלולים נוספים ('שחוק בחרבות וברומחים', 'אבק שרפה' ועוד) שהתקיימו בשלושת הלילות: ל"ב בעומר, ל"ג בעומר ול"ד בעומר. בליל ל"ב הדליקו מנורה גדולה עם עששיות רבות, יותר ממאתיים. ההדלקות הגדולות ב'שוקת' של רשב"י, ושיקתות נוספות שם, נעשו בליל ל"ג (ספרדים) ובליל ל"ד (אשכנזים).

בנוגע להדלקה הגדולה בליל ל"ג, מסר: 'נגשו אל (ה)שוקת רשב"י, שם הביאו כל אחד ואחד בגדים מרוקמים בכסף ובזהב להשליכם אל תוך השמן להדליק, כמנהג'. בנוגע להדלקות בשיקתות ר' אלעזר בן רשב"י, ר' יצחק ור' יוחנן הסנדלר, העיר את ההערה הסתומה משהו הבאה: 'רק שבגדים מרוקמים לא ישליכו כי אם דווקא לשוקת רשב"י, משום איבוד ממון, ולו לבדו הותר כנודע'. לא התפרש מהו ההיתר המיוחד. עוד הוסיף: 'ומלבד השלוש שיקתות אשר היו בתוך הבנין הנזכר, עוד הדליקו כזה אבוקות

²⁷⁵ ראה א"מ הברמן, 'מסעות החכם האבי"ר [=הרב אברהם ב"ר ישראל רוזאנס] לארץ הקדושה', סיני, לג (תשי"ג), עמ' שיב-שיג. תיאוריו מנוכחותו בל"ג בעומר מירון: סיני, לד (תשי"ד), עמ' רמג-רמט.

פרק ד: הדלקה במירון

מצידם החזירו לו תשובה ארוכה ומנומקת.²⁷⁸ הם הסבירו שהחגיגה נקבעה מידי שנה לזכר פתיחת המקום לראשונה ביום זה. בנוגע למנהג שרפת הבגדים כתבו דברים מאלפים ביותר. לדבריהם, גם בהדלקה במירון, וכמובן בהדלקה המתחדשת בטבריה, ישנם אחראים העומדים על המשמר לבל ישרפו שום בגד שימושי! ההדלקות נעשות אך ורק מבגדים בלויים שאינם ראויים לשימוש. הם מרחיבים בתיאור הצורך של תאורה גדולה וחגיגית לכבוד השמחה הנחגגת בשני המועדים (פסח שני בטבריה ול"ג בעומר במירון), ממש כמו שמחת בית השואבה. להלן דבריהם:²⁷⁹

והנה במקום מצבת ר' מאיר בעל הנס ייסדנו שם בעזרת ה' יתברך בית הכנסת ובית המדרש, ולומדים שם בקבע בשם כל ישראל המחזיקים בידי לומדי התורה. ומאת ה' הייתה זאת, חנוכת הבית המקודש, בית הכנסת ובית המדרש הנ"ל, היא הייתה ביום פסח קטן, והיה אסיפה גדולה דקרו ותנו בתורתו של ר' מאיר בעל הנס. ואחרי כן היה ששון ושמחה עד להפליא, וענו כולם ואמרו כן נעשה ביום זה בכל שנה ושנה... ונקבע יום זה להרבות בשמחה. ומדליקים המנורה, ובראשה מלא הספל מלא שמן זית, וקרועי בגדים, מהם מפקיעים ובהם מדליקין כמראה הלפידים. וכל איש אשר נדבו לבו, ובקרבו ישים אור בו, מוסיף והולך, באור פני מלך, וטובל בשמן חלוק לבן שאין לו אימרא.²⁸⁰ וכן יש מביאים איזה בגדי רקמה אשר לא יצליחו למלאכתן, ושריפתן היא תקנתן, מעלנא אית להו לתוך הספל להעלות אורה. וכל העומדים שם מברכים אותו יאיר אורו נהרא נהרא. אף הוא היה מתכווין כנגד המברכים, ונודר מתנת ידו לקופה של צדקה ותופשי התורה... ואם ירצה להעלות על המוקד בגד יקר, הממונים מודיעים לו כי לא נכון לשורפו במדורה. ומקדישו ומוכרים אותו ומחלקים ממנו לעניים לכבוד הצדיק סגי נהורא. הן אלה קצות ההדלקה משופה ומנוקה, אשר עושים בהילולת ר' שמעון בר יוחאי ור' מאיר בעל הנס זכותם יגן עלינו, ולא פתיך בה איסורא. באורים כבדו ה', לכבוד הצדיקים רב נהורא. ושמחים בה דוגמת שמחת בית השואבה בבית הבחירה. היעלה על הדעת לומר שהיו עוברים חס ושלום על כל תשחית בריבוי השמן שהיו נותנים להרבות אורה... ומה שכתב בחקרי לב שאינו מאמין שהראשונים נהגו כן

²⁷⁸ כמובא בספרו 'שדי חמד', חלק ו, אסיפת דינים, מערכת ארץ ישראל, סעיף ו, דף ע"ג.

²⁷⁹ שם.

²⁸⁰ = שפה העשויה בתפירה (ראה סוכה, ט ע"א, רש"י ד"ה מן הנימין).

פרק ד: הדלקה במירון

[=בשרפת הבגדים], הנה אמת שגם האחרונים לא נהגו כן, והמגיד לו טעה בדמיונו. ואולי ראה המגיד ביד איזה אדם בגד יקר, ואומר שמוליכו לשורפו במדורה, אך לא ראה שהממונים על זה עכבו בידו מלשורפו. או שאף אם באמת שרפו, אולי לא שמע בזה לדברי הממונים. או ששרפו בלתי ידיעתם, ולמיעוטא כי האי דלא עבדי כשורה לא חיישינן...

אלו תורף דברי הגאונים רבני הספרדים בעיר הקודש טבריא, הלא המה הרב מוהר"ר אברהם כלפון, והרב מוהר"ר שמעון עבאדי, והרב מוהר"ר דוד יוסף אבואלפיא, והרב מוהר"ר שלמה מאמאן, והרב מוהר"ר דוד סיתהון יצ"ו, אשר באו על החתום בתשובה הנ"ל.

מתיאורים אלו מתברר, כי בתקופה זו נעשו ניסיונות לבלום את מנהג שרפת הבגדים, ולהחזיר את המנהג למסלולו המקורי: הדלקה גדולה לצורך ריבוי תאורה לכבוד השמחה. כזכור, מדובר בתקופת טרום החשמל, והלילות היו חשוכים לגמרי.

כמו כן, נוכחנו כי קביעת השמחה על קברו של ר' מאיר בעל הנס ביום י"ד באייר (פסח שני), הייתה לזכר חנוכת הבית שאירעה באותו יום. שמחה זו נחוגה שם מידי שנה, ואף ניתן לה שם 'הילולא דרבי מאיר' (בדומה ל'הילולא דרשב"י'). 'הילולא' היינו שמחה. למרבה הפלא, כעבור 26 שנה בלבד מייסוד המאורע בשנת תרכ"ח, נשכח בטבריה הטעם של קביעת יום י"ד באייר ל'הילולא דרבי מאיר'. הרבנים הנזכרים לעיל ובני דורם נפטרו לבית עולמם, ולא הייתה מסורת בידם של יושבי טבריה וחכמיה מהי פשר ה'הילולא' ביום זה. בשנת תרנ"ד הדפיס אחד מחכמי טבריה של תקופה זו – ר' חביב חיים דוד סתהון, ספר מיוחד בשם 'תקפו של נס'²⁸¹, שכולו עוסק בר' מאיר ובתורתו. בהקדמה מאת חכמי טבריה הספרדים בני התקופה, התבאר שהספר התחבר לכבוד מנהג ה'הילולא' ביום י"ד באייר שנתייסד על ידי 'רבותינו דור שקדמונו'. בנוגע לטעם ה'הילולא' כתבו:

ואתאי תוך המאמרים הנזכרים [=שבספר], באות (ל"א) [ל"ג], הורה גבר [=מחבר הספר] בראיות נכוחות למבין וישרים, הם המדברים, והם אמרו לסמוך סמוכין דרבנן למנהג ומעשה שעשו אנשי טבריא לעשות הילולא לר' מאיר בעל הנס זיע"א ביום י"ד אייר על פי יסודן של קדושים...

²⁸¹ ירושלים תרנ"ד.

פרק ד: הדלקה במירון

כוונתם למאמר אחד בספר בו האריך המחבר במספר דרושים קבליים לקשור את יום י"ד באייר לר' מאיר ולשמחה הנוהגת אז לכבודו.²⁸² הוא לא הזכיר כלל שזהו יום פטירתו של ר' מאיר, או שישנו איזה שהוא קשר בין פטירת ר' מאיר לשמחה זו. הווי אומר, מייסדי ההילולא עשו זאת לזכר יום חנוכת הבית של הפעלת המקום, וחכמי הדור הבא מצאו טעמים אחרים לקיום הילולא זה. איש מהם לא דיבר על יום פטירת ר' מאיר.

כעבור זמן מסוים התקבע אצל המון העם כי הילולא זו היא בעצם חגיגה לכבוד יום פטירתו של ר' מאיר. הבלבול נבע מטעות אחרת, דומה, שכבר רווחה ונפוצה הרבה שנים, שכאילו ההילולא בל"ג בעומר על קברו של רשב"י נעשית לכבוד יום פטירתו.²⁸³ מכאן העתיקו בני טבריה גם בנוגע להילולא שלהם, ביום י"ד באייר, על קברו של ר' מאיר. על טעות זו כתב ר' שלמה אליעזר מרגליות את הדברים הבאים:²⁸⁴

בדרך אגב, באתי להעיר שיום פטירת התנא ר' מאיר בעל הנס לא נזכר בשום מקום, וחדשים מקרוב באו ובדו מלבם חג חדש, כאילו יום פסח שני הוא היאר צייט [=זמן השנה, כלומר יום הפטירה] של ר' מאיר בעל הנס, וידועה כוונתם בזה שיסדו זאת בעסקם בדררא דממונא [=בענייני ממון], והמבין יבין.

כוונתו שחגיגה זו נוסדה לשם גיוס תרומות, והוא אמר זאת בנימה של ביקורת. למרות שרבני טבריה מייסדי החגיגה, לא הסתירו כוונתם זו, שיש צורך בתרומות לשם אחזקת ותפעול המקום.

טז. ר' יצחק שטרנהארץ – תרכ"ט

ר' יצחק שטרנהארץ הוא בנו של ר' נתן מברסלב. הגיע ארצה בשלהי חודש תמוז תרכ"ח והשתקע בצפת.²⁸⁵ מסר את מה שאירע בל"ג בעומר של השנה הבאה – תרכ"ט, שחל אז ביום חמישי.²⁸⁶ לדבריו, בימים רביעי וחמישי ירדו

²⁸² דפים נד ע"ג-סב ע"א.

²⁸³ ראה לעיל, פרק ג, סעיפים ז-ח. וראה גם לעיל, פרק זה, סעיף יב.

²⁸⁴ בקונטרס 'עניני הילולא דרשב"י', שבתוך ספר 'טעמי המנהגים', מאת הרב אברהם יצחק שפרלינג שו"ב, מהדורת ארץ ישראל, ירושלים תשל"ב, עמ' רסב, בהערה.

²⁸⁵ בספר 'עלים לתרופה' מכתבי מוהרנ"ת, ניו יורק תשל"ו, לקראת סוף הספר, ישנה חטיבה (ללא מספרי עמודים) המכילה את מכתביו של ר' יצחק, מהשנים תרכ"ח-תר"ל, בהן הוא יושב בצפת. מכתבו הראשון שם הוא מיום שישי פרשת מטות ומסעי תרכ"ח (החל אז בשלהי חודש תמוז), בו הוא מתאר את הגעתו לצפת ואת תהליך קליטתו שם.

²⁸⁶ שם, באחד המכתבים משנת תרכ"ט.

פרק ד: הדלקה במירון

גשמים רבים. בליל ל"ג בעומר, בתי הארחה שבמירון היו תפוסים על ידי הספרדים שבאו מארצות שונות, ותושבי צפת שהיו מגיעים גם כן למירון לפנות בוקר ומשתכנים ב'סוכות עראי', נמנעו לעשות זאת השנה מחמת הגשמים. עוד תיאר:

ועשו פה [=בצפת] הדלקה גדולה. ההדלקה פה הייתה אצל בית הכנסת של כבוד האר"י זצוק"ל בשמחה רבה, וההדלקה נראית עד המירון. ות"ל [=ותהילות לאל] רקדנו הרבה בתוך שטף הגשם, ואחר כך בבית הכנסת, והכל באהבה ובחיבה. אך ביום ל"ג בעומר בבוקר השכם בתוך שטף הגשם, התחילו אנשי פה לנסוע לשם... וכל הדרך היה מלא שמחה לגודל חביבות הדבר הזה... ואחר כך בעזרת ה' יתברך גדלה השמחה עד לשמים, והיה קל[ר]ינעט ופאק [=ותוף], וכולם בפייהם מזמרים נגונים נפלאים, והילדים מתגלחים שקורין פה חאלאקין.

יש להבין: מה משמעות הדלקת מדורה בצפת במקום במירון? היה ניתן לחשוב, שגם לילה צפתי חשוך זקוק לתאורה לכבוד החגיגה שנעשתה שם כתחליף לחגיגה שבמירון. אבל הרושם המתקבל מדבריו שהתפיסה הייתה כי עצם הדלקת מדורה יש בה איזשהו כבוד לרשב"י. תפיסה זו היא מן הסתם פועל יוצא של התפיסה שכבר רווחה מספר עשורים, כי שרפת בגדים יש בה כבוד לרשב"י. אמנם כבר הובאו לעיל (סעיף א) מקורות שהדלקה שאינה לשם תאורה או לכבוד אתר קדוש אין בה תועלת ומשמעותה לא ברורה.

לדברי הכותב, למחרת ביום ל"ג בעומר עצמו הם אכן נסעו למירון. נוכחנו שהריקודים והמזמורים נמשכו שם לקול צלילי קלרינט ותוף. כמו כן נהגו בתגלחת הקטנים, למרות שכזכור זה חסר משמעות.

יז. ר' יוסף חיים מבגדד – תרכ"ט

באותה שנה, תרכ"ט, ר' יוסף חיים מבגדד (בעל 'בן איש חי') ביקר בארץ ישראל. על כך מסר בספרו: 'ואנא עבדא בשנת תרכ"ט עליתי לעיר הקודש תוב"ב [=תבנה ותכונן במהרה בימינו], ובחזרתי לעיר בג'דאד באתי על דרך נציבין, וזכיתי לנשק אבני הציון שלו [=של ר' יהודה בן בתיארא]...'²⁸⁷ קיימת עדות מעניינת על אודות השתתפותו באותה שנה בשמחת ל"ג בעומר במירון ועל פעילותו שם. מוסר העדות הוא הישיש ר' יוסף טובול.

²⁸⁷ בן יהודיע, פסחים, סוף דף ג, פסקה שם דאנת בנציבין.

פרק ד: הדלקה במירון

נולד בצפת כנראה בשנת תרכ"א.²⁸⁸ אביו, ר' אליהו, היה משמשי חצר הרשב"י במירון אשר נכח שם רבות.²⁸⁹ ר' יוסף גדל במקום זה. לאחר פטירת אביו, ר' יוסף ירש את מקומו כשמש החצר. במשך שנות חייו, היה יושב בדרך קבע שבועות ואף חודשים במירון. נפטר בערך בשנת תש"י בסביבות גיל תשעים. שני עדים נפרדים מוסרים את אשר שמעו ממנו. ר' יוסף הגלילי, איש מירון, מסר:²⁹⁰

כאן מבקש אנוכי להביא עדות חיה מפי עד ראייה, אשר זכה להשתתף באותה הילולה של רשב"י במירון, בעת שביקר שם רבי יוסף חיים זצ"ל מבגדד. לדבריו, הוא הופיע בפני קהל החוגגים כאשר טס של כסף היה תלוי בשרשרת על צווארו. על אותו הטס היה חרות השיר 'ואמרתם כה לחי', השיר שחיברו אותו צדיק לכבוד הרשב"י. הוא שינן את השיר ואת הלחן שלו לקהל שנן היטב. אף הוא רקד ושמח שם הרבה עם הקהל. אותו עד ראייה לדבר היה רבי יוסף טובול, אותו סבא זקן ושבע ימים. באותו פרק היה עדיין ילד צעיר. מפיו שמעתי את הסיפור.

ר' מנשה אייכלר, מנהל קבר רשב"י והאחראי על קברות הצדיקים בצפון מטעם משרד הדתות, מסר:²⁹¹

יש ספקות לגבי זהותו של מחבר השיר 'ואמרתם כה לחי רבי שמעון בר יוחאי'. אני שמעתי מהחכם יוסף טובול זצ"ל, שכשהיה ילד בן שמונה שנים, ראה במירון את ה'בן איש חי', כשבידו טס של כסף, ועליו מוטבע השיר הזה. אביו אמר לו, שה'בן איש חי' הוא מחברו של השיר.

לא ברור האם ר' יוסף חיים נכח שם בליל ל"ג בעומר או ביומו. על כל פנים העדות שלעיל לא קשרה אותו להדלקת אש כלשהי, כי אם לשירה ולריקוד. אמנם מנהג ההדלקה שם, כולל שרפת הבגדים, היה ידוע לו, ייתכן על פי מה

²⁸⁸ לפי האמור להלן, שהיה בן שמונה שנים בעת שר' יוסף חיים נכח בל"ג בעומר במירון.
²⁸⁹ כל הפרטים על אודות ר' יוסף טובול, ראה בספרו של "גלילי (להלן, הערה 314), עמ' 449-451. ועוד שם, עמ' 20, פסקה חכמי הספרדים.

²⁹⁰ להלן, הערה 314, עמ' 118.

²⁹¹ בראיון שמסר לגיליון 'שיחת השבוע', היוצא לאור ע"י מרכז צעירי אגודת חב"ד, גיליון מס' 176, פרשת אמור, ט"ז באייר תש"ן, עמ' 4.

פרק ד: הדלקה במירון

שראה שם בעצמו, ייתכן על פי מה שראה בספרות ההלכה. הוא אפילו כתב להליץ על כך בספרו 'תורה לשמה':²⁹²

והנה בזה תדע כי מנהג ישראל שהולכים בליל ל"ג בעומר למירון, ושם מדליקים חתיכות בגדים חשובים לכבוד הרשב"י זיע"א, אין לפקפק על זה, מאחר שהם מתכוונים לשם מצווה, אין כאן חשש כל תשחית, ומנהג ישראל תורה הוא.

לדבריו, כיוון שהעושים זאת מתכוונים 'לשם מצווה' אין בזה משום כל תשחית. הכוונה מן הסתם לתפיסה שרווחה כבר כמה עשורים שמשום מה יש במעשה זה של שרפת הבגדים כבוד לרשב"י. היתרו זה של ר' יוסף חיים טרם התפרסם ברבים. ספרו תורה לשמה פורסם בדפוס לראשונה למעלה ממאה שנה לאחר מכן – בשנת תשל"ג.

נחזור לחגיגתו של ר' יוסף חיים במירון. כאמור, הוא רקד ושר את שירו 'ואמרתם כה לחי'. כבר הוזכר לעיל (פרק ג, סעיף ו) שר' יוסף חיים קבע, על פי דברי האר"י, שהשמחה בל"ג בעומר שייכת לר' עקיבא ולחמשת תלמידיו, ביניהם רשב"י, משום שהם 'נתקיימו בעולם והרביצו תורה ברבים'.²⁹³ ר' יוסף חיים ביטא שמחה זו בדרכו הייחודית – שיר פרי עטו וריקוד.

בנוגע לזהותו של מחבר השיר, קיימת רשימה מפורטת של כל מופעיו של השיר בספרי דפוס שונים, עוד בחייו של ר' יוסף חיים, ביניהם בספרו 'הלולא רבא'.²⁹⁴ באחד מקובצי השירים שנדפסו בבגדאד בחייו השיר יוחס לו במפורש.²⁹⁵

ר' יוסף חיים היה משורר פורה אשר חיבר שירים רבים בנושאים שונים ומגוונים.²⁹⁶ בין היתר, יסד ז'אנר של שירים העוסקים בדמויות היסטוריות מפורסמות. השיר 'ואמרתם כה לחי' הוא רק אחד מהם. לשיר ישנה מתכונת

²⁹² סי' ת (דבר היותו מחבר ספר זה כבר הוכח לחלוטין, ראה במבוא לספר שבהוצאת אהבת שלום, ירושלים תשע"ג).

²⁹³ לשון ר' חיים ויטאל (לעיל, פרק ג, סעיף ב).

²⁹⁴ הרשימה מופיעה בספרו של ר' יוסף הלל, שירת רבינו יוסף מחיים מבבל, תשע"ה, עמ' 80, הערה 1.

²⁹⁵ שירים ותשבחות, בגדאד תר"ן לערך, דף נ ע"א: 'פזמון נאה להרב המובהק כמוהר"ר יוסף חיים הי"ו בן לאותו צדיק...'.²⁹⁶

²⁹⁶ שיריו נאספו בספרים שונים: א' בן יעקב, אוצר השירים, החיבורים והדרשות של הרב יוסף חיים, ירושלים תשנ"ד; רי"ח מזרחי, סדר סעודות שבת עוד יוסף חי, ירושלים תשס"ה, קנטרס זמרת חיים, מספור שני עמ' 114-1; ר"י הלל, לעיל, הערה 294.

פרק ד: הדלקה במירון

אופיינית ומשקל אחיד,²⁹⁷ הקיימים בשירי דמויות נוספים של ר' יוסף חיים.²⁹⁸ שיר זה התחבב מאוד, והוא מושר על ידי קהלים רבים ומגוונים. לשונו קולחת, חריזתו מדויקת, והוא מתאר במשפטים קצרים וקולעים את חייו של רשב"י, פעילותו ושבחיו כמקובל לפי המסורת.

יח. ר' שמואל הלר – תרל"ג

כפי שהודיעו רבני טבריה בשנת תרכ"ט (לעיל, סעיף טו), למרות הניסיונות לבלום את מנהג שרפת הבגדים היו עדיין כאלו שהתעקשו לעשות זאת. נראה שהבלימה לא הצליחה. תפנית גדולה בעניין זה אירעה בשנת תרל"ג. ר' שמואל הלר, שהיה אז רבה של צפת, פרסם בשנה זו תשובה מנומקת להתיר את שרפת הבגדים.²⁹⁹ אמנם לא הזכיר כלל שיש בעצם מעשה זה איזשהו כבוד לרשב"י, כתפיסה שרווחה עד כה. לדבריו, עשו זאת או מחמת צער הגלות או ההפך על מנת להרבות שמחה, ומכיוון שהדבר לא נעשה דרך השחתה הרי שאין בזה איסור כל תשחית. הוא נימק זאת בהרחבה מהתלמוד ומהפוסקים. ר' שמואל שלח את תשובתו לחכמים שונים שהצטרפו אליו והסכימו עמו להתיר: ר' אברהם אשכנזי שכיחן אז כראשון לציון בירושלים,³⁰⁰ ור' משה תאומים רבה של הורודנקה שבאוקראינה.³⁰¹ כפי שהובא לעיל (סעיף ב), ר' שמואל כתב כי מסורת בידו שר' חיים בן עטר 'שרף כמה בגדים יקרים לכבוד הרשב"י' ביום השמחה בל"ג בעומר. אולם כפי שהתברר שם, ר' חיים בן עטר מעולם לא נכח בל"ג בעומר במירון. הוא שהה שם בשלהי חודש אדר ב', והיה שותף להדלקה של אז, שנעשתה לשם תאורה גדולה וחגיגית, על ידי הכנת פתילות מאריגי פשתן חשובים, אך לא באופן של שרפת בגדים שימושיים.

²⁹⁷ מתכונת: פזמון בעל שתי צלעיות מתחרזות; לאחר מכן בתי השיר כשכל אחד בעל ארבע צלעיות, שלוש מהן בעלי חריזה פנימית, והרביעית מתחרזת עם הפזמון. משקל: כל הצלעיות בדרך כלל בעלות שבע תנועות (כולל שוואים נעים וחטפים).

²⁹⁸ השירים שלהלן מופיעים במאספים המצוינים לעיל, הערה 296: 'חננו יה חננו בזכות רחל אמנו'; 'חננו יה חננו בזכות משה רבנו'; 'שמחו בני ישראל לכבוד נביא יחזקאל'; 'אשרי הזוכים לראות עזרא בעל פלאות'; 'זה מבני עליה הוא עזרא בן שריה'. כל השירים הללו הם במתכונת ובמשקל השיר 'ואמרתם כה לחי רבי שמעון בר יוחאי'. לר' יוסף חיים ישנם עוד שירי דמויות נוספים במתכונות ובמשקלים אחרים.

²⁹⁹ לעיל, ליד הערות 222-223.

³⁰⁰ תשובתו להתיר נפרשה בהסכמתו לקונטרס 'כבוד מלכים' של ר' שמואל הלר (לעיל, הערה 222).

³⁰¹ תשובתו להתיר נדפסה בספרו 'אוריין תליתאי', לבוב תר"ם, סי' נב.

פרק ד: הדלקה במירון

כפי שהתברר לעיל (סעיפים ה-ו) מנהג שרפת הבגדים החל בין השנים תקכ"ה-תק"ף. יסודו ככל הנראה במנהג נשים מוסלמיות שעשו זאת כ'קרובן כליל לכבוד רשב"י' (לעיל, סעיף י). במהלך השנים גם בין היהודים היו שעשו זאת כ'קרובן כליל לכבוד רשב"י' (לעיל, סעיף יג). אולם התפיסה המרוככת יותר שהלכה ורווחה, היא, שיש בזה מצווה וכבוד לרשב"י (לעיל, סעיפים ז, ט, יב). כעת, ר' שמואל הלר יצק תוכן חדש למנהג: או משום צער הגלות או על מנת להרבות שמחה.

יט. ר' מנחם מנדל רובין – תרמ"ט

לאחר פרסום היתרם של ר' שמואל הלר והרבנים שהסכימו עמו, מנהג שרפת הבגדים נמשך. בתחילת חודש אייר תרמ"ט, ר' מנחם מנדל רובין יצא מביתו שבירושלים לעבר ערי הגליל, ובאותה שנה נכח בל"ג בעומר במירון.³⁰² כך מסר:³⁰³

נרות לאלפים האירו את הבית... גם הדלקות הנרות (לאמפיץ) אשר שם בבית המדרש ימכרו לכבוד התנא רשב"י... כחצי שעה אחר בואי, אחר אשר הכינו את העששית הגדולה אשר על ראש הגג מכוון נגד קבר התנא, עלה כל העם מקצה הגגה, וכל אחד מאשר היה איתו מטפחת יפה, שמיכה נאה, כובע יקרה, השליך אל תוך שריפת אגן השמן... אז נגשו המדליקים ברגש שמחה וטוב לב, וידליקו מטפחת משוחה בשמן וישליכו אל אגן השמן... ויהי ברגע הראשונה בצאת שביב אש כעלות הלהב, וירונו העם, ותבקע הארץ לקול הרנה והשמחה...

ההדלקות הרבות הן לצורך תאורה וכבוד. בד בבד מנהג שרפת הבגדים נמשך על פי טעמיו השונים שסוכמו לעיל.

כ. אדמור"י סדיגורה – תרנ"ג

בתקופה זו, במהלך שנות הית"ר, אדמור"י משפחת פרידמן (שושלות סדיגורה ובויאן), היו שולחים מידי שנה סכום כסף לוועד רבני הספרדים

³⁰² הדפיס את ספרו 'מסע מירון' בירושלים תרמ"ט. בתחילת הספר תיאר כי יצא לדרך ביום ראשון ד' באייר פרשת בהר; כמו כן בהמשך שם ציין של"ג בעומר חל במוצאי שבת. כל הפרטים הללו מתאימים לשנת תרמ"ט. מתברר שהוא הדפיס את ספרו עם חזרתו לירושלים, לקראת סוף השנה.

³⁰³ העתקתי מספרו 'מסע מירון', מהדור 'ירושלים תשמ"ט, עמ' צד-צח.

פרק ד: הדלקה במירון

בצפת האחראיים על ההקדשות שבמירון, על מנת לקנות את זכות ההדלקה המרכזית בל"ג בעומר במירון. לאחר מכן היו ממנים אי מי ממקורביהם הדר בצפת שידליק עבורם. ר' שאול הורנשטיין, תושב העיר וינה בירת אוסטריה, פרסם בשנת תרנ"ג את ספרו 'גבעת שאול'³⁰⁴ העוסק בענייני ארץ ישראל, על פי מקורות כתובים שונים (ולא על פי ביקור בשטח).³⁰⁵ כך מסר:³⁰⁶

ולעת ינטו צללי ערב וליל ל"ג בעומר תכסה את עין הארץ, ידליקו נרות לאין מספר בחצר אשר הצדיק קבור בו. ועל הגג של הבית המדרש נמצא אבן גדול כמו טבלא, העומד על עמוד אחד, ובתוך האבן ישליכו כל האנשים בגדים יקרים ויציקו עליהם שמן. והרב מעיר הקודש צפת יקח צנצנת גדולה של ברזל שהיא מלאה פעטראלעאום [=נפט] והיא בוערה, וישפוך אותו באבן, והלהב יגדל מאוד, עד שנראה אורו מרחוק. והרב מסאדיגארע ישלם בכל שנה 130 רובל כסף בעד הדלקה זו, אף שהוא לא ידלוק אותה, כי איננו שמה, רק על ידי מכתב יודיע את מי הוא יכבד במצווה זו.

צילומים והעתקים שונים ממכתביהם של אדמור"י משפחת פרידמן אל ועד רבני צפת, לשם רכישת ההדלקה מידי שנה, וכתבי מינוי למדליקים מטעמם, פורסמו זה לא כבר.³⁰⁷

החגיגות בל"ג בעומר במירון נמשכו עוד שנים, אולם הן התמעטו עקב מאורע אסון מירון בשנת תרע"א והן שכחו לגמרי עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ד.

כא. אסון מירון – תרע"א

על אודות אסון זה קיימים תיעודים שונים בני התקופה. להלן שניים מהם. ר' אברהם משה לונץ, איש ירושלים, הדפיס בשנת תרע"ב את ספרו 'לוח ארץ ישראל';³⁰⁸ שם מסר את הידיעה הבאה:³⁰⁹

³⁰⁴ וינה תרמ"ג.

³⁰⁵ ראה בדברי הרבנים המסכימים לספר. גם המחבר עצמו לא הזכיר בשום מקום שהוא ביקר בארץ ישראל.

³⁰⁶ עמ' 85.

³⁰⁷ דוב בער רבינוביץ', בקודש חזיתך, כרך ג, ירושלים תשע"ו, עמ' כג-צו.

³⁰⁸ שנה שבע עשרה, ירושלים תרע"ב.

³⁰⁹ עמ' 171.

האסון בצפת. בליל ל"ג בעומר קרה אסון נורא בחגיגת הילולא דרשב"י שבמירון. מיד אחרי ההדלקה נפלה מעקת הברזל שעל גג בית המדרש (יחד עם הכותל שמתחתיה) ועמה המון אדם רב שהיו נשענים עליה, על פני הקהל שעמד למטה צפוף בחצר. ועד מהרה נהפך המקום לחרדת אלהים. ואחרי אשר הובאו רופאים מצפת, נתברר שתשעה מתו כבר, וי[ו]תר משלושים נפצעו פצעים אנושים שהובאו בבוקר לבית החולים רוטשילד שנפתח לפי שעה (ומהם מתו אחר כך עוד שניים). בכל ערי ארץ הקודש נאספו נדבות לעזרת האלמנות ורפואת החולים... יהיה נא האסון הזה האחרון, ויורה דעה להמנהיגים להזהר לבלי תבוא תקלה עוד.

ר' ישעיה הורוביץ, נולד בצפת בסביבות שנת תר"ם.³¹⁰ מסר את התיעוד הבא:³¹¹

וגם בימי נעורי היה דבר מפורסם שרואים ניסים ונפלאות במירון. אבל לדאבונו בזמן האחרון בעוונותינו הרבים נהפך הדבר, כי בשנת תרע"א, בליל ל"ג בעומר שחל אז במוצאי שבת קודש, בשעת ההדלקה, מפני רוב ההמון שעמדו שם על הגג, נפל כותל אחד ונהרגו רחמנא ליצלן עשרה נפשות, איזה מהם תכף, והשאר אחר כך איזה ימים על מיטתם בצפת תבנה ותכונן, והשמחה נהפכה לתוגה ואבל רחמנא ליצלן... כמובן אשר אחר כך כמעט נשבתה השמחה הגדולה אשר הייתה רגילה להיות בל"ג בעומר במירון, וגם התגלחות הנ"ל היה בזעיר אנפין... ובפרט אחר כך בשנת תרע"ד שפרצה המלחמה הראשונה הארורה ערבה כל שמחה.

הסופר ש"י עגנון נכח במירון בשנת תרע"א, והוא עמד על הגג סמוך למקום הנפילה. דקות אחדות לפני ההתרחשות ירד משם וכך ניצלו חייו. לאחר האסון סייע בפינוי ההרוגים. תיאר גם כן את המאורע ומסר כי באסון נספו 27 בני אדם.³¹²

³¹⁰ בשער ספרו 'עדן ציון', ירושלים תשט"ז, נכתב כי הוא יליד צפת. בתחילת ספרו 'יבא שילה', סט לואיס תרפ"ו, מופיע כתב סמיכה שנתן לו הרידב"ז (שכיהן ראש ישיבה בצפת), באלול תרס"ט. מהתיאורים הכתובים שם מתקבל רושם שמדובר בתלמיד חכם צעיר.

³¹¹ בספרו 'עדן ציון' הנ"ל, עמ' רנב.

³¹² ראה כתבתו בביטאון 'בשעריך' – בטאון המועצה הדתית 'ירושלים', חוברת 6, עמ' 18.

פרק ד: הדלקה במירון

כב. מלחמת העולם הראשונה – תרע"ד-תרע"ח

כאמור לעיל בדברי ר' ישעיה הורוביץ, בשנת תרע"ד, כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה 'ערבה כל שמחה'. המלחמה נמשכה ארבע שנים, במהלכן ארץ ישראל נכבשה על ידי הבריטים מידי הטורקים. היישוב היהודי בארץ סבל באותן שנים ממחסור ומתנאים קשים מאוד, עקב המלחמה, והחגיגות במירון הושבתו. אולם לאחר המלחמה וההתאוששות ממנה החגיגות חזרו למסלולן.

כג. יוסף ברסלבסקי – תרצ"ד

יוסף ברסלבסקי היה מחוקרי ארץ ישראל. בל"ג בעומר תרצ"ד נכח במירון וכתב תיאור חי מהשטח.³¹³ תיאורו מתייחד בהבאת מנהגים עממיים של השירה המקומית שנהגה שם:

לקול "כלי זמר" ירקדו האשכנזים עולי חברון, ירושלים, טבריה וצפת. לקול קרית פסוקים ריתמיים ומונטוניים, ירקעו רגל וימחאו כף יהודי המזרח וותיקי האשכנזים, ילידי הארץ גם יחד.

עיקר התמקדותו בשירת המחול הערבית שנהגה שם. תיעד חלק מהשירים הללו 'שנקלטו בחלקם מפי השרים והמחוללים עצמם, ובחלקם מפי אחד מתושבי צפת שלא בזמן המחולות'. אלו תיאוריו:

דלת תוכן היא השירה הקטועה והקצובה בלשון הערבית במירון, אספקלריה לרמת תרבות נחותת דרגה...

מגוונים הם נושאי החרוזים הקצרים והריתמיים העולים מפי המנצח על המחולות, והחוזרים ונשנים בקול ענות גבורה בפי מעגל המחוללים לעומתו. שמורים בהם, בחרוזים אלה, הדים מחיי היישוב הישן בארץ ישראל על דפוסייהם המזרחיים... מושרים מתוך מסורת של עשרות ואולי של מאות שנים, מתוך שיגרה, אולם המאזין להם יגלה בהם הדים מן העליות למירון בימים עברו.

בערבוביה וללא הגיון ישתלבו חרוזי החול וחרוזי הקודש בפי המחוללים. כשחרוז רודף חרוז, ללא משטר וללא קשר אסוציאטיבי פנימי – הכל בכל כאשר יעלה על לב המנצח העומד במרכז ומלהיב את העם.

³¹³ ראה בספרו (לעיל, הערה 1), עמ' 353-358.

פרק ד: הדלקה במירון

להלן חרוזים אחדים, מנוקדים ומתורגמים על ידי ברסלבסקי:

רְדּוּ עָלַי יָא שְׁבָאב — היענו לי הבחורים!
אֶלְיָה שְׁעֶלֶת סִידִינָא — הלילה 'הדלקת' אדוננו.
רְדּוּ עָלַי יָא חֲסִידִים — היענו לי החסידים!
אֶלְיָה שְׁעֶלֶת סִידִינָא — הלילה 'הדלקת' אדוננו.

ברסלבסקי הוסיף ותיעד עוד חרוזים כהנה וכהנה, לצד תיאורי הצווחות וסלסולי הלל-לו-לו. לדבריו, לאו דווקא שירים או פסוקים המותאמים לתוכן ה'הילולא' היו מושרים שם, אלא גם פזמוני חתונה, שירי רועים ופרשים ועוד, השאולים כולם מן השירה הערבית. למשל:

חָנָא, יָא שְׁבָאב, חָנָא — אנו, הו הבחורים, אנו
מִן אֱלֹמֵשׁ דִּיעֲנָא אֶהְלֵנָא — מן ההליכה אבדנו אנשינו
יָא שְׁבָאב, אֶלְבוֹשׁ רָאח — הו הבחורים העדר הלך
מִן אֱלֹמֵשׁ אַרְק לְמֶרְאח — ממקומות המזרח ועד מקום החניה
הִיירוּ לְלֶחֱיִל עֲדָה — הכינו לסוסים אוסף
מִן אֶלְרָכָאבֶת אֶלְמֶלָאח — מן הסוסות המשובחות

ברסלבסקי מסכם ואומר כי ראוי היה שמי מוותיקי צפת או טבריה, הבקי בלשון הערבית העממית ומכיר את המסורות הללו, יתעורר לקבצם יחד, 'לבארם ולהאירם באור חיי הישוב הישן', לפני שאלו יאבדו מן העולם. עד כאן דבריו. נראה שכיום מנהגים אלו כבר נמחו כליל, ואלמלא תיעודו החלקי של ברסלבסקי לא היה נותר מהם כל זכר.

כד. ר' יוסף הגלילי – תרצ"ה

ר' יוסף הגלילי עלה ארצה בנערותו מצ'כיה,³¹⁴ ועם השנים הפך לאחד מאנשי מירון המובהקים. לראשונה, הגיע למירון בל"ג בעומר תרצ"ה.³¹⁵ מסר תיאור מפורט על אודות השמחה והחגיגות שהתקיימו אז. בנוגע להדלקה כתב:³¹⁶

³¹⁴ ראה י' הגלילי, ספר מירון, ירושלים תשמ"ח, עמ' 97, פסקה ר' יוסף הגלילי.

³¹⁵ שם, עמ' 90, פסקה הגעתי למירון.

³¹⁶ שם, עמ' 91.

פרק ד: הדלקה במירון

עולה התזמורת על גג בניין בית הכנסת שמעל קבר רשב"י, ובו קבועים עמודים ועל גביהם קערות אבן גדולות המלאות סמרטוטים, לרוב של בגדים משומשים וגם חדשים הספוגים שמן לרוב... זכה בה [=בהדלקה] אחד מאדמור"י בית רוזין... יוציא במקלו סמרטוט ספוג שמן מן הקערה, יקרב לעברו נר דולק, עד אשר השלהבת נאחזת בו [ו]יחזירנו לעמוד ההדלקה, וכל ערימת הסמרטוטים תיהפך במהרה ללהבה גדולה ותעלה ותאיר את כל הסביבה. ובהדלקה זו, הראשית, יתן האות ועשרות הדלקות ומדורות יעלו מסביב.

התיאור של מילוי הקערות בסמרטוטים מ'בגדים משומשים וגם חדשים', מלמד כי מנהג שרפת הבגדים נמשך. התיאור של הדלקת הלהבה הגדולה אשר 'תעלה ותאיר את כל הסביבה', נכתב מתוך מצב טבעי של צורך בתאורה, שכן בתקופה זו עדיין לא הייתה קיימת תאורת חשמל במירון. ייתכן שזה גם היה הצורך בעשרות ההדלקות הנוספות שנעשו מסביב, שכן קשה להבין מצב של הדלקת מדורות רבות לשם כבוד (אין זה דומה להדלקת נרות רבים בבית הכנסת הנזכרת לעיל, סעיף א). ייתכן גם שזה נעשה ללא צורך או תועלת מיוחדת (בדומה למסופר לעיל, סעיף טז), מתוך תפיסה מאוחרת שעצם הדלקת מדורה כלשהי יש בה משום מה כבוד לרשב"י.

כה. ר' ישעיה אשר זליג מרגליות – תרצ"ה-תש"א

נראה כי בתקופה זו נמתחה גם ביקורת על מנהג ההדלקה. בין החוגגים בשנת תרצ"ה, נצפה ר' ישעיה אשר זליג מרגליות – מקובל ירושלמי ומנאמני מירון, אשר חגיגת ל"ג בעומר הייתה בנפשו.³¹⁷ הרב מרגליות פרסם שש שנים לאחר מכן, בשנת תש"א, קונטרס מיוחד 'הילולא דרשב"י',³¹⁸ העוסק באריכות רבה בחגיגות ל"ג בעומר במירון. והנה, ל'מנהג' אחד אין כל זכר בדבריו: ההדלקה. עניין זה הושמט לחלוטין מקונטרסו אף ללא רמז כלשהו. זאת למרות תיאוריו המפורטים על אודות השיירות למירון, המשתה והשמחה, השירים והריקודים, התפילות, הלימודים ותגלחות הילדים.³¹⁹ העלמת עין מעניין כה מרכזי אומרת דרשני.

³¹⁷ על אודות נוכחותו במירון בל"ג בעומר תרצ"ה, ראה אצל גלילי, שם, עמ' 93, פסקה החצר; תיאור מורחב על אודות אישיותו ועל חגיגותיו בל"ג בעומר במירון, ראה שם עמ' 269-273.

³¹⁸ ירושלים תש"א.

³¹⁹ הילולא דרשב"י, דפים יב ע"ב-יג ע"ב.

יתרה מזו, ניכר כי הרב מרגליות צנזר בשיטתיות כל אזכור של הדלקה המופיע במקורות. כאשר העתיק קטעים מאגרתו של תלמיד ר' חיים בן עטר המובאת לעיל (סעיף ב), על אודות נוכחותו עם רבו במירון, דילג לחלוטין על כל הקטע העוסק בהדלקה. כמו כן, הזכיר שהחתם סופר תמה על ייסוד החגיגות בל"ג בעומר במירון,³²⁰ והוא, הרב מרגליות, בא להשיב על דבריו.³²¹ והנה, בעוד החתם סופר כתב את המשפט הבא: 'לעשותו יום שמחה והדלקה ובמקום ידוע דוקא, שיהיה תל תלפיות שהכל נפנים לשם, לא ידעתי אם רשאים לעשות כן'; הרב מרגליות העתיק זאת כך: 'ולעשות יום שמחה ובמקום ידוע דוקא, שיהיה תל תלפיות שהכל נפנים לשם, לא ידעתי אם רשאים לעשות כן'. כלומר, השמיט מילת 'והדלקה' מלשון החתם סופר. נראה כי התכוון להעלים את עניין ההדלקה מכל וכל.

אזכור אחד בלבד, השייך במידה מסוימת להדלקה, הותיר על כנו. כאשר העתיק מספר 'דרכי ציון' את דבריו של ר' עובדיה מברטנורה באגרתו,³²² העתיק כך: 'בי"ח אייר באים מכל הסביבות ומדליקים אבוקות גדולות, מלבד מה שמדליקין עליו נר תמיד'. הרב מרגליות נמשך אחר טעותו של מדפיס הספר, שהשלים שם מדעתו, כאילו מדובר ביום י"ח באייר (ל"ג בעומר) על קברו של רשב"י. אבל כבר התברר לעיל שכל העניין בטעות יסודו.³²³ על כל פנים, לפי טעות זו, הרב מרגליות הסכים להזכיר הדלקת אבוקות ונר תמיד בל"ג בעומר במירון. אך בשום אופן לא יותר מזה. מתקבל רושם שבהנהגתו זו הביע הסתייגות ממנהג ההדלקה הגדולה, ושתיקתו מהווה ביקורת סמויה על כך. מה היו טענותיו? איננו יודעים. ייתכן שחשש לבל תשחית ולדרכי האמורי עקב שרפת הבגדים,³²⁴ והוא לא קיבל את צידוקיהם של ר' שמואל הלר וחבריו.³²⁵ ייתכן שחשש לשמך עבודה זרה, כאשר היו מהמון העם שעשו זאת לשם 'קרבן כליל לכבוד רשב"י'.³²⁶ ייתכן שהיו לו טענות אחרות. כך או כך, אנו פוגשים כאן התנגדות של דמות רבנית מאוחרת להדלקה ההמונית בל"ג בעומר במירון.

³²⁰ שו"ת חתם סופר, חלק יורה דעה, סי' רלג.

³²¹ הילולא דרשב"י, דף טז ע"א-ע"ב.

³²² הדברים הובאו לעיל, ליד הערה 103.

³²³ לעיל, שם.

³²⁴ לעיל, סעיפים ו, יא.

³²⁵ לעיל, סעיף יח.

³²⁶ לעיל, סעיף יג.

פרק ד: הדלקה במירון

בהקשר זה יש להזכיר גם את דברי התוספתא: 'המספק והמטפח והמרקד לשלהבת הרי זה מדרכי האמורי'.³²⁷ נאמרו בזה הסברים שונים המובאים בפירוש 'מנחת יצחק' על אתר: 'למהר הבישול, או לאיזה סימן אחר, או כמו שעושין הנכרים בימים ידועים שעושין מדורות גדולות ומרקדין ומספקין לפניו'.³²⁸ הפירוש האחרון מקורו ב'חסדי דוד' על התוספתא (במהדורתו המלאה)³²⁹ לר' דוד פארדו. ייתכן שגם עניין זה עמד בבסיס התנגדותו הסמויה של הרב מרגליות להדלקה שבמירון, שכן היה חשש שהיא כבר לבשה צורה של מספק, מטפח ומרקד לשלהבת.

כו. חיבור חצר רשב"י לרשת החשמל הארצית – לאחר תש"י

חברת החשמל הוקמה לראשונה בארץ ישראל בשנת תרפ"ג, תחת שלטון המנדט הבריטי. תחילה רק מרכז הארץ הואר בחשמל. אולם כעבור כשנתיים הוקמו מספר תחנות כוח בצפון הארץ. למרות זאת אור החשמל טרם הגיע למירון. במקום לא היה כל יישוב, מלבד חצר קברו של רשב"י שהייתה פעילה מספר ימים בשנה, כשבראשם ל"ג בעומר כמובן. פעילות מועטה זו לא הייתה חשובה בעיני שום גורם רשמי על מנת לחבר את המקום לחשמל. כפי שהוזכר רבות לעיל, על מנת להאיר את המקום היה צורך באש. ההר היה אפוף חשכה מוחלטת, וההדלקות הגדולות, הלילות, שנעשו בחצר, בחודש אדר ובל"ג בעומר כאחד, נועדו לשם תאורה גדולה וחגיגית לצורך ההמון הרב ששהה במקום.

בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה – שפרצה בשנת תרע"ד – החלו להשתמש שם בלוקסים (מנורות נפט). יהודי צפתי, המכונה ר' הרשל שמש, יזם את הרעיון: הוא רכש לוקסים רבים, אותם שמר במחסן ביתו, ולקראת חגיגות ל"ג בעומר היה מכינם לפעולה.³³⁰ ברחבי החצר התקין עמודי ברזל, עליהם תלה את הלוקסים,³³¹ אשר היו 'מפיצים את אורם הכחלחל במרחב חצר רשב"י',³³² והם 'שימשו תאורה עיקרית בהילולות'.³³³

³²⁷ תוספתא, שבת, פרק ז, הלכה א.

³²⁸ מנחת יצחק לר' יצחק הכהן שברדון, ירושלים תשמ"א. בתלמוד הוצאת עוז והדר, פירוש זה צורף לתוספתא.

³²⁹ הוצאת ח. וגשל, ירושלים תשנ"ד.

³³⁰ ראה אצל גלילי (לעיל, הערה 314), עמ' 253-254.

³³¹ שם, עמ' 257.

³³² שם, עמ' 254.

³³³ שם, תחילת עמ' 10.

פרק ד: הדלקה במירון

כפי שנראה להלן, את חצר רשב"י חיברו לחשמל לאחר שנת תש"י; מאחר שמעשיו של ר' הרשל נמשכו 'למעלה מיובל שנים',³³⁴ נמצא שהוא הכניס את הלוקסים לשימוש בסביבות שנת תר"ס.

כאמור, הלוקסים שימשו לתאורה עיקרית במקום. סביר להניח שהכוונה לאחר שההדלקה הגדולה דעכה כעבור שעה-שעתיים, ואילו החגיגות נמשכו עוד שעות רבות לתוך הלילה. גם בתוך המבנה היה צורך רב בתאורת הלוקסים.

בשנת תש"ח פרצה מלחמת השחרור אשר הסתיימה בחורף תש"ט. בשנה זו בטלו החגיגות במירון, אולם הן חודשו לאחר שוך המלחמה. להלן שני תיאורים מאת איש מירון, ר' יוסף הגלילי, על אודות חידוש החגיגות במירון בשנה-שנתיים שלאחר המלחמה. נאמר במפורש כי המקום טרם חובר לרשת החשמל הארצית, ובלילות שררה שם אפלה מוחלטת, והיה צורך באש רבה על מנת להאיר את המקום. בתיאור שלהלן נאמר כי הדליקו חביות מתכת מלאות סמרטוטים טבולים בנפט לשם תאורה:³³⁵

יום לפני אותו ז' באדר שנת תש"ט, נשלח מיועדנו החבר גדליה שרייבר... להכין את המקום, אשר סימני הקרבות עדיין נראו בו... אספו פחים ומילאו אותם בסמרטוטים וטבלום בנפט. העמידו אותם על חומות החצר, לרבות על שער האבן המרשים בכניסה לחצר רשב"י... ועם רדת היום לפני בוא השיירות הועלתה אש בפחים אשר שימשו כמשואות. כל הסביבה הוארה. בשמחה רבה ירדו מן המכוניות והתפזרו בחצרות הקודש... בניין בית הכנסת הואר באור הלוקסים אשר הובאו מהגדוד...

בתיאור הבא נמסר כי בתקופה זו שלאחר מלחמת השחרור חצר רשב"י טרם חוברת לרשת החשמל הארצית:³³⁶

זה היה שנה או שנתיים לאחר מלחמת הקוממיות [=מלחמת השחרור]. חצר רשב"י שוחררה מידי זרים, ושוב החלו אחינו בני ישראל מכל אתר ואתר לזרום לשם, בייחוד להשתתף בהילולא דרשב"י. וכן חודשה גם המסורת לקיים שם הילולא רבה לכבוד הרעיא מהימנא משה רבינו ע"ה. היה זה כאמור סמוך לשחרורה של חצר רשב"י, ועדיין היה אותו האתר המקודש עומד בשממותו,

³³⁴ שם, עמ' 92.

³³⁵ שם, עמ' 180.

³³⁶ שם, עמ' 427.

והפרוץ מרובה בו על העומד והקיים. המקום חסר חיבור ישיר לרשת החשמל שטרם הותקן, והיו שרויים שם באפלה ומגששים בחושך, ונעזרים בנרות חלב לגרש את מכת החושך. הנרות לא חסרים במקום, מספקים אותם המבקרים הרבים. ורק ליומי דפגרא, בהילולת הרשב"י או של הרעיא מהימנא היו מאירים את המקום באותם לוקסים אשר היו בחזקתו של רבי הרשיל שמש ע"ה.

בתיאור הבא, אף הוא מאת ר' יוסף הגלילי, נאמר שבתקופה זו שלאחר מלחמת השחרור, פעל רבות איש משרד הדתות, ר' אליעזר ליפא יזכירוביץ, למען שיפוץ המקום, והודות למאמציו חובר המקום לקו המים ולרשת החשמל הארצית. לא נמסר מתי בדיוק התרחש הדבר, אולם לפי התיאורים שלעיל ניתן להבין שכל זה התרחש לאחר שנת תש"י:³³⁷

ועל כן היה לרבי אליעזר ליפא חלק רב בשיפוץ החצר ובשיקום המקווה... הוכנס קו מים לחצר, ושיחרר אחת ולתמיד את המקום מלהיזקק למי הגשמים המעופשים... משרד הדתות חיבר את חצר רשב"י לרשת החשמל הארצית המרכזית, ובכך שיחרר את המקום אחת ולתמיד מלהיזקק לתאורה כושלת ובלתי מספיקה... לא קלה הייתה דרכו של ר' אליעזר ליפא להשיג תקציבים לכך. ואף על פי כן נהפך הדבר למציאות הודות למסירות הנפש שלו לאותו דבר.

בזה תם עידן של מאות שנים, בו על מנת להאיר את חצר רשב"י במירון היה צורך באש. מעידן החשמל ואילך, ולאחר חיבור חצר הרשב"י לרשת החשמל, כאשר המקום מואר היטב בזרקורים רבי עוצמה, הדלקת אש לילית במקום התייתרה לחלוטין, ושוב אין בה צורך. אילו היו מקיימים הדלקה זו שבחצר גם ביום, כפי שנהגו שם בזמנים מסוימים (ראה לעיל, סעיף ג), הרי שהדלקה זו היה בה משום כבוד לרשב"י (ראה לעיל, סעיף א). אבל הדלקה לילית בלבד אין בה כי אם צורך תאורה (שם), וזו כאמור כבר התייתרה.

למרות זאת, מנהג ההדלקה בל"ג בעומר נמשך גם בעידן החשמל. כפי שנוכחנו לעיל, בין השנים תקכ"ה-תק"ף התפתח שם מנהג לשרוף בגדים שימושיים מתוך תפיסה שיש בזה משום מה כבוד לרשב"י. כפועל יוצא ממנהג זה, רווחה תפיסה מאוחרת שעצם הדלקת מדורה יש בה איזשהו כבוד לרשב"י (ראה לעיל, סעיפים טז, כד).

³³⁷ שם, עמ' 312.

פרק ה

סיכום

המושג 'ל"ג בעומר' כיום שמחה, הוא מושג אשכנזי עתיק. שורשו באשכנז הקדומה עוד מימי הראשונים, והוא קשור בהפסקת המגפה בזמן ר' עקיבא ותלמידו רשב"י. המאפיינים הבולטים של שמחה זו היה באי אמירת תחנון ובקיום סעודת משתה ושמחה. בארץ ישראל בכלל ובמרחב התרבותי בגליל בפרט, במשך מאות שנים, איש לא הכיר את המושג 'ל"ג בעומר' כיום שמחה.

במירון, לא הרחק מקברו של רשב"י, שוכנת מערת קבורה עתיקה, בה לפי מסורת קדומה טמונים הלל ושמאי ותלמידיהם. בעבר רווחה אמונה שהמערה מתמלאת מים באורח פלא ללא חיבור למקור נביעה כלשהו. עקב כך, עוד משלהי האלף החמישי ואילך – משך כ־350 שנה – שימש המקום כמוקד עלייה לרגל לתפילות, לישועות ולשמחה. התאריך המרכזי הידוע בהקשר זה היה פסח שני (י"ד-ט"ו באייר), בו הייתה מתקיימת עלייה גדולה וחגיגת לשם. עם השנים, בשלב מאוחר יחסית, העלייה לשם בפסח שני התרחבה גם לקברו של רשב"י הסמוך. כל זה נמשך עד שנת רפ"ב ואף לאחר מכן.

בסביבות שנת ש"י נוסדה לראשונה קהילה אשכנזית בצפת. כעת הובא למרחב התרבותי שבגליל המושג 'ל"ג בעומר' כיום שמחה באי אמירת תחנון ובאכילה ושתייה. כזכור, השמחה קשורה בהפסקת המגפה בזמן ר' עקיבא ותלמידו רשב"י. כמו כן, בשנים שי"ח-ש"ך נדפס ספר הזוהר לראשונה, ופרסומו תרם להעלאת קרנו של רשב"י. מנהג האשכנזים יחד עם פרסום ספר הזוהר השפיעו בסופו של דבר על העברת מוקד השמחה במירון מיום פסח שני (י"ד-ט"ו באייר), ימים ספורים לאחר מכן ליום 'ל"ג בעומר (י"ח באייר), ולקובעו על קברו של רשב"י. השמחה נחוגה באי אמירת תחנון ובאכילה ושתייה, כמנהג האשכנזי הקדום. ריקודים ומחולות טרם נעשו שם.

בשנת שכ"ו, האר"י שהתגורר במצרים הגיע עם בני משפחתו לביקור בארץ, והוא נטל אז חלק בעלייה למירון בל"ג בעומר. לאחר מכן שב למצרים.

בתקופה זו של שנות השי"ן, התפתח מנהג של תגלחת קטנים (ואף גדולים) על קברי צדיקים שונים. התגלחת נועדה לשם חלוקת כספי צדקה כנגד משקל השער, באופן שהכסף היה נתרם לאחזקת ולטיפוח קברי הצדיקים, או לעניים שהיו מתכנסים במקום. האר"י עלה ארצה ממצרים בשנת ש"ל. באותה שנה, עלה פעם שנייה בל"ג בעומר למירון וקיים שם את מנהג התגלחת בבנו הקטן, מן הסתם לשם צדקה זו. אולם תגלחת בלבד על קברי צדיקים, ללא מטרת כספי צדקה, כתבו חכמי הדורות שהיא חסרת כל משמעות. אמנם, החל מתיעוד משנת תקצ"ד, וכן הלאה בתיעודים נוספים מהשנים שלאחר מכן, אנו מוצאים כי נהגו שם בין היתר בתגלחת הקטנים. מעשה זה הוא ניסיון לחקות את מנהג האר"י, למרות שכאמור העיקר חסר – מצוות הצדקה שהייתה כרוכה בזה.

בל"ג בעומר של השנים של"א-של"ב האר"י לא עלה למירון, למרות שהתגורר בצפת הסמוכה (לאחר מכן נפטר בה' באב של"ב). גם תלמידיו שהתגוררו בצפת במשך עשרות השנים שלאחר פטירתו, כאשר בתוכם ר' אלעזר אזכרי מחבר ספר 'חרדים', לא עלו למירון בל"ג בעומר כלל. גם הרמ"ק ותלמידיו לא עלו למירון בל"ג בעומר. כמו כן, ר' משה בן מכיר ממקובלי היישוב עין זיתים הסמוך לצפת בתקופה זו של תלמידי הרמ"ק והאר"י לא עלה למירון בל"ג בעומר. בתקופה זו, נהגו באופן כללי לעלות למירון החל מל"ג בעומר ועד חג השבועות, ותלמידי האר"י עלו למירון רק בימים הסמוכים לחג השבועות. כמו כן נהגו לעלות לשם גם בחודש אלול. מדובר על שנים שס"ז-שס"ט.

מתכונת זו של העלייה למירון מל"ג בעומר ועד חג השבועות, וכן בחודש אלול, נמשכה הלאה עד סביבות שנת תנ"ג, ומן הסתם עוד לאחר מכן. בכל העליות הללו לא דובר על ריקודים ומחולות וכן לא על הדלקת אש כלשהי. במהלך שנות הית"ק התקיימו שלושה מוקדי זמן לעלייה למירון: חודש אלול, סוף חודש אדר וחודשי אייר-סיוון (מל"ג בעומר עד חג השבועות). בתקופה זו, התפתח מנהג להדליק שם אש גדולה בחצר בכל לילה מלילי הפעילות, לשם תאורה גדולה לכל באי החצר. טרם עידן החשמל המקום היה אפוף חשכה מוחלטת, והיה צורך בתאורה רבה. ההדלקה הייתה נעשית בקערות שמן גדולות, על ידי פתילות גדולות שהיו מכינים מאריגים יקרים שנתרמו לשם כך. ר' חיים בן עטר ותלמידיו נכחו שם בפעילות של סוף חודש אדר ב' בשנת תק"ב, והם השתתפו בהדלקת אותן פתילות חשוכות שנעשו מהאריגים היקרים. ר' חיים בן עטר לא שרף באש בגדים שימושיים (כפי שייחסה לו מסורת מאוחרת ומשובשת).

תקופה מסוימת לאחר מכן, ההדלקה הגדולה שבחצר התקיימה גם ביום. לפי מסורת ההלכה הדלקה הנעשית ביום באתר קדוש נחשבת להדלקה של כבוד. בתוך המבנה שעל הקבר התקיימו במשך שנים רבות מאות הדלקות בבת אחת, וגם אלו נחשבות להדלקות של כבוד. הדלקה של כבוד עשויה לפי ההלכה לשמש כ'נר נשמה', במקרה זה לכבוד נשמתו של רשב"י.

ההדלקות הליליות שנעשו בחצר התקיימו בלילי הפעילות של חודשי אלול, אדר ואייר-סיוון ונמשכו עוד שנים הלאה. ההדלקות נעשו על ידי הפתילות הנזכרות לעיל, או על ידי בלאי בגדים. טרם שרפו שם בגדים שימושיים. כך עולה מתיעודים שונים עד שנת תקכ"ה ועד בכלל. לראשונה מצאנו בתיעוד משנת תקכ"ב שנעשו שם גם 'תופים ומחולות'.

בין השנים תקכ"ה-תק"ף, התפתח שם מנהג של שרפת בגדים שימושיים בהדלקה של ל"ג בעומר. כנראה תחילה נהגו בזה נשים מוסלמיות שהיו מצטרפות לחגיגה, והן עשו זאת כ'קרבתן כליל לכבוד רשב"י'. מנהגן השפיע גם על היהודים החוגגים שם, וגם מהם היו שעשו זאת כ'קרבתן כליל לכבוד רשב"י'. גרסאות מרוככות יותר של המנהג מסרו שזה נעשה – על ידי החוגגים היהודים כמובן – 'לכבוד רשב"י' (ללא המונח 'קרבתן'). כפועל יוצא ממנהג שרפת הבגדים לכבוד רשב"י, רווחה תפיסה מאוחרת שעצם הדלקת המדורה (גם כשאין בה צורך או תועלת של תאורה או כבוד) יש בה איזשהו כבוד לרשב"י.

מנהג שרפת הבגדים נמשך עוד שנים רבות, כפי שנמצא בתיעודים רבים בני התקופה, עד התיעוד האחרון משנת תרצ"ה שהובא לעיל. במשך תקופה ארוכה זו, היו רבנים שמחו במנהג וניסו לכולמו ואילו רבנים אחרים הצדיקוהו וקיימוהו.

מלבד מנהג ההדלקה, אופי השמחה שהתגבש שם במהלך שנות הית"ק-ת"ר היה באמירת מזמורים, תפילות, לימודי זוהר, וכאמור לעיל אף על ידי ריקודים ומחולות – החל מסביבות שנת תקכ"ב. ריקודים אלו נמשכו שנים רבות. בשנת תרכ"ט נצפו ריקודים לקול צלילי קלרינט ותוף. בשנת תרצ"ד תועדו ניגוני כלי זמר, לצד שירת מחול עממית ערבית שהייתה נהוגה שנים רבות. בשנת תרצ"ה תועדה תזמורת על גג המבנה.

לאחר שנת תש"י, חצר הרשב"י במירון חוברת לרשת החשמל הארצית. בזה התייתר לגמרי הצורך בהדלקת אש לילית לשם תאורה. למרות זאת מנהג ההדלקה הלילית הגדולה בל"ג בעומר במירון נמשך, לפי התפיסה המאוחרת שהתקבלה, כתוצאה ממנהג שרפת הבגדים, שהדלקת מדורה כלשהי יש בה משום מה כבוד לרשב"י.

נספח: מערת הלל בשנות ה"ת-ק"ר

לעיל (פרק ב) הוזכרה מערת הלל ושמאי שבמירון. מסורת קדומה רצופה של למעלה מ-300 שנה – משלהי האלף החמישי ועד שנות היר"ן לאלף הנוכחי – ייחסה מערה זו למקום קבורתם של הלל ושמאי ותלמידיהם. בסביבות שנת רנ"ו צצה מסורת חדשה שייחסה את המערה רק למקום קבורתם של הלל ותלמידיו, ואילו שמאי ותלמידיו קבורים בהר שמנגד – בחורבת שמע. במפנה שנות הרי"ש והשי"ן היו שהחזיקו עדיין במסורת הקדומה והיו שכבר החזיקו במסורת החדשה. כמו כן, בכל משך התקופה שלעיל רווחה אמונה כי המערה מתמלאת מים באורח פלא ללא מקור נביעה, בעוד שהאמת היא כי אלו מי גשמים המחלחלים פנימה דרך קירות הסלע.

להלן יובאו תיעודי המבקרים במערה זו במהלך שנות ה"ת-ק"ר. בשלב זה, הכל כבר אחוז במסורת המאוחרת בנוגע לקבורתם של הלל ושמאי. כמו כן, 'סוד' המים שבמערה כבר היה גלוי לכולם: אלו מי גשמים המחלחלים פנימה. איש לא דיבר עוד על מופת או פלא כלשהו שהתרחש שם. להלן הנתונים בסדר כרונולוגי.

1. ר' חיים בן עטר ותלמידיו – תק"ב

ביקורם במירון הוזכר לעיל (פרק ד, סעיף ב). באיגרת תלמידו נמסר:³³⁸

וביום ו בבוקר התפללנו והלכנו לראות גאוני עולם שעדיין יש במירון... עלינו משם לראש ההר, מערה גדולה הפלא ופלא, קבור שם הלל הזקן ושלושים תלמידים. יש במערה ח' כוכין ובכל כוך ד אבני שיש... ותחת האבן אבן אחרת חלולה מלאה מים, מי גשמים, אין כמותם בעולם. ותחת האבן החלולה הוא הקבר... והלכנו משם לראש ההר השני, ששם קבור שמאי הזקן ע"ה...

תיאור זה, המפריד בין קבריהם של הלל ותלמידיו לבין קברו של שמאי, מתאים למסורת המאוחרת. בנוגע למים שבמערה כתב: 'אבן אחרת חלולה מלאה מים, מי גשמים'. בתקופה זו כבר נודע ההסבר הראלי למקור המים.

2. ר' משה ירושלמי – תק"ג-תק"ט

שהותו בערי הגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף ג). כך מסר:³³⁹

³³⁸ לעיל, הערה 217, עמ' מה.

מאחורי כיפת רשב"י כרם, ובכרם מערה ופתח קטן להיכנס בה... והמערה גדולה מאוד וגבוהה מאוד והיא חצובה בסלע... לשני צידי הפתח בפנים כוכים, ובכל כוך קבורים שלושה תלמידים... ובכוך האמצעי קבור הלל, ובשני הכוכים האחרים שלושה תלמידים בכל כוך... בסך הכל קבורים שם במערה שלושים תלמידים מבית הלל... מתחת לכוך של הלל נובע זרם מים קטן, אצבע עוביו, ובאמצע המערה באר, והמים זורמים לתוכה, והמים יפים לשתייה, ולמים בבאר אין מוצא... לדרום רשב"י הר גדול, באמצע ההר מערה ובה נקברו שמאי ותלמידיו...

הפרדה זו של שמאי מהלל מתאימה למסורת המאוחרת. מקור המים שבמערה הוא: 'מתחת לכוך של הלל נובע זרם מים קטן אצבע עוביו'.

3. ר' יוסף סופר מברודי – תקכ"ב

השתקעונו בגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף ד). כך מסר:³⁴⁰

קרוב למערה של רשב"י... ולמטה הוא מערה של הלל הזקן, מצד אחד הוא שוכב עם תלמידים, ומצד השני אשתו ובניו. ולמעלה מזה ההר יש מערה של שמאי הזקן עם תלמידים...

תיאור זה מתאים למסורת המאוחרת שהפרידה את שמאי מהלל. עניין המים לא הוזכר כאן.

4. ר' שמחה מזאלוויץ – תקכ"ה

שהותו בגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף ה). כך מסר:³⁴¹

ביום השני הלכנו לאורך ההר... עד מערת הלל, והיא מערה גדולה חקוקה מאבן אחת... ואמר לי ר' שמואל כי לפעמים נמצא בארונות החקוקין בקרקע מים, ועתה מנגיבת הארץ יבשו המקורות מעצירת גשמים ולא היה מים כל[ל].

³³⁹ לעיל, הערה 224, עמ' 446.

³⁴⁰ לעיל, הערה 228, ח ע"ב.

³⁴¹ לעיל, הערה 234, עמ' נ-נא.

ובהמשך דבריו: 'עד שעלינו לעבר ההר השני, ושם באמצע ההר קבר תלמידי שמאי הזקן... ומשם עלינו לראש ההר... ושם ארון של שמאי ואשתו] ע"ה...'³⁴²

דבריו מתאימים למסורת המאוחרת שהפרידה את שמאי מהלל. המים שבמערה הם מי גשמים, ומציאותם והעדרותם תלויות בכמות הגשמים שירדה באותה שנה.

5. ר' חיים הלוי הורוביץ – תקע"ז ואילך

השתקעותו בגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף ח). הזכיר את מערה דנן כמערת הלל הזקן ותלמידיו,³⁴³ ובהמשך הזכיר את קברי שמאי ותלמידיו שבהר הסמוך,³⁴⁴ כמסורת המאוחרת כמובן.

בנוגע למים שבמערה, הזכיר את דברי ר' שמחה מזאלוזיץ (לעיל, סעיף 4) ש'לפעמים נמצא בארונות החקוקין בקרקע מים, ועתה מנגיבת הארץ יבשו המקורות מעצירת גשמים ולא היה מים כלל'.³⁴⁵ על כך הוסיף: 'ות"ל [=ותהילות לאל] הייתי שם כמה פעמים, ולא כל העתים שוות, יש אשר יהיה מים רבים גם בארונות של מעלה, ושתיתי מהם וטובים מאד, ויש עת וזמן שלא יהיה מים כלל'. הכל כמובן לפי מצב הגשמים באותה שנה.

6. ר' מנחם מנדל מקמניץ – תקצ"ד

שהותו בגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף ז). כך מסר:³⁴⁶

ובכפר מיראן [=מירון]... סמוך להם מונח הלל ותלמידיו תוך מערה אחת בכוכין... והכוכין כל אחד מכוסה מאבן אחת, ובין הקברים הולכין מעיינות נובעים, והולכים שמה באור הנר... וכשעוברין מי מגידו נמצא שם מונח בית שמאי ותשעה מתלמידיו....

הפרדת הלל ושמאי מתאימה למסורת המאוחרת. מקור המים שבמערה ב'מעיינות נובעים' בין הקברים. נראה שזיהה את קילוחי המים שבקירות המערה.

³⁴² שם, עמ' נב.

³⁴³ לעיל, הערה 248, דף כח ע"ג.

³⁴⁴ שם, דף כט ע"א-ע"ב.

³⁴⁵ שם, דף כח ע"ג.

³⁴⁶ לעיל, הערה 245, עמ' 30.

7. ר' יוסף בן שבתי – תקצ"ה

השתקעותו בגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף ט). כך מסר:³⁴⁷

ביום ל"ד בעומר הלכנו למערה של הלל הזקן ז"ע... בצד הכניסה לתוך המערה מפכה מעין מים צוננים וזכים... כן טיפסנו על הר גבוה ותלול ובתלולותו נמצאת המערה של שמאי הזקן ז"ע...

הלל ושמאי אינם קבורים יחד, כמסורת המאוחרת. מקור המים שבמערה הוא מעיין המפכה שם. הכוונה למי הגשמים המחלחלים דרך הקירות.

8. ר' אברהם רוזאניס – תרכ"ז

ביקורו במירון הוזכר לעיל (פרק ד, סעיף יד). כך מסר:³⁴⁸

במורד הסלע לצד דרום, שם מערה גדולה, היא מערת בית הילל ז"ל. תוך המערה מלאה מים עד הארכובה. ובקרקעיתו 8 כוכין מלאים מים וגובהן ג' אמות ויותר... משם לצד דרום אל העמק... ומשם אל ראש ההר, סלע גבוה מאוד ועלייתו חדה, ובראשו מערת בית שמאי ז"ל...

בית הלל ובית שמאי אינם קבורים יחד, כמסורת המאוחרת. כן ציין את העובדה הסתמית שמערת הלל מלאה מים, ללא כל אזכור של פלא כלשהו.

9. ר' יצחק שטרנהארץ – תרכ"ח

השתקעותו בגליל הוזכרה לעיל (פרק ד, סעיף טז). בערב ראש חודש אלול תרכ"ח ערך ביקור בקברי הצדיקים שבמירון.³⁴⁹ אחר הביקור על קברו של ר' יוחנן הסנדלר, מסר: 'ומשם הלכתי להמערה הקדושה של כבוד התנא הקדוש הלל הנשיא עם תלמידיו היקרים'. שמאי ותלמידיו אינם שם, כמסורת המאוחרת. עניין המים לא הוזכר כאן (סביר שבעונה זו של שלהי הקיץ המערה הייתה יבשה לגמרי).

³⁴⁷ לעיל, הערה 251, עמ' 326.

³⁴⁸ לעיל, הערה 275 (סיני, לד [תשי"ד]), עמ' רנ-רנא.

³⁴⁹ לעיל, הערות 285-286.